

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XVI. évfolyam (2025)
1–2. szám

FILOLÓGIA.HU

ISSN 2062-7858 (elektronikus)

Impresszum

[Filológia.hu](http://Filologia.hu)

A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának
lektorált online folyóirata

ISSN: 2062-7858 (elektronikus)

Kapcsolat: filologia.hu@gmail.com

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/filologia>

Főszerkesztő:

Veszelszki Ágnes

Szerkesztők:

Szabó Kincső

Taxner Tünde

A tanácsadó testület tagjai:

Aczél Petra

Bañcerowski Janusz

Bárdos Jenő

Gadányi Károly

Gósy Mária

Jászay László

Jeremiás Éva

Kárpáti Andrea

Keszler Borbála

Kiss Jenő

Knipf Erzsébet

Pál Ferenc

Pátrovics Péter

**A nemzetközi tanácsadó
testület tagjai:**

Gerhard Neweklowsky (Bécs)

Marko Jesenšek (Maribor)

Djuro Blažeka (Zágráb)

Peter Sherwood

A szerkesztőbizottság és a tanácsadó testület tagjai voltak:

Bárdosi Vilmos, Frank Tibor, Kulcsár Szabó Ernő, Lukács István, Nyomárkay
István, Papp Andrea, Marko Samardžija, Giacomo Sciacovelli, Székely Gábor

Kiadó:

Nemzeti Közzolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: www.ludovika.hu; kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Olvasószerkesztők: Farkas-Nagy Judit, Gergely Zsuzsánna, Resofszki Ágnes

Tördelőszerkesztő: Dobos Geri

Tartalom

TANULMÁNYOK

- Pallós Anna Lídia: *A kimondás motiválatlansága. Emberi és mesterséges intelligencia az irodalmi szövegek születésében és befogadásában* 3
- Zsanett Adámi-Rózsa: *The Dynamics of Adoption: Theoretical Perspectives and Practical Insights from the Routledge Handbook of Adoption.* 28
- Aleksandra Urzędowska – Oliwia Florek: *The Evolution and Cultural Impact of Otome Games: Audience, Market Trends and Interactive Narratives* 46
- Gaál Péter: *A mobil lexikográfia múltja, jelene és jövője* 60
- Iványi Márton Pál: *Aš-Šidyāq emlékezete és a máltai találós kérdés: levantei, észak-nyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab eredet?* 77

KÖNYVISMERTETÉSEK

- Dávid Veljanovszki: *Separating the Grain from the Chaff: Relying on Linguistic Clues to Tell Real News Apart from Fake News.* 88
- Tóth András: *Recenzió Tóth Ágoston The Company that Words Keep: Distributional Semantics című könyvéről* 93

Pallós Anna Lídia

A kimondás motiválatlansága

Emberi és mesterséges intelligencia az irodalmi szövegek születésében és befogadásában

The Indifference in the Revelation

Human and Artificial Intelligence in the Creation and Reception of Literary Texts

2022. november 30-án az OpenAI bemutatta a ChatGPT-t, amely látszólag tökéletesen mímelte az emberi intelligenciát, többek között a szövegalkotás tekintetében is. A széles körben elérhető program hatására sokakat kezdett foglalkoztatni a kérdés: kiváltható-e mesterségesen az ember szövegalkotó tevékenysége? A jelen tanulmány ennek a kérdésnek a megválaszolásához kíván hozzájárulni a Turing-teszt mintájára egy olyan kvalitatív és kvantitatív kutatás elvégzésével, amelyben három irodalomkritikus mellett száz válaszadónak kellett megkülönböztetnie kortárs szerzők és a ChatGPT által írt szövegeket. Céloom nem csupán az alkotásra képes ágens megismerése, hanem annak feltárása, hogy a szöveg szintjén hol mutatható ki a szerző emberi vagy mesterséges mivolta.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, ChatGPT, irodalom, kognitívizmus, Turing-teszt

Publicly launched on 30 November 2022, ChatGPT appears to have become widely capable of imitating human creative writing. Following Alan Turing's idea and to find out whether the chatbot can indeed do this, I launched an imitation game on human written and AI-generated text in the framework of the New National Excellence Programme, with 3 professional literary critics and 100 naïve subjects. My aim is not only to understand the mind capable of creating and writing but also to identify the elements in the text that reveal the human or artificial nature of the author.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, literature, cognitivism, Turing test

1. Bevezetés

„[E]gy idézet Thomas Manntól – vagy Goethétől?, minden idézet vagy Thomas Manntól vagy Goethétől való – mutatja az irányt: Író az, akinek gondot okoz az írás. Azért ez meglepő” (Esterházy 2011: o. n.). Legalább ilyen meglepő volt, amikor 2022. november 30-án az OpenAI bemutatta a ChatGPT-t, amelynek látszólag egyáltalán nem okozott gondot az írás. A széles körben elérhető program hatására nem meglepő módon felmerült a kérdés: kiváltható-e mesterségesen az ember szövegalkotó tevékenysége? A kérdés megválaszolásához az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében 3 irodalomkritikus mellett 100 résztvevő bevonásával végeztem kvalitatív és kvantitatív kutatást, amelynek során arra kerestem a választ, miben tér el az emberi és a gépi szövegalkotás, és kizárólag a szövegre hagyatkozva hol mutatható ki, ha egyáltalán kimutatható, ez az eltérés.

Kutatásom során egy, a széles körben ismert Turing-teszthez hasonló kísérletet hajtottam végre, amelyben az MI és az ember alkotta szövegek az irodalmi nyelv minőségére vonatkozóan mérhetők össze. A kutatás céljára három fiatal szerző, Magyar Boglárka,¹ Szűcs Anna Emília² és Szabolcsi Alexander³ adott át még nem publikált szöveget, amelyek alternatíváit GPT-3.5 segítségével hoztam létre. Ezt követően a szövegpárokat három kritikus, Fülöp Barnabás,⁴ Pinczési Botond⁵ és Vincze Richárd,⁶ illetve kérdőíves formában száz kitöltő elé tártam, akiknek arra kellett választ adniuk, melyik szöveget írta gép, melyiket ember, és hogyan jutottak erre a következtetésre. A kritikusoktól egy-két oldalas elemzést kértem, a szélesebb közönség pedig néhány mondatban foglalta össze az észrevételeit.

A dolgozat elején ismertetem az MI történetének legfontosabb, a jelen tanulmány szempontjából releváns pontjait, valamint a kognitívizmus által meghatározott elméleti keretrendszert. A ChatGPT nyelvmodelljének bemutatása után a jelen kutatás során elvégzett imitációs játék visszajelzéseit tárgyalom, elsőként a kvantitatív, majd

- 1 Magyar Boglárka 1999-ben született, tanulmányait a kutatás alatt az ELTE PPK neveléstudomány mesterszakán folytatta. A *Nincs* online folyóirat színház rovatának szerkesztője, a Fiatal Drámaírók Házának egyik oszlopos tagja. Prózáit közli többek között a *Szépirodalmi Figyelő Online*, a *Helikon* és a *FÉLonline*.
- 2 Szűcs Anna Emília 1999-ben született, 2023-ban diplomázott az ELTE irodalom- és kultúratudomány mesterszakán. A *Nincs* online folyóirat egyik főszerkesztője, a Napkút Kiadó vezető szerkesztője, az *ELTE Online* főszerkesztő-helyettese. Főleg verseket, kisprózákat és kritikákat ír, amelyeket többek között az *Élet és Irodalom*, a *Kalligram*, a *Helikon*, a *Prae* és a *SZIFonline* közöl.
- 3 Szabolcsi Alexander 1999-ben született, költő, szerkesztő, a kutatás idején az ELTE irodalom- és kultúratudomány mesterszakos hallgatója. A *Nincs* online folyóirat egyik főszerkesztője. Verseit és prózáit többek között a *Litera*, a *Prae* és a *KULter.hu* közli.
- 4 Fülöp Barnabás 1997-ben született, az ELTE irodalom- és kultúratudomány mesterszakjának elvégzését követően jelenleg a Filozófiatudományi Doktori Iskola hallgatója. Kritikáit közli a *Litera*, a *Prae* és a *Kalligram*.
- 5 Pinczési Botond 1998-ban született, a *KULter.hu* szépirodalmi rovatának és a *Szépirodalmi Figyelő Online* prózarovatának szerkesztője, a Fiatal Írók Szövetségének elnökségi tagja. Kritikáit többek között az *Élet és Irodalom*, a *Jelenkor* és az *Alföld* közli. Kutatási területe Petri György költészete és a kortárs magyar költészet.
- 6 Vincze Richárd 1997-ben született, jelenleg az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorandusza. Kutatási területe az environmental humanities, az animal studies, az ecosophy és a kortárs irodalom. Kritikáit többek között az *Alföld*, az *Irodalmi Szemle* és a *KULter.hu* közli.

a kvalitatív kutatás eredményeinek leírásával. Azt azonban érdemes előre leszögezni: a kritikusok választása gépi és emberi szöveg között minden esetben helyes volt.

2. A mesterséges intelligencia és a kognitív tudomány rövid története

2.1. Az MI elképzelése

Annak a kérdése, hogy pontosan mi az MI, milyen minőségek, képességek és lehetőségek tartoznak hozzá, az 1950-es évek óta képezi a diskurzus tárgyát, habár az intelligens entitások megértésével és építésével foglalkozó tudományterület keletkezését 1956-ra datáljuk (Russell–Norvig 2000: 32). Történetileg az MI önálló kutatási területté válásában nem kevés szerepe van az emberi intuíciót igénylő képességek relevanciájának, másként könnyedén besorolták volna az újfajta tudományt az irányításelmélet, a döntésemélet vagy akár a matematika alá. A kutatók azonban már az első lépésektől tematizálták olyan sajátosan emberi képességek reprodukálásának kérdését, mint a tanulás, a kreativitás vagy a nyelvhasználat (Mesterséges Intelligencia Elektronikus Almanach 2011: o. n.).

Azt a klasszikus, MI-vel szemben szkeptikus érvet, amely szerint a „gépek nem képesek X-re”, Alan Turing már 1950-ben tárgyalta *Computing Machinery and Intelligence* című cikkében, példaként többek között a nyelvhasználat, az önreflexió, a humorérzék, a tapasztalati tanulás képességeit is idézi a kritikusok részéről (Turing 1950: 447). Ugyanebben a cikkében Turing megkérdőjelezte annak a kérdésnek a helyességét, vajon tudnak-e a gépek gondolkodni. Funkcionalista megközelítéssel amellet érvelt, amennyiben egy gép képes úgy viselkedni, hogy elhitesse bárkivel, ő is emberi lény, akkor nincsen jogunk feltételezni a tudat hiányát, hiszen embertársaink esetében sincsen több információnk kognitív képességeikről, mint a velük folytatott interakció. Ennek értelmében önkényes és tudománytalan magatartás volna ugyanolyan eredmények produkálása mellett egyik esetben feltételezni a gondolkodás képességét, a másikban pedig nem. Éppen ezért a kérdést Turing inkább így tette fel: képes-e egy gép úgy viselkedni, mint egy ember? Megválaszolására egy viselkedési-intelligencia-tesztet javasolt, a később Turing-tesztként elhíresült imitációs játékot. A teszt során kérdező és gép külön helyiségben tartózkodnak, és gépelt írásos üzenetekben kommunikálnak. A kérdezőnek végül csak arra kell választ adnia, vajon emberrel vagy géppel beszélgetett-e (Turing 1950: 433–460).

Turing már ekkor komplex elképzelését adta az MI-nek, és reagált az azt övező legalapvetőbb kritikákra, emellett lehetővé tette a klasszikus kognitívizmus megjelenését olyan gépeknek az elképzelésével, amelyek formális szerkezetük révén képesek az emberi elme utánzására (Clark 1996: 22–23). A kognitívizmus 1960-as években induló története szorosan összefügg az MI kutatásának történetével. A kognitív pszichológia megjelenését követő úgynevezett „második kognitív forradalmat” azok az MI-kutatások hívták életre, amelyek az emberi gondolkodást igénylő feladatok gépi végrehajtásának kulcsát az emberi megismerés feltérképezésében látták. A kognitívizmusban a viselkedést, működést produkáló entitások „modelláló rendszerek, melyek a világ leképezésére jöttek létre, de saját szervezési elvekkel is jellemezhetőek, s elvont

módon írhatók le. Zárójelbe lehet tenni a konkrét hordozó közeget” (Pléh 1996: 11). Alapvetése tehát, hogy ember és gép hasonló információkezelési folyamatok mentén működnek, és e folyamatok absztrakt nyelvezetben jellemezhetők. Ilyen módon a kognitívizmus az ismeret- vagy tudásreprezentációval, a tudásváltozással és a tudás formális jellemzésével foglalkozik, célja az emberi elme működésére vonatkozó verifikálható elméletek megalkotása (Pléh 1996: 9–13).

A mesterséges intelligencia kezdetét tehát Alan Turing tevékenységével jelölhetjük, akinek állításai 70 év távlatából is megállják a helyüket az MI körül folyó vitákban. Andy Clark szavaival élve „[N]em járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy Turing tette elképzelhetővé az MI-t, McCarthy pedig (Minsky, Newell és Simon társaságában) lehetővé tette ezt” (Clark 1996: 22).

2.2. Az MI lehetőség

Az első neurális számítógépet, egy 40 neuronból álló hálózat szimulációját 1951-ben építette meg a Princeton Egyetem matematika tanszékének két végzős hallgatója, Marvin Minsky és Dean Edmonds. Szintén a Princetonon és a matematika területén szerzett PhD-fokozatot John McCarthy, aki fontosnak tartotta, hogy találkozzanak azok az amerikai kutatók, akik érdekeltek az automataelméletben, a neurális hálók és az intelligencia kutatásában, és hála az ügyben kifejtett tevékenységének, 1956 nyarán egy két hónapos munkatalálkozót szerveztek Dartmouthba. A következő húsz évben az itt megforduló személyek, továbbá hallgatóik és kollégáik tevékenysége határozta meg az MI-kutatás területét. Nem sokkal később John McCarthy Dartmouthból az MIT-re távozott, ahol 1958-ban definiálta a *Lisp*et (Mesterséges Intelligencia Elektronikus Almanach 2011: o. n.). A fizikai hordozó után az első és elsődleges MI programozási nyelv megszületésével megindulhatott a hagyományos kognitívista keretben folyó kutató- és fejlesztőmunka (Clark 1996: 23).

A korai MI-programok egyszerű sikereket hoztak, azonban egyszerű példa-problémákon, egyszerű (mikro)világokban, eredményeiket pedig pusztán szimbólum-manipulálással érték el. A régmódi MI és a klasszikus kognitívizmus elméletei csupán kombinatorikus szintaxissal és szemantikával jellemzett szimbólumrendszerekben gondolkodtak, avagy szemantikailag áttetsző rendszerekben (Clark 1996: 24–36). Ezek a rendszerek szélesebb körben vagy nehezebb feladatok alkalmával csődöt mondtak.

Az 1970-es évek közepén a terület kutatói úgy érezték, falakba ütköztek. Az úgynevezett MI-tél (*AI Winter*) időszakában nem csupán az anyagi források hiányával, de mind az MI-kutatók köreiből, mind azon kívül számos kritikával kellett megküzdenie a területnek (Crevier 1993: 79–203). Ezekben az időkben a neurális hálók kutatásának finanszírozása szintén majdnem teljesen leállt, helyette a statisztikus mechanika módszereit használták a hálók tárolási és optimalizálási tulajdonságainak megismerésére. Az MI-tél időszakában Rodney Brooks szánta el magát arra a radikális lépésre, amely szerint a világ modellezését a világ folyamatos észlelésével és az arra való, helyileg kiváltott reakciókkal kell felcserélni. Ezt a megközelítést nevezte Új MI-nek. Az idáig szimulált környezetekben működő MI-t a világgal, a szimbólumokat fizikai megalapozással váltotta fel (Héder 2020: 79–89). A neurális hálók tanítása

abban tér el a hagyományos programozási eljárásoktól, hogy a bennük rendelkezésre álló minták alapján módosíthatók a paraméterek a kívánt leképezés megvalósítása érdekében, anélkül azonban, hogy előzetesen a speciális problémához illeszkedő modell vagy algoritmus megalkotása maradjon. A neurális háló felépítése tehát rendszerint általános, a konkrét feladatok megoldásához a tanulás során állítják be az eszköz paramétereit (Mesterséges Intelligencia Elektronikus Almanach 2011: o. n.).

Az MI-télnak az az új megközelítésmód vetett véget, amely az intelligencia egyszerűbb megnyilvánulási formáit vizsgálta, azonban dinamikus, változó környezetben, kiemelve ezzel az adaptív viselkedés emergens produkálásának fontosságát. Az új MI egyszerű lények komplex világából kívánta felépíteni a komplex lényeket, szemben a korábbi próbálkozásokkal, amelyek az egyszerűnek feltételezett mesterséges világokból akartak eljutni a komplex világokig az erőforrások maximalizálásával. Fontos megjegyezni, hogy az új keletű mérnöki megoldások az intelligencia és a reprezentáció felfogásának alapvető változásaival együtt mentek végbe, amely változások a kognitív tudomány területét jellemezték (Szokolszky 1998: 280–289).

2.3. A kognitív tudomány átalakulása és a kognitív nyelvészet térhódítása

A kognitív tudomány átalakulása maga sem független jelenség, összhangot mutat a nem-lineáris rendszerek vizsgálatának természettudományos eredményeivel, következményeként jelent meg a dinamikus rendszerelmélet metatudománya. Ez a tudományágakon átívelő keret olyan dinamikus rendszerek leírását célozza, mint az emberi idegrendszer és viselkedés (Szokolszky 1998: 274–291). Az 1980-as években megjelenő konnekcionizmus az idegrendszer analógiáját felhasználva hozta létre dinamikus, interaktív modelljeit. A konnekcionista világtételekben az elme üres, a tudás pedig egy neuronokból felépülő hálózatban jelenik meg, pontosabban az idegrendszeri csomópontok közötti kapcsolatban. A tanulás e csomópontok közötti kapcsolatok erősödése vagy gyengülése az input függvényében. A hálózat tehát egyúttal tanulórendszer, amelybe minél kevesebb információt programoznak be előre, helyette a gépi tanulás módszerével a rendszer maga alakítja a kapcsolatok súlyát (Pléh–Lukács 2015: o. n.).

Ahogy a tudományos világtételek és benne a kognitív tudományok alapvetései átalakultak, a kutatók fokozatosan cáfolni kezdték azokat a tételeket, amelyek szerint az emberi megismerés

- a) komputáció;
- b) kategorizáció;
- c) kijelentések hálózata;
- d) szimbólummanipuláció vagy
- e) közegfüggetlen jelenség volna (Pléh 1996: 16–23).

A klasszikus kognitívizmus paradigmája szerint a kogníció a tárolt szimbolikus reprezentációk mentális, szintaktikai feldolgozása, azaz pusztán szimbólummanipuláció (Szokolszky 1998: 274). A 20. század második feléig uralkodó, a funkció nézőpontját kiiktató, normatív, strukturalista nyelvfelfogások ezzel a paradigmával összhangot mutattak. A generatív grammatika sem jelentett gyökeres változást, hiszen a nyelvi

kompetencia birtokában megalkotható, grammatikailag helyes mondatok képességével ruházta fel az ideális beszélőt. Ez a nyelvtudományi hagyomány a leíró grammatikára és a szótárakra építi nyelvszemléletét (Tolcsvai 1994: 142–148).

A formális nyelvleírásokkal szemben a nyelv funkcionális leírásának igénye először a Prágai Nyelvész kör munkásságában fogalmazódott meg, amely az 1960-as évektől egyértelműen szembehelyezkedett az algoritmikus alapú nyelvi képességek elgondolásával (Tolcsvai 2014: 120). A kognitív nyelvészet az 1980-as évektől képviselte azt a funkcionista álláspontot, amely szerint a reprezentációk nem csupán leképezései a világnak, hanem egyenesen megkonstruálják azt. Az ember nyelvi tevékenysége ugyanis a megismerést követi, nyelvhasználatában pedig az elmében feldolgozott világ tükröződik. A jelentés ezért mindenképpen szubjektív, egyéni tükre annak, ahogyan a nyelvhasználó az objektív valóságot látja. Ez nem korlátozódik szemantikai viszonyokra, a jelentésen túl például a grammatikai struktúrák is lehetnek a világlátás tükrői. A generatív-transzformációs grammatikában átalakíthatjuk a „Jancsi veri Pistát” mondatot a „Pista veretik Jancsi által” mondattá, és ennek egyetlen következménye, hogy előbbi struktúra egyszerűbb, ezért elsődlegesnek tekinthető. A kognitív felfogás szerint azonban egyik struktúra sem lehet elsődleges, mivel a két struktúra két különböző látásmódot tükröz (Bańcerowski 1999: o. n.).

2.4. A ChatGPT nyelvi modelljének működése

Turing óta nem csupán az intuitív emberi tevékenységek gépi megvalósítása, de az intelligencia, azaz a kognitív állapotok feltételezésének kérdése is állandó szervezőelemévé vált az MI-t övező diskurzusnak. Az erről folyó vita végül két típus, a gyenge és az erős MI megkülönböztetéséhez vezetett. A gyenge MI csupán imitálni képes az intelligencia birtoklását, tudása valójában formális műveletek elvégzésében merül ki. Ebbe a csoportba tartoznak az Amazon, a Google, az Apple stb. személyi asszisztensei és a jelen dolgozatban elvégzett kísérlet eszköze, a ChatGPT is. Az erős MI azonban definíciója szerint tudattal és intelligenciával rendelkezik, működése közben az ágens belső élménnyel gazdagodik. Ez utóbbinak még csupán fiktív, science-fiction változatai léteznek, ám például az MI etikai vagy jogi aspektusainak tárgyalásakor a filozófiai gondolat kísérletek elengedhetetlen eszköze (Héder 2020: 13–14).

A 2022. november 30-án megjelenő ChatGPT egy generatív előtanított transzformer (*generative pre-trained transformer*), amely szövegek hatalmas adathalmazából képes új, az emberéhez rendkívül hasonló szöveganyagot létrehozni. Ahogyan azt Prószyék Gábor hangsúlyozta a MOME *Emerging Technology* című konferenciáján 2023-ban, *A mesterséges intelligenciának nevezett eszközök nyelvi képességeiről* című előadásában, a ChatGPT egy nagy nyelvi modell (LLM), amely tudást csak a nyelvről tartalmaz, a világról azonban nem (Prószyék 2023). A kettő elméleti szétválasztása, gyakorlati összetartozása nem újszerű elgondolás: „Nyelvem határai világom határait jelentik” – írta Ludwig Wittgenstein leghíresebb művében, a *Logikai-filozófiai értekezésben*, kifejezve, hogy nyelv és világ csak kölcsönhatásban léteznek a szubjektum számára, külön-külön egyik sem megragadható (Wittgenstein 1963: 161). A nyelvben egy világkép felmutatható, és világunk a nyelvi alkotóerő által bővíthető. Ez

a nyelvfilozófiai alapon nyugvó gondolat a funkcionista nyelvfelfogás számos területének kiemelt tézise. A világ egyes elemeit a beszélő választja ki, illetve dolgozza fel, így válnak a nyelvi világ elemeivé.⁷ A világ nyelvi megragadása tehát egyúttal szelekció a világ elemeiből, és a kognitív nyelvészet álláspontja szerint mindig szubjektív.

Szintén a *Logikai-filozófiai értekezés*ben gyökerezik az a szisztematikus elméleti kerettel csak a későbbiekben felruházott nyelvfelfogás, amely a szavak jelentését azok funkcionális szerepe, használatuk függvényévé teszi (Lehmann 2001: 292–301). „Azt, ami a jelben nem jut kifejezésre, alkalmazása mutatja meg” – írta Wittgenstein a ChatGPT működésével is párhuzamba állítható gondolatot (Wittgenstein 1963: 20). A ChatGPT a nyelvi elemeket egy többszáz dimenziós vektortér különböző pontjaiként érzékeli, ahol a hasonló elemek egymáshoz közel helyezkednek el. Ennek alapján képes választ adni arra, hogy n szó után mi az $n+1$ legvalószínűbb szó, sőt úgynevezett figyelmi mechanizmusok által képes rangsorolni a kapcsolatokat, például az igekötős igék esetében. A modell az emberi nyelv elemei közötti kapcsolatok folyamatos érzékelésével és rangsorolásával adja válaszait, a nyelv numerikus adatai alapján (Prószéky 2023). Mégis, a ChatGPT sikere abban rejlik, hogy választhat a kapcsolatok közül, mivel valószínűség-felhőkkel dolgozik, azaz nem determinisztikusan működik. Prószéky Gábor maga is kiemelte egy interjúban, hogy: „Itt, ha megnyomunk egy gombot, a gép generál egy választ, s ha újra megnyomjuk, nem biztos, hogy ugyanazt mondja. Azaz: nem determinisztikus, mivel valószínűségekkel dolgozik. Nehéz tehát egy-egy szövegről megmondani, hogy ember vagy valamely nyelvmodell hozta létre, bizonyítani pedig egyelőre nincs módunk” (Bognár 2023).

Kutatásom során az foglalkoztatott, amennyiben a ChatGPT nem determinisztikus jellege elvileg erősíti, a világtól való elzártsága pedig gyengíti sikerét, melyik a meghatározóbb mozzanat. Képesek lehetünk-e szövegtani elemzéssel bizonyítani, hogy ember vagy nyelvmodell hozta létre a szöveget? A következő fejezetek az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében végzett kutatás⁸ eredményeit mutatják be, elsőként a szélesebb közönség köreiből érkező válaszok, majd a Fülöp Barnabás, Pinczési Botond és Vincze Richárd által megfogalmazott kritikák ismertetésével.

3. Imitáció és intenció

3.1. Az olvasók választása

Az öt hónapig elérhető elektronikus kérdőívet százan töltötték ki, többségük nőnemű (70%), 14–28 év közötti (60%) és fővárosi lakos (59%). Képzettség tekintetében a válaszadók kétharmada rendelkezik felsőfokú végzettséggel, egyharmada pedig középiskolaival. A válaszadók három szövegpárral találkoztak, egy szövegpár 1 db

7 Szilágyi N. Sándor így ír erről a folyamatról: „A beszélő ember és a reális világ között is egy sajátos szubjektum–objektum viszony létesül: az ember ebben a minőségében most már nemcsak érzékeli a reális világ elemeit, hanem a nyelvi észlelés tárgyává is teszi, azaz nyelvi szempontból (valamilyen nevűnek) minősíti. A nyelvi minősítettség az, ami e viszony következtében megjelenik a nyelvi észlelés tárgyában” (Szilágyi 1996: 81–82).

8 A kutatás teljes szöveges anyaga a mellékletekben található.

kortárs szerző által írt és 1 db ChatGPT által generált művet tartalmazott. A képernyőn egyszerre 1 szövegpár jelent meg, minden esetben bal oldalt az emberi, jobb oldalt a gépi szerző szövegével, éppen ezért „első” vagy „bal oldali” szöveggként a kortársak, „második” vagy „jobb oldali” szöveggként a ChatGPT szerzeményére hivatkoztak később a válaszadók. Elolvasásukat követően a kitöltőknek rövid indoklással arra kellett választ adniuk, vajon az egyes szövegeket emberi vagy gépi szerző alkotta-e. A következőkben bemutatom a kvantitatív kutatás százalékos eredményeit, összefoglalom a kitöltők választásának legjellemzőbb indokait, illetve több helyen idézem az észrevételeket. A válogatás során elsődleges szempontnak tekintettem a számszerűsíthető eredmények szöveges alátámasztását, ugyanakkor reményeim szerint az idézetek annak érzékeltetésére is alkalmasak, hogy a kitöltők életkora, műveltsége vagy akár szöveghagyománybeli jártassága milyen eltérő megközelítés- és megfogalmazásmódokat teremtett. Ezek a tapasztalatok egy önálló kutatás tárgyát képezhetnék.

Szabolcsi Alexander *Gala* című versének és a hozzá tartozó gépi szövegnek az esetében a válaszadók 73%-a tudta helyesen eldönteni emberi vagy gépi szerző jelenlétét, a ChatGPT mindössze a válaszadók 27%-át győzte meg emberi mivoltáról. Az indoklások egyik közös jellemzője volt a szerkesztettségre való reflektálás, noha a válaszok kitűnően szemléltették, hogy az olvasóban rögzített irodalomfelfogás milyen hatást gyakorol az MI szövegalkotási képességeinek megítélésre. Amíg egyesek a szabályos struktúrát éppen egy átgondolt emberi szerző jelének látták, addig mások az algoritmikus rendszerek sajátosságaként fogták fel az erőteljes szerkesztettséget. „A bal oldaliban a szerkezetek nyitottsága (huzatossága) és váratlan törései egy irodalmias esztétikai érzékre engednek következtetni, míg a jobb oldali szövegtestben olyan szerkezetek találhatók, melyek mechanikusnak és erőltetettnek tűnnek [...] A verskép is olyan »hagyományosabb« képet nyújt a jobb oldali esetében, míg a bal oldali tépázottsága irodalmi feszültségektől és konvencióromboló hagyományoktól hemzseg.”

A kitöltők jellemzően az emberi intelligencia tartozékának tulajdonították az „elvont” gondolatokat és az abszurdnak ható költői képek alkalmazását. A költői képek valójában a hétköznapi nyelvhasználat, az emberi gondolkodás elengedhetetlen igazodási pontjai, keretei (például kattog az agya, az élet küzdelem, felrobban a dühtől stb.), azonban annak mértékében („Az emberi sokkal metaforikusabb, az MI néha gyanúsán »túl konkrétan« ír, pl. »zúzóadások, horzsolások”), illetve módjaiban, „egyesediségében” valamely emberi jelleget feltételeztek a kitöltők. „»A molyfényben birkózó férfiak árnya vagyunk« költői kép, több olyan elemet tartalmaz, amit, azt gondolom, nem használ még az AI. Molyfény nem létezik alapvetően, ha jól gondolom, ez szinész-tézia, ahogy mi sem lehetünk más férfiak árnya, ezek mind költői képek.”

A második szöveg, Szűcs Anna Emília verse és annak mesterséges párja jelentette a legnagyobb kihívást és véleménykülönbséget a válaszadók számára. Jellemző válasznak bizonyult például, hogy talán mindkét szöveg emberi vagy éppen gépi szerző által alkotott. „Habár két igen különböző stílusú vers, mégis mindkettőn valahogyan érezhető, hogy ember által alkotott. Mindkét vers leíró, személyes élményt ad át, nem tő, hanem hosszabb, cifrább megfogalmazásban. Játszik a szavakkal, a mondatok hosszúságával, az írásjelekkel egyaránt.” A szövegértésen túl ebben az is szerepet játszhatott, hogy a két szöveg – kizárólag ennél a szövegpárnál – két külön címet viselt. A ChatGPT *Ártatlan vérvonal* címet ajánlott a Szűcs Anna Emília által adott *Mikor halott állatok*

ízét érzed, kiköpheted cím helyett. A szerző személyét végül az emberi alkotás esetében a válaszadók 65%-a, az MI esetében 55%-a tudta helyesen megtippelni.

Az elvonság és a költői képek alkalmazásának módjai ebben az esetben is fontos igazodási pontok voltak a közönség számára. „A 2. egyértelműbb próbál lenni, a versek általában nem egyértelműek, hanem gondolkodni kell rajtuk, több metaforát használnak.” Úgy tűnik, a meg nem értés tulajdonsága az, amelyet sokan az emberi szöveg, azon belül is a kortárs verselés sajátjaként tartottak számon. „A Gala I. esetében ugyanakkor az egyszeri laikus olvasó – mint én – annyi képzavart érez, hogy az (szerintem) csak kortárs költőtől származhat. A Gala I. esetében még a verset sem értem, a második pedig izzadva magyarázza magát.” A képeket, az asszociációkat és a szóhasználatot emellett a közönség megállapítása szerint az emberi költemény esetében jellemzi a szabadság, a kreativitás, az élményszerűség és az egyediség. „Mind a kettő viszonylag komplex, sorokon vagy akár a versen átívelő képekkel operál. A bal oldali képei kifejezetten kreatívak, nehéz elképzelni, hogy egy statisztikai prediktív rendszer alkotta őket. Erős érzelmi hatása is van, egyfajta élményt közvetít.” Egy következő kitöltő pedig így fogalmazott: „A bal oldali szóhasználata olyan szinten erős volt helyenként, hogy szerintem azt írhatta valós személy. A ChatGPT valahogy mindig kicsit »chillesebb« verseket ír.” Tétélezzük fel, hogy a ChatGPT nem azért képes az emberi szövegalkotást utánozni, mert nem determinisztikus, hanem éppen ez az a jellemző, ami produktumait szoros olvasás alkalmával megkülönbözteti a minőségi emberi szövegtől. Ebben az esetben azt állítjuk, a jó emberi szövegalkotás valamely mértékig determinisztikus kell hogy legyen, szemben az MI-vel. „A második verzió redundáns, szószátyár. Általában az MI-szövegek kevésbé feszesek, ezért érzem úgy, hogy a második a mesterséges intelligencia által írt szöveg.” Szintén Esterházy Péter szállóigévé vált megfogalmazása szerint „Mondatkihúzáshoz ugyanazok a képességek és erők kellenek, mint mondatíráshoz” (Esterházy 2011: o. n.). Ez is lehet annak a nem eszközszerű nyelvhasználatnak az ars poeticája, amely szerint az ember számára véges szó áll rendelkezésre – ha egyáltalán rendelkezésre áll – adott situációban helyet foglaló egyedi tapasztalatainak kifejezésére. A megszólaló ezért a nyelvkeresés aktusával él, ebben a folyamatban a ChatGPT pedig csak térkép lehet. Ahogyan az az egyik indoklásban szerepel: „Mintha a jobb oldali lenne az instrukció, amiről verset kell írni, és a bal oldali maga a vers.”

Az utolsó szövegpár mindegyik tagja *Snoopy* címre hallgatott, az eredeti novellát Magyar Boglárka ajánlotta fel a kutatás céljára. A teszt itt azt is kimutatta, hogy prózai és lírai szövegeken mennyiben különböző szempontok merülnek fel, az utolsó szövegpárnak az esetében ugyanis a narrativitás vált döntő tényezővé. A kitöltők 74%-a tudta helyesen felfedezni az emberi, 68%-a pedig a mesterséges intelligencia szövegalkotását.

Az emberi tapasztalatok hiteles átadása a korábbiakhoz hasonlóan itt is megjelent a válaszok között: „A bal oldali szöveg gesztusokon, impressziókon keresztül ábrázol emlékeket, értelmeket. Olyan eszközökkel él az írás, amelyek emberi tapasztalatokon, konvenciókon alapulnak, így erre képtelen lenne az AI. (Ilyen például az ujjon egyensúlyozott helyszínek, amelyek a személy múltjában meghatározó jelentőséggel bírtak.” Ezek a tapasztalatok azonban nem csak a szemantikai mezőt jellemezték. Érdekes módon habár mindkét szöveg egyes szám harmadik személyben meséli el a történetet, a kitöltők között megjelent az az olvasat, amelyben az egyik szöveg egyes szám első

személyben íródott: „számomra egyértelműnek tűnik, hogy az E/1. szemszögűt írta ember.” A fokalizáció és a szabad függő beszéd alkalmazása Magyar Boglárka prózájában azt eredményezte, hogy a narrátor és a főszereplő szólama között elmosódott a határ, a szerző pedig ezzel utat nyitott a többértelműségnek. A jelenségre kritikájában Fülöp Barnabás is felhívta a figyelmet: „A zárlatban pedig már maga az olvasó is elbizonytalanodik, hogy a főszereplő »sírja el magát«, vagy már az ő tudatán belül lévén a lányát szimuláló csirke »potyogó szezámmagjai« a könnyek. Nem kétlem, hogy ilyen irodalmi megoldásokat egy AI idővel képes lenne elsajátítani, kifejezések és névmások adott szövegösszefüggésen belüli poliszémiáját kiaknázni” (Fülöp, 3. melléklet). Magyar Boglárka prózája komplex narratív eljárásokkal dolgozott, amelyek újabb és újabb kapukat nyitottak meg a szövegvilágon belül. Az olvasók érezték, és hangot adtak a „tényszerű leírás” és a „zavaros”, de érzékletes, emberi szövegalkotás közötti különbségnek, amelyben lehet „bántó”⁹ kijelentéseket tenni, és lehet a szöveg mikro-, mezo- és makroszintjén belül egymásra hatásokat felfedezni. Ahogyan Magyar Boglárka felépítette a szövegvilágot, az nem egy lineáris haladási irányt mutatott, hanem sokszorozódó lehetőségeket a deiktikus és szemantikai viszonyok között. A ChatGPT szövegalkotásában ellenben Pinczési Botond megfogalmazásával „egymás mellé, és nem egymásra rakódnak a jelentésrétegek” (Pinczési, 1. melléklet).

3.2. A narrátor szólama

Ahogyan a fentiek is kitértek rá, a narrációban lévő különbségek kimutatására a kutatásban felhasznált prózai szövegek bizonyultak a legalkalmasabbnak, Magyar Boglárka novellája és annak a ChatGPT által generált alternatívája. Szemben Magyar Boglárka szövegével, a ChatGPT egyetlen, mindentudó narrátori szólamot, klasszikus narrációt választott a gondolatvezetésre. A két szöveg közti legfőbb különbségeket Fülöp Barnabás a következő módon foglalta össze: „Mindig világos, hogy egy harmadik személyű narrátor beszél, amikor ez a szólama a szereplő belső gondolatvilágára közelít rá, akkor a fokalizáció váltásait rendszeresen jelzi a szöveg [...] szemben a másik változat szólamkettőzéseivel és szabad függő beszédével, átláthatóbban közvetíti az olvasó számára a cselekményelemekkel kapcsolatos információkat, sokkal kevésbé sejtet, kisebb teret hagy többértelműségeknek, tehát pusztán információátviteli eszközként tekint a nyelvre” (Fülöp, 3. melléklet). Ahogyan az előző fejezetben is tárgyaltuk, a narratív eljárások nem csupán strukturális, de szemantikai különbséget is teremtenek, újabb szemantikai szintek létrehozására képesek az emberi szöveg esetében: „Ami miatt [...] ezt gondolom az emberi szövegnek, az a fentebb körbejárt koherencia és következetesség: a személyközi viszonyok (narrátor és szereplő közti) elbizonytalanodása itt sokkal több utat nyit meg az értelmezés számára, mint a (szerintem) gépi szöveg »tisztá« viszonyai” (Fülöp, 3. melléklet).

Annak ellenére, hogy az MI-féle klasszikus narráció megalkotása mennyivel „tisztább” grammatikai és logikai rend szerint használja fel a nyelvi elemeket,

⁹ „Az AI még nem tud cinikus és bántó lenni, az első szöveg tele van bántó emberi fordulatokkal, a második ugyanezeket már kipolírozta a szövegből” – fogalmazott egy válaszadó.

Fülöp Barnabás arra is rámutatott, hogy a ChatGPT mégis képes ellentmondásos szerkezeteket alkotni: „a »csecsemőkori emlékekről« egyszerre derül ki, hogy a főszereplő számára csak ezek maradtak, illetve, hogy elvették tőle az »élet és az emberek«. A két állítás egyszerre nyilván nem lehet igaz” (Fülöp, 3. melléklet). Ellentmondások Magyar Boglárka prózájában is szerepelnek, azonban olyan módon, hogy azok egyszerre közvetítői a narratív megoldásoknak és építőkövei a szövegértelemnek. „A harmadik személyű narrátor szólama és a beszélő hangja között elmosódik a határ, ékes példája ennek, ahogy a jelenetről először szabad függő beszédben azt olvassuk, »mindenki látja«, majd később kiderül, hogy a valójában a tré öltözék sem érdekel senkit” (Fülöp, 3. melléklet). A koherencia és következetesség tehát nem az ellentmondások vagy többértelműség hiányát, hanem azok indokoltságát és értelemleltető szerepét jelentik, és mint ilyenek, annál fontosabbak az emberi szöveg felismeréséhez.

Tegyük fel, hogy amennyiben a szövegszintű ellentmondások nem járulnak hozzá a fenti módon a szövegértelem bővüléséhez, akkor sem lehet olyan nyelvi „hiba”, amely önmagában megfosztaná a szöveget irodalmi értékétől, a rossz/roncsolt szöveg ugyanis magasan kanonizált az irodalom történetében. Habár a 20. századi magyar irodalomban jóval korábban is születtek már rá gyakorlatok, kiemelendő a nyolcvanas–kilencvenes évek magyar költészete, amely előszeretettel mutatott rá a nyelvi kompetencia relativizálásának poétikai lehetőségeire depoetizált és alulstilizált lírai megszólalásmódok alkalmazásával¹⁰ (Kulcsár-Szabó 2002: 402–408). A rossz szöveg tehát automatikusan nem jelentheti a ChatGPT kudarcát az irodalmi szövegalkotásban, a kutatás azonban arra enged következtetni, hogy emberi és gépi szöveg „hibája” között felfedezhető olyan eltérés, amely megkülönböztető erővel bír. A ChatGPT prózáját Fülöp Barnabás ugyanis nem egy tudatos író hibapoétikájaként dekódolta, hanem egy nyelvi modell helytelen vagy pongyola alkalmazásaként: „a szöveg roncsoltságát végül is nem egy emberi szerző valamifajta »hibapoétikájának«, hanem egy magyarul kissé pontatlanul tudó AI üresbefutásának olvasom, hiszen hiányzik az egész és a rész viszonyát egy mederbe terelő önreflexió” (Fülöp, 3. melléklet).

3.3. Ember, szöveg, világ

A közönség válaszai nem csupán azt tükrözik, hogy mit gondoltak a kitöltők az emberi és a gépi szövegalkotás sajátjának, hanem hogy milyen elvárásaik vannak

10 Ehhez a költészeti hagyományhoz tartozik Kukorelly Endre is, aki *Mire jó a tenger* (1982) című versében éppen arra világít rá, milyen hibákat ejt az irodalmi megszólalásmódra törekvő, ám a regisztert nem birtokló (akár gépi) szerző. A szöveget a kutatás során a ChatGPT szövegeivel szemben is felhozott redundancia, illetve tautológia jellemzi, hiperkorrektsége pedig önrombolásba fordul át (Szirák 2021: o. n.). A mű az élményt, ahogyan a kutatásban részt vevők szerint a ChatGPT is teszi, használatát alacsonyítja a megfogalmazás során (Kulcsár-Szabó 2002: 402–408). „*A tenger látványosan tisztítja a szemet. / Tengert hallgatva tisztul a fülhallás, ha állok / a tengerben combig, tisztul rajtam a combhús. / Föld, föld!, kiabál a tengerészlegény, viszont // a tenger! gondolom én, mikor meglátom / azt. A hajók fenekét lapogatja a hullám, és halfajták úszkálnak le-föl / begyesen. A tenger mellett fürdőszezonok // vannak, fürdőzéssel töltjük el szezonban az időt. / Ha belehaladok a vízbe, a sejtjeimben / sejtelmes, régi boldogságot érzek, // úszok olyankor, ujjongok vadul, és elég / hülyén vigyorgok, pontosan nem tudom, miért, / de az tény, hogy a tenger jól van kidolgozva.*” (Kukorelly Endre: *Mire jó a tenger*).

az irodalommal kapcsolatban. A befogadói elvárások nagyban meghatározzák mind a gépi, mind az emberi irodalmi teljesítmény értékelését. „Az olvasást megelőző, a befogadást előkészítő szakasz azért is fontos, mert ekkor aktivizálódik mint elvárás, az a hagyományozott, illetve egyénileg elsajátított ismeretanyag, amelyhez viszonyítva tekinthetünk valamit irodalomnak, amely a befogadás további szakaszaiban vagy megerősítést kap, vagy módosul” (Fehér 2009: 140). Míg a laikusok alkalmazták, a kritikusok reflektáltan kezelték az olvasó viszonyát a szöveghagyományhoz, sőt sok esetben éppen e befogadói elvárások felülírásának hiányát kérték számon az MI-n. Ahogyan Vincze Richárd fogalmazott: „Akár azt is érezhetné az ember, hogy e vers szerzője az általános és középiskola kanonikus darabjain edződött, és így, ezekhez a szövegekhez kapcsolódva, mintegy szövegemlékezetre rájátszva alkotja szövegeit. Ezzel persze semmi baj nincsen, és nem is lehet önmagában, kivéve ha ezek a kifejezések reflektálatlanok, semmiféle, a létet gyarapító kontextusteremtő erővel nem rendelkeznek, röviden: giccsesek és elhasználtak” (Vincze, 2. melléklet).

Túl azon az irodalmi igényen, hogy a szöveghagyományba illeszkedő szöveg ne csupán mennyiségileg gyarapítsa azt, a világ megkonstruálásának igénye önállóan is felmerül a kognitív nyelvészet keretein belül. Mivel a nyelv nem csupán eszköz, hanem a reprezentációk folyamatos felépítésének közege, ehhez a paradigmához kapcsolódik a már említett nyelvkeresés aktusa is, amelyet a kritikusok hiányoltak. Ahogyan Pinczési Botond kiemelte, a ChatGPT esetében „csak az irodalmi megszólalásmódra annyira jellemző nyelvkeresés hiányzik a szövegből, ami miatt úgy érződik, hogy írója nem együtt gondolkodik a nyelvvel, hanem felhasználja és elhasználja azt” (Pinczési, 1. melléklet).

Tény, hogy a GPT által alkotott szövegek a kritikusok elismerése szerint listáját adják létező poétikai eszköztárunknak, ebben pedig építenek az erősen kanonizált, 19. századi tradíciókra és a kortárs versbeszéd jellemző formáira. Előbbihez tartoznak a „túlhasznált” (Vincze, 2. melléklet), „klisés” (Pinczési, 1. melléklet) vagy „közhelyes” (Fülöp, 3. melléklet) költői képek vagy éppen szerkezetek (*sebzett lobogás, véresen lobog, rohanó folyó*), a „rímhelyzetekre gyakran építő retorikák” (Vincze, 2. melléklet), utóbbihoz pedig inkább olyan szerkezeti jellemzők, mint a nagybetűk elhagyása, az eltérő hosszúságú versszakok vagy a visszafogott központosítás. A központosítás esetében, ha az MI kifejezetten próbálkozik is az aktuális irodalmi trendek imitációjával, nem feltétlenül tudja beépíteni annak értelemleltető szerepét.¹¹

Ahogyan a szövegroncsolás technikájánál, úgy a stílári és nyelvhelyességi hibák esetében is döntő érv volt a szubjektum jelenléte, a humán versbeszélő ugyanis a kritikusok szerint minden nyelvi jelenség végső legitimációját hordozhatná. „Az egyetlen szempont, ami valamennyire összeránthatná a szöveget, az a versbeszélő lehetne,

11 Vincze Richárd e tekintetben részletesen bemutatja a két szöveg közötti különbséget, itt azonban az „első szöveg” az MI alkotására, a „második szöveg” az emberi alkotásra vonatkozik: „Az első szöveg olyan hatást kelt, mintha jól formált mondatok lennének verssé tördelve, míg a második többet bíz e jelek értelemkonstruáló eshetőségeire. Példa az elsőben: »szűzen szűrőd le a sors adományát, / mint egy keserű italt, melyet kötelesség innod, / új érzésekkel találkozol, / az érzékenység megtanít rá, hogy gondoskodj magadról, / megértsd és elfogadd a női test rejtelmét, / melyet a természet működtet, irányít.« És a második szövegben: »simaizomzatod körbenövi / szeméremajkadat - / altested afázias. / némán szorítják egymást: / a petevezeték a méhfüggesztő izommal«. Míg az első textus esetében úgy tűnik, hogy a tapasztalatnak egy prózaibb megfogalmazása történik, nem mellesleg akár a didaktikusság vádját is rásüthetem, a második szöveg elemibb szinten építkezik, apróbb, finomabb jelenségekből szövi meg e tapasztalat egészét” (Vincze, 2. melléklet).

viszont arra, hogy ki mondja ezeket mondatokat, nem derül fény, így a kimondás motiválatlansága miatt tét nélküli marad a versbeszéd” (Pinczési, 1. melléklet). Pinczési Botond kritikája így lehet képes szinkronizálni a lírai és prózai művek elemzését érintő legfőbb szempontokat. A nyelvi kompetencia relativizálása ugyanis jelentheti a lírai szubjektivitás hangsúlyozását, azaz a szöveg minősége és a szöveg mögött álló szubjektum kognitív állapotai kölcsönhatásban állnak, amit a kreatív és innovatív alkotó bátran felhasznál. A sérült szöveg ezzel könnyedén egy egyedi világlélmény egyedüli hiteles leképeződésévé válik. A szubjektum hiánya pedig láthatóan átsüt ott, ahol akár a nyelvi hagyomány elismerése vagy tagadása, akár a nyelvi csapdák, amelyek a szemantikai és szintaktikai viszonyok pozitív tisztázatlanságát eredményezhetik, nem mutatkoznak meg a szövegben. A „tisztázatlan” innovatív viszonyok között végső soron a versbeszélő személye az, aki a koherenciát és a következetességet megvalósíthatja.

Az emberi és gépi szövegek irodalomkritikai megközelítése egyértelműen rámutatott azokra a nyelvi elemekre, ahol minőségbeli különbség fedezhető fel a két szövegtípus között. A szubjektum hiánya egyfelől jelenti a nyelvkeresés aktusának hiányát, ami a nyelvi hagyomány innovatív újragondolásában mutatkozik meg. Másfelől sérülést okoz a szövegkohézióban és azon keresztül a szöveg értelemszerkezetében, mivel a ChatGPT hiába illeszt egymás után nyelvileg helyes szemantikai és szintaktikai szerkezeteket, amennyiben az egységes szövegvilág nem jön létre. A szövegvilág „a beszédhelyzet tér- és időrendszeréből, a beszédhelyzetben részt vevők viszonyaiból és cselekedeteiből és a szövegben megnevezett vagy bennfoglalt dolgokból, cselekvésekből, körülményekből áll össze a résztvevők észlelései és egyéb kognitív műveletei által” (Kiefer 2006: o. n.). A kognitív műveletek helye a szövegvilágban azonosítható a szubjektum jelenlétével a szövegben. A szubjektum nélkül azonban hiányzik a világ (tapasztalata) is, így a szövegvilág kritériumából a gép esetében marad a „szöveg”.

4. Összegzés

Az emberi nyelvhasználat szubjektum, nyelv és világ hármasságából épül fel, ezzel szemben a gépi nyelvhasználat jelenleg csak a nyelv kritériumát tartalmazza. A ChatGPT nyelvi produktumában kimutatható a szubjektum általi kognitív műveletek hiánya a szövegkohézióban és -értelemben, valamint a nyelvkeresés aktusának hiánya, amely azt implicálja, hogy a nyelv eszközszerű felfogása érvényesül a világkonstruálás emberi igénye helyett. A ChatGPT nem determinisztikus működése érdekes módon akadályozhatja is a kreatív szövegalkotást, hiszen az emberi nyelvhasználat három tényezőjéből kettőt nem birtokol, amely az innovatív döntések meghozatalát segítené. Ennek ellenére a ChatGPT a válaszadók egyharmada szerint alkalmas jelenleg kreatív szövegírói feladatok megoldására, szakértői vélemények szerint azonban (még) nem képes a világlélményt innovatívan feldolgozó megoldásokra, kognitív és nem formális műveleteket igénylő tervezésre. Mindennek kimutatása fokozottan lehetséges a szépirodalom területén, amelynek primer nyelvvisége a nyelv teljes funkcionalitását célozza. Kulcsár Szabó Ernő szavaival „manapság ugyan ritkaságszámba megy az olyan irodalomtudományi irányzat, amely – ha nem kapcsolódik is a nyelvi

fordulathoz – szerint a nyelvként a nyelv ne az irodalomban kerülne legközelebb az olvasóhoz” (Kulcsár Szabó 2017: 438).

A jelen kutatás számos további kutatási irányt nyit meg, hiszen nem csupán a technológia fejlődik folyamatosan, de mind a prompt, mind a befogadói csoportok felől izgalmas szegmenseit lehetne felfedezni az emberi és gépi nyelvhasználat összevetésének. E kísérlet fő limitációját éppen az jelentette, hogy a magyar nyelv esetében lehetett csak elvégezni azt: noha a ChatGPT angol „anyanyelvű”, a tanulmány írója és a felkért kritikusok a magyar nyelv esetében rendelkeznek azzal a szövegahagyománybeli jártassággal, amelyet – ahogyan azt a fentiekben is bemutattuk – a kísérlet megkövetelt. Azok az alapvető különbségek azonban, amelyek megállapításához vezetett a kutatás, változatlanul relevánsak a jövő készségeit illetően, hiszen emberi és gépi kogníció különbségei vezetnek el minket azokhoz a kompetenciákhoz, amelyek az emberi és gépi együttélés alapjait képezik. Egyszerű példaként megfogalmazhatjuk, hogy ha egy nem determinisztikus program térnyerésekor a „mondatírás” képességei inflálódni látszanak is, a „mondatkihúzás” képességeinek értéke éppen hogy erősödik, ami nélkül minőségi szövegalkotás nem képzelhető el.

Ami bizonyos, hogy a mesterséges intelligencia fejlődése radikális változást jelent műveltségünkben. A nyelv, amelynek egyedüli birtokosa idáig az ember volt, újabban egy nem emberi intelligencia használatába került. Ez a folyamat bármely előítélettel szemben önmagában nem jó vagy rossz, valódi értékét felhasználási módja teremti meg. Az MI egy eszköz, amelynek tudatos és transzparens használata szükségszerű a jövőben. Az MI korszakában kompetens egyén létrejöttének számos aspektusa jelentheti további, részletes kifejtés tárgyát.

Irodalomjegyzék

- Bañcerowski, Janusz 1999: A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1: 78–87. Online: <https://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123107.htm>
- Bognár Melinda 2023: Építészet és digitális elmélet. A számítógépes nyelvészet és a PULI. *Építészfórum*, 2023. december 29. Online: <https://epiteszforum.hu/04-epiteszet-es-digitalis-elmélet--a-számítógépes-nyelvészet-es-a-puli>
- Clark, Andy 1996: *A megismerés építőkövei. Filozófia, megismeréstudomány és a párhuzamos megosztott feldolgozás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Crevier, Daniel 1993: *The Tumultuous History of the Search for Artificial Intelligence*. New York: Basic Books.
- Esterházy Péter 2011: *A szavak csodálatos életéből*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Fehér Erzsébet 2009: Az irodalmi stílus néhány kérdéséről újabb megközelítésben. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 129–144.
- Héder Mihály 2020: *Mesterséges intelligencia. Filozófiai kérdések, gyakorlati válaszok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2006: *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kulcsár Szabó Ernő 2017: A nyelv, a dolgok és az alapító megnevezés. A nyelvi alkotás és a mai szépirodalom. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 433–461.

- Kulcsár-Szabó Zoltán 2002: A gép poétikája. In: Kenyeres Zoltán – Gintli Tibor (szerk.): *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*. Budapest: Anonymus Kiadó. 401–419.
- Lehmann Miklós 2001: Funkcionalizmus Wittgenstein filozófiájában. *Magyar Filozófiai Szemle* 45/3: 292–301.
- Mesterséges Intelligencia Elektronikus Almanach 2011. Online: http://project.mit.bme.hu/mi_almanach/books/aima/ch01s03
- Pléh Csaba 1996: A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In: Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris Kiadó. 9–34.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.) 2015: *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630594998>
- Prószék Gábor 2023: A mesterséges intelligenciának nevezett eszközök nyelvi képességeiről. Konferencia-előadás. *Emerging Technology Conference – AI in Art and Design*. Budapest, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, december 8.
- Russell, Stuart J. – Norvig, Peter 2000: *Mesterséges intelligencia modern megközelítésben*. Budapest: Panem.
- Szilágyi N. Sándor 1996: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szirák Péter 2021: Kukorelly „természete” – A strand, a kert és az ismeretlen. *Műút*, 2021. december 7. Online: <https://muut.hu/archivum/37642>
- Szokolcsy Ágnes 1998: A tudomány metamorfózisa és a kognitív tudomány. Posztkar-teziánus alternatívák. In: Pléh Csaba (szerk.): *Megismeréstudomány és mesterséges intelligencia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 273–294.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994: A dogmatikus nyelvestétikai válfaja: mit adott a hazai stilisztika az irodalomértésnek az elmúlt évtizedekben. *Literatura* 20/2: 213–224.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2014: Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat. In: Vančo Ildikó (szerk.): *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia. Szöveggyűjtemény*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. 119–136.
- Turing, Alan 1950: Computing Machinery and Intelligence. *Mind* 59, 433–460. Online: <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>
- Wittgenstein, Ludwig 1963: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ford. Márkus György.

Források

- Fülöp Barnabás 2023: Kritika a *Snoopy I.* szövegről. Budapest.
- Fülöp Barnabás 2023: Kritika a *Snoopy II.* szövegről. Budapest.
- Kukorelly Endre: *Mire jó a tenger*. Online: https://www.babelmatrix.org/works/hu/Kukorelly_Endre-1951/Mire_j%C3%B3_a_tenger
- Magyar Boglárka 2023: *Snoopy*.
- Pinczési Botond 2023: Kritika a *Gala I.* szövegről. Budapest.
- Pinczési Botond 2023: Kritika a *Gala II.* szövegről. Budapest.
- Szabolcsi Alexander 2023: *Gala*.
- Szűcs Anna Emília 2023: *mikor halott állatok ízét érzed, kiköpheted*.
- Vincze Richárd 2023: *Az ártatlan vérvonal / mikor halott állatok ízét érzed, kiköpheted* című versek összehasonlítása. Budapest.

1. melléklet

Szabolcsi Alexander

Gala

molyfényben birkózó férfiak árnya vagyunk,
egy kéz nyúl át felettünk,
nem vesz részt a különböző szőrrel benőtt
hajlatok egymást kifordító szüntelen
forgásában, csak tart felénk,
és el tőlünk,

a kézen észrevevessük, hogyan fut az ér,
melyik irányba folyik végig először
az izzadság majd az azt felváltó víz,
élvezzük a véletlen kilocsolt tusnak
sós rétegét, és az sem zavar, ahogy
minden fognyom követeli vissza
a rajta tett harapást, az összes csók
az ajak ráncait, a gyűrűk tisztelt
de nap által megfogatlan maradt színét,
a tenyerünk először lassú fogását, kapaszkodását,
majd szorítását, húzását, tépését, rángását,
mind kéri vissza a kéz, amely lassan nyúl át felettünk -
tartson bárhova

nem húzódunk el, nem is nézünk már
sehova, a tekintet maradt nekünk
azt nem kéri senki, nem is tudnak róla,
csak egy testen ejtett ponttól pontig tartó
lassan elfojtott megismerés hiánytalan
maradéka

a birkozók kimozdulnak
csak a köröm alatt elhalt bőr, a fekete kosz
és az üres, izzadságszagú szoba marad.

Pinczési Botond 2023: Kritika a Gala I. szövegről. Budapest.

A *Gala* című vers egy patriarchális berendezkedésben lévő nő vagy nők kiszolgáltatottságát rögzíti. A többes szám eldöntése azért problematikus, mert bár a megszólalásmód a mi és az ők ellentétpárjára épül, de a versben végig hangsúlyos marad a testi

tapasztalatok közlése, mintha a beszélő egy személyes élményéről egy közösségen keresztül próbálna beszámolni. Szóval kié ez a test? Egy nőé vagy a nőké?

Olvasatomban egy fizikailag bántalmazott, traumatizált nőé. A traumaelbeszélések egyik jellemzője az eltávolítás. Az áldozat eltávolítja magától a traumát, hogy a kimondás által értelmezői viszonyt alakítson ki az atrocitással. A versben megjelenő többes számot egy olyan eltávolító gesztusnak látom, amellyel a beszélő egyrészt egy (sors)közösség részeként helyezi el magát, hogy magárahagyottságát megszüntesse, másrészt ezáltal megszünteti a saját test és az öntudat azonosítását is, vagyis lemond a testi önrendelkezésről. Utóbbit megerősíti az is, hogy a második versszakban rögzített érzéki tapasztalatoknak mintha csak a nyomai lennének olvashatók, vagyis az erőszak tett hiába ért véget, annak nyomait a beszélő még mindig magán őrzi: „a tenyerünk először lassú fogását, kapaszkodását, / majd szorítását, húzását, tépését, rángását, / mind kéri vissza a kéz”.

A szövegben ezen túl is felfedezhetők olyan poétikai eljárások, amelyek egy-egy hiánytapasztalatot keresztül emlékeztetnek a testi autonómia elvesztésére. Ide sorolom a verskezdő sorban rögtön felbukkanó árnyéklétet („férfiak árnya vagyunk”), a harmadik versszakban kijelentő mondatok helyett megjelenő tagadásokat („nem húzódunk el, nem is nézünk már / sehova”), továbbá a jövő idő segédigéjeként számon tartott fog olyan szavakba helyezését („fognyom”, „megfogatlan”, „fogását”), amelyek valamilyen emléket idéznek fel, vagyis a múltba rekedtség állapotát viszik színre, ezáltal implicit módon egy olyan jövőképet vetítenek előre, amelyet a traumához való viszony fog leginkább meghatározni.

A traumatizált nő kiszolgáltatottságát végérvényessé teszi a vers keretezése, ugyanis a kezdő- és záróversszakból hiába rajzolódik ki egy olyan mozgulatsor, amelyben az agresszív cselekvés jelképévé emelt előrenyúló férfikéz visszahúzódik, de a testi kiszolgáltatottság – ahogy a szöveget lezáró jelentékeny szó is kinyilvánítja – „marad”.

Remélem, az elemzés során sikerült kimutatni, hogy a *Galá*ban több olyan szépírói megoldás is található, amely feltételezi a patriarchális berendezkedésből eredő kiszolgáltatottság, a traumákról való hallgatás és beszéd, valamint a hiátusokon alapuló versnyelv alapos ismeretét. Ha mindez nem elég bizonyíték az emberi és költői jelenlétre, akkor hozzátenném, szerintem a mesterséges intelligencia sosem követne el olyan hibát, hogy egyszer helyesen, egyszer pedig helytelenül produkálja ugyanazt a szóalakot (lásd: „birkózók”, „birkozók”), ez egy emberi tévesztés, poetica licentia.

Írj egy verset, amelyben a birkózás az élet allegóriája, szenvedés. A szöveg legyen szürrealista, de írja le naturálisan a birkózó testeket.

Gala

két test küzd, két test harcol,
a porban és sáros kavicsok között
karmolódnak körmeik, megtörnek csontjaik,
a szenvedés áthatja egész testüket.
szétgyűrődnek, mint papírlap a szélben,
furcsa testek között, lépten-nyomon kavarodnak.

az idő lassan jár, de az erő kihívást kiált,
 a birkózók mozdulatai groteszk táncot járnak.
 egyikük arcát a szenvedés vonásai őrzik,
 vértől, izzadtól kipirult az arc bőre,
 míg a másik teste csavarodik, mint kígyóé,
 testét összetéveszthetetlen karmolások díszítik.

a küzdelem a lélekben zajlik,
 a belső démonokkal való összeecsapás,
 a birkózók szemeiben tükröződik az élet vihara,
 kettéhasadnak, de mégsem válnak szét soha.
 a porba hullnak, megfáradva, vérben-fagyban,
 de lelkükben ott él az elszántság és az ellenállás.

a birkózás a szívükből fakadó tűz,
 mely soha nem alszik ki, mindig újra lángra lobban.
 mert az életben is küzdelem zajlik mindennap,
 de a bennük élő erő mindig talál utat a folytatáshoz.

Pinczési Botond 2023: Kritika a Gala II. szövegről. Budapest.

Esterházy Péter így fogalmaz *A szavak csodálatos életéből* című előadásában az író meghatározása kapcsán: „[E]gy idézet Thomas Manntól – vagy Goethétől?, minden idézet vagy Thomas Manntól vagy Goethétől való – mutatja az irányt: Író az, akinek gondot okoz az írás.” Érdemes Esterházy (és persze Goethe vagy Mann) iránymutatását szem előtt tartanunk a *Gala* című szöveg ezen változata esetében is, hisz írójának egyáltalán nem okoz gondot az írás. De miből szűrhető ez le?

A mű elején leírászerűen megjelenik két birkózó, akiknek küzdelme a szöveg előrehaladtával egyre elvontabbá válik, először érzelmi, majd filozófiai síkra terelődik – amennyire az ’élet egy küzdelem’ metaforát filozófiának lehet nevezni. Persze attól, hogy egy szöveg felszínes, még alkothatta volna ember (ennek belátásához elég lehet egyetlen Lakatos Levente-mondatot elolvasnunk), viszont ha közelebb megyünk a vers költői képeihez, akkor abból könnyedén kiderülhet, hogy egy nem ember által írt szöveggel van dolgunk. A *Galában* ugyanis a költői képalkotások a szépirodalmi és zenei kultúra által leginkább elcsépelet és kiüresített képzettársítások szerint működnek. Tetten érhető ez a „szívükből fakadó tűz” részletben, a lelki szenvedést kiváltó érzelmek „belső démonként” való megnevezésében, valamint a lassan járó időben is. A klisés költői képek mellé ráadásul bizonyos szavak, motívumok redundanciába hajló újramondása is társul, vagyis a „test”, a „birkózók” vagy épp a „küzdelem” ismétlése nem jár a kifejezések értelmének kibővítésével, inkább azt érzékelheti az olvasó, hogy egymás mellé és nem egymásra rakódnak a jelentésrétegek. Az egyetlen szempont, ami valamennyire összeránthatná a szöveget, az a versbeszélő lehetne, viszont arra, hogy ki mondja ezeket mondatokat, nem derül fény, így a kimondás motiválatlansága miatt tét nélküli marad a versbeszéd. Ha nagyon meg akarnám fejteni a versbeszélő problematikáját, akkor az avított(nak is nevezhető) képalkotás és a cím miatt Gaiára,

az antik görög kultúrában a Föld teremtetőjeként megjelenő istennőre asszociálnék, aki kívülről szemléli az emberek földi küzdelmét, nem tud velük szorosabb viszonyt kialakítani, így ebben az értelmezésben a versbeszéd bonyolultságának elmaradása az ember-isten kapcsolat elmaradásával/megszűnésével függne össze. Ezen olvasat ráadásul a vers értelmezési keretébe vonzza a teremtető-teremtett kérdéskörét, ami egy MI által generált szöveg esetében több mint izgalmas szempont lehet. Persze ez már csak belemagyarázás, amit a versszövegek értelmezéséhez gyakran jól használható antik műveltség mondat velem, hisz irodalomértelmezőként az ember ugyanúgy be van programozva egy olvasásmódra, mint a *Galát* létrehozó gép a versszövegírásra.

A mű tökéletesen mímeli a kortárs versbeszédre nagyon jellemző formát (elhagyja a nagybetűket, eltérő hosszúságú versszakokkal dolgozik, és visszafogott benne a központozás), csak az irodalmi megszólalásmódra annyira jellemző nyelvkeresés hiányzik a szövegből, ami miatt úgy érződik, hogy írója nem együtt gondolkozik a nyelvvel, hanem felhasználja és elhasználja azt.

2. melléklet

Szűcs Anna Emília

mikor halott állatok ízét érzed, kiköpheted

mikor nyílni kezdenél
simaizomzatod körbenövi
szeméremajkadat –
altested afáziás.

némán szorítják egymást:
a petevezeték a méhfüggesztő izommal
kapaszkodik beledbe, hasfaladba.

minden préselés és gyümölcsszakadás
ellened dolgozik.
a vér szakaszosan tolul nyílásodba
mikor alvad fekete, belül sötétebb
holthús.

szádba veszed görcseidet és
kispárnára könnyezel.

Írj egy prózaverset egy lány első menstruációjáról naturalista stílusban egyes szám második személyben.

ártatlan vérvonal

fájdalommal átszótt emlék a lány
mint a télbe zárt, jégvirágos ablakon át
látod az életed színes pántlikáit
véresen lobogni, sebzett lobogással.
hirtelen bekerít, mint vadállat
magához szorít rád talál,
váratlan fájdalommal.

nem bújhatsz el
mert az érzés nem múlik el
csak sodródik, mint árterületen az ár.

először ijedtség, zavar a szemedben,
majd gondolatok, kérdések
mi ez? miért velem történik?
fájdalom, görcsök és vándorlás,
mint a rohanó folyó partjain,
melyet nem irányíthatsz, nem állíthatsz meg.

ahogy az élet kezdete újabb fejezetét
nyitja meg előtted, melyre nem voltál kész,
de mégis eljön, mint a fák leveleire
az őszi színek, megkaparintva téged.

szűzen szűröd le a sors adományát,
mint egy keserű italt, melyet kötelesség innod,
új érzésekkel találkozol,
az érzékenység megtanít rá, hogy gondoskodj magadról,
megértsd és elfogadd a női test rejtelseit,
melyet a természet működtet, irányít.

Vincze Richárd 2023: Az ártatlan vérvonal / mikor halott állatok ízét érzed, kiköpheted című versek összehasonlítása. Budapest.

Nehéz helyzetben van az, aki a mesterséges intelligencia szövegalkotó eljárásait szeretné összehasonlítani a humán intelligencia poétikai/retorikai fogásaival. Tehát nehéz helyzetben vagyok magam is. Persze ez nem mentség, vagy jelen esetben éppen nem mentség, ugyanis szerencsére itt nem a szerzőazonosítás jogi dimenzióiban kell a létrehozó kilétéről terhelő bizonyítékokat gyűjtenem, horribile dictu a nyelvi produktum megalkotóját felismernem. Jóllehet talán a két módszer és cél (tudniillik

a gépi kódok segítségével végzett szövegfelismerés jogi procedúrákban, valamint a verselemzés, emberi ész által) nem esik olyan távol egymástól. Legalábbis hasznára lehetnek egymásnak. Ezért a továbbiakban anélkül, hogy teljes bizonyossággal a szerző gépi, illetve humán eredetét kimondanám, néhány érdekes tendenciára mutatnék rá. Talán ez az egyetlen lehetőség, amely egy irodalomtörténettel, irodalomtudománnyal foglalkozó személy előtt állhat. Ezeket a tendenciákat természetesen nem lehet a kortárs irodalmi mozgásoktól külön kezelni, nem is érdemes, ugyanakkor abba a hibába sem érdemes beleesnünk, hogy e nyelvi kinyilatkoztatásokat, nyelvi alakulatokat a tiszta formalizmus jegyében struktúrákra és jelenségekre szűkítjük le. Hovatovább, valamiképpen a versolvasásban létrejövő érzetek, benyomások is orientálóak lehetnek, de ennek talán hatalmas jelentőséget úgyszint nem érdemes tulajdonítani.

A két vers hasonló női tapasztalatokról tudósít, eltérő hosszúságban és eltérő szerkezeti megformáltságban. Az első – *ártatlan vérvonal* című – sorai hosszabbak, míg az utóbbi – *a mikor halott állatok ízét érzed, kiköpheted* című – rövidebbek, soraik eltérő szótagszámokból állnak. Előbbi rímhelyezetekre gyakran építő retorikákkal él, az utóbbi szabad formájú, ritmusát és tempóját belső, rejtettebb összhangzások teremtik meg. (Itt máris közbeszólhatna az irodalomtörténész kortárs lírai szerkezeteken edzett füle: hát olyat, ilyen szépen rímeset, mint az első, már kevesen írnak, hallgatása az első versnek 19. századi tradícióhatásokat, impressziókat kelt. Jóllehet, mondhatnánk, ez nem jelenti feltétlenül a vers hibáját vagy hátrányát, deficitességét vagy atavisztikusságát: miért ne írhatna valaki manapság is így?)

Érdemes vokabuláris jellemzőkre, a vers szókészletére, grammatikai kötéseire is röviden utalni. Az első szöveg kifejezetten vegyes ilyen szempontból, találhatók benne kissé túlhasznált kifejezések (jégvirág, lobogás, rejtelem, rohanó folyó stb.), eltúlzott, vagy már-már iskolás jelzős, határozós szerkezetek (sebzett lobogás, fájdalommal átszótt, vérezen lobog, rohanó folyó stb.), ugyanakkor izgalmas kifejezések, kapcsolódások is: adomány, keserű ital, kötelesség innod, zavar a szemedben, „görcsök és vándorlás”. Akár azt is érezhetné az ember, hogy e vers szerzője az általános és középiskola kanonikus darabjain edződött, és így, ezekhez a szövegekhez kapcsolódva, mintegy szövegemlékezetre rájátszva alkotja szövegeit. Ezzel persze semmi baj nincsen, és nem is lehet önmagában, kivéve, ha ezek a kifejezések reflektálatlanok, semmiféle, a létet gyarapító kontextusteremtő erővel nem rendelkeznek, röviden: giccsesek és elhasználtak. Szóval óvatosan kell bánni a szavakkal, ugyanis az olvasó benyomása az lehet ilyenkor, hogy ezt már hallottam, olvastam, persze: jobb minőségben. Egyedül akkor működhet az ilyen kényes kifejezések használata, ha valamiféle újtó erőt érezni bennük, valami újat/régit érthetünk meg másként általuk. Itt, az első szöveg esetében mintha nem ez történne, akár még az is megkockáztatható, hogy a vers ilyen szempontból alulteljesít, rossz. Persze, hogy ez elég bizonyíték volna a gépiességre? Hát, erre nehéz mit mondani. A második szöveg ilyen szempontból eredetibbnek hat, szavai, szószerkezetei és meglátásai frissebbnek, energikusabbnak hatnak, van bennük innovációra törekvés. Az ember általuk mintha mást tapasztalna meg, izgalmas összefüggésekre jönne rá. Talán érzékenyebbé is válik az érzékeny képek miatt.

Továbbá, szintén a kortárs trendek felől nézve: mintha az első szöveg egy bővebb listáját adná a létező poétikai eszköztárnak, a második ennyiben jóval szikárabb – akár ez is lehet egy döntő érv az első gépiessége mellett, természetesen ezek sem nyelvi,

strukturális különbségek „rovására” írható jelenségek, inkább az olvasás kontextusában, a többi szöveggel való párbeszédükből lehet ekként gondolkodni.

Utolsó lényeges különbségként említeném a központosítást, vagyis a központosítás értelemleltető szerepét. Az első szöveg olyan hatást kelt, mintha jól formált mondatok lennének verssé tördelve, míg a második többet bíz e jelek értelemkonstruáló eshetőségeire. Példa az elsőben: „szűzen szűröd le a sors adományát, / mint egy keserű italt, melyet kötelesség innod, / új érzésekkel találkozol, / az érzékenységet megtanít rá, hogy gondoskodj magadról, / megértsd és elfogadd a női test rejtelseit, / melyet a természet működtet, irányít.” és a második szövegben: simaizomzatod körbenövi / szeméremajkadat – /altested afáziás. / némán szorítják egymást: / a petevezeték a méhfüggesztő izommal”. Míg az első textus esetében úgy tűnik, hogy a tapasztalatnak egy prózaibb megfogalmazása történik, nem mellesleg akár a didaktikusság vádját is rásüthetem, a második szöveg elemibb szinten építkezik, apróbb, finomabb jelenségekből szövi meg e tapasztalat egészét. Ugyanakkor csak ismételni tudom önmagam: mindezek tendenciák, csak az olvasás hagyományban állása miatt gondolkodhatunk róluk ekképpen vagy akképpen, nyelvi értelemben véve közöttük különbséget csupán innen nézve jegyezhetek fel. Nincs olyan nyelvi eljárás, nyelvi elem, vagy „poétikai funkció”, amely esszenciálisan különbözne: végtére mindkét esetben a humán írás nyelvi maradékaival, jelenségeivel találkozunk, mindkettőből (a gépi és a humán alkotta szövegből is) a humán, a humán szól hozzánk, intéz felénk kérdéseket, és ad válaszokat.

3. melléklet

Magyar Boglárka: Snoopy

Snoopys pizsamaalsó van rajta, mert egyedül azt tudja felrángatni magára, és egyedül abból mosott ki minden egyes színt a mosógép. Felül asztalterítóból varrt póló, kezében az a régi sparos táská, foszlik az egész, mint az élete. Odamegy a kajáspulthoz, körülnéz, hogy látja-e valaki, mindenki, mindenki látja, hogy a legnagyobb adag kínai kaját kéri, szezamos-mézes csirke lesz tésztával és egy kólával, így rendelte az orvos is. Viszi a tálcát, a virsluijain egyensúlyozik, körbenéz újra, leül, az egyik ujján ott ül a Cseppkő utca, ahol felnőtt, a másikon az Ipolyvecei tanya, ahol valójában felnőtt, a harmadikon meg a családok átmeneti otthona lóg. Mindet sorban bekebelezi, ahogy tanulta, azért ilyen kövér, mert megette az egész életet, reggelire meg a gyerekeit is, akik évek óta nem néztek felé és azok közé tartoznak, akik egyébként sem lábaltak ki a snoopys pizsamás traumából. Egyedül eszik és némán, a pizsamanadrág se kelt feltűnést, egyszerűen csak nem akar visszamenni az ötödik kerületi családsegítőbe, hogy megmondja, már évek óta egyedül van az utcán, csak ő és a sok mosolygó snoopy, minden marék pénz egy marék mézes csirke. Bedob a sparos szatyorba egy darab húst és vár, belebámul, összeszidja, hogy ha nem eszik, nem nő majd nagyra, aztán kiveszi, és ő maga eszi meg, talán jobb is így, máskülönben honnan is lehetne pénz meg hol

lehetne lakni, meg mindenkinek elsírni Iplolyvecét. A biztonság kedvéért összehajt egy rózsaszín pólót is, minden nap ugyanazt, háromévesre valót, azt motyogja, meny nyire fog örülni neki a kislánya. Őlébe veszi a sparos szatyrot, rázogatja, énekelget, csitítgatja, aztán durván a földhöz is vágja, rátapos, fröcsög belőle a vér, nem vagy elég halott, kislányom, hát nem érted, hogy így nem lehet új életet kezdeni és kijönni a rohadt csövestanyáról, értsd meg, hogy nincs pénzem rágóra, meg arra, hogy te tíz év múlva cigizni kezdj és inni, mint az idióta bátyáid, elsírja magát, potyognak belőle a szezámagok, felkapja a szatyrot, megcsókolja, megigazítja magán a pizsamát és jóllakottan a mozgólépcső felé indul.

Fülöp Barnabás 2023: Kritika a Snoopy I. szövegről. Budapest.

Úgy gondolom, ez az emberi alkotás, és – remélem – nem csak azért, mert jobban tetszik, mint a másik variáns. Apróbb nyelvhelyességi ügyetlenségeket leszámítva a szöveg két fő megoldása izgalmasan támogatja egymást, végig egyben tartja a kisprózát. Az egyik fő megoldás az „Ez elment vadászni...” kezdetű mondóka nagyon hatásos átírása. Ahogy a mondókában, úgy a főhős esetében is az ujjak végül elfogyasztani való dolgokat jelenítenek meg. Az étel mellett a szereplő azonban életidejének emblémáit is felfalja. Ez a központi motívum így egyszerre mutat rá érzékenyen, de nem hatásvadász módon a kiszolgáltatottságnak egy borzalmas fokára, egy olyan állapotra, ahol a primer biológiai igények kielégítése lényegében egy kimerevített jelen állapotába zárja az alanyt, aki viszont ebben a folyamatos jelenben el is veszíti azt a képességét, hogy magát kívülről lássa, illetve ezzel szoros összefüggésben önmagát sem képes időben kibomló személyiségként értelmezni. A kiszolgáltatottsággal infantilizálódás jár együtt, mely nem a gyermekszerepben magában, hanem a gyermek és a szülői szerep közti kényszeres ugrálásban nyilvánul meg. Mindezt remekül sűríti magába úgy a mondóka, mint az egyéb „gyerekjátékok” a szatyortól a csirkén át a címadó pizsamaalsóig. Nem véletlen, hogy ezzel párhuzamosan a szöveg másik fő ismérve a szólamkettőzés és -keverés. A harmadik személyű narrátor szólama és a beszélő hangja között elmosódik a határ, ékes példája ennek, ahogy a jelenetről először szabad függő beszédben azt olvassuk, „mindenki látja”, majd később kiderül, hogy a valójában a tré öltözék sem érdekel senkit. A zárlatban pedig már maga az olvasó is elbizonytalanodik, hogy a főszereplő „sírja el magát”, vagy már az ő tudatán belül lévén a lányát szimuláló csirke „potyogó szezámagjai” a könnyek. Nem kétlem, hogy ilyen irodalmi megoldásokat egy AI idővel képes lenne elsajátítani, kifejezések és névmások adott szövegösszefüggésen belüli poliszémiáját kiaknázni. Ami miatt viszont mégis ezt gondolom az emberi szövegnek, az a fentebb körbejárt koherencia és következetesség: a személyközi viszonyok (narrátor és szereplő közti) elbizonytalanodása itt sokkal több utat nyit meg az értelmezés számára, mint a (szerintem) gépi szöveg „tisztá” viszonyai.

Írj egy 2000 karakteres prózát. A cselekménye szerint egy hajléktalan nő egy kifőzdében ebédel. Van nála egy sparos szatyor és Snoopy-s pizsamát hord. A lányát csecsemőkorában elvették tőle, és ez nagyon fáj neki. Használj költői eszközöket és sok szinonimát.

Snoopy

A szürke, esős délutánon egy Snoopy-s pizsamát viselő nő megpihent a kifőzde nyitott teraszán. Kopott székén ült, sparos szatyrát a lábai közé helyezve, amelyben néhány falat maradék kaját és egy darab hús lapult. Az ingyenes melegétel kiválasztásakor mosolyogva kérte a szezámos-mézes csirkét, a kedvencét, ahogy azt az orvosa is ajánlotta régen. Az egyetlen étel volt, amit csak ő maga tudott megfőzni. A múltból örökölt Snoopy-s pizsama pedig mindig emlékeztette az elszállt évekre, amikor még boldog családként éltek.

A szürke pamutszövetben ült, kezében az elnyűtt sparos táskával, amit szinte minden nap magával cipel. Az a szatyor jelképezte az egyetlen tárgyat, amit még sikerült megtartania az elvesztett életek között. Az apró darabokban töredezett emlékek mellett ott lapultak az álmai is, amik valahol a múlt homályában elvesztek. Az utcán élő nő apró szemeiben *felcsillant a vágy*, ahogy az ételt nézte. A szája összeszorult az ízetlen falatokon, miközben a lánya hiányára fájó szívvel gondolt.

A kifőzde pultjánál körbenézett, de senki sem vette észre. Mintha láthatatlan lenne, érezte, hogy az emberek keresztülnéznek rajta. Talán azért, mert az élete mindig is láthatatlan volt az emberek számára. A Cseppkő utcában nőtt fel, ahol mindenki ismerte, de senki sem láthatta igazán. Az Ipolyvecei tanya is a szívéhez nőtt, bár ott sosem élt valójában, csak az álmaiban. A családok átmeneti otthona pedig mindig is csak egy rövid állomás volt az életében.

Miközben az ételt fogyasztotta, a pizsamanadrágot simogatta, mintha az lenne az egyetlen biztos pont az életében. A rózsaszín póló is ott volt mellette. A színe és az illata is felidézte azt az időt, amikor még boldogan fogadta a reggeleket a lánya mellett. *De most már csak a csecsemőkori emlékek maradtak, amiket elvett tőle az élet és az emberek.*

Fülöp Barnabás 2023: Kritika a Snoopy II. szövegről. Budapest.

Határozott érzésem, hogy ezt a változatot írta a gép. Első olvasásra is feltűnőek olyan stiláris és nyelvhelyességi pongyolaságok, amelyek egy kissé sután honosított nyelvmodell benyomását keltik. A sutaság elsősorban úgy nyilvánul meg, hogy bár pusztán szintaktikailag a létrehozott mondat helyes, a jelentéstani összefüggéseket értelmezve mégis rengeteg a morfológiai hiba. A szöveg hemzseg a közhelyes szerkezetektől (pl.: „fájó szív”, „múlt homálya”, „nyitott terasz” stb.), rosszul használt idiomáktól (pl.: nem a falat „ízetlen”, hanem a tréfa), illetve helytelenül toldalékolt szóalakoktól (pl.: apró darabokRA töredezett emlékek stb. – fentebb sima pirossal jelölve). Ez ugyanakkor még nem elégséges indok. Ha jól értem, a kísérlet alkotói oldalán a gép mellett fiatal írók állnak. Így viszont el kell játsszak a gondolattal, hogy ha egy volta- képpen „profi” tollforogatót felkérnének, legyen már olyan ravasz, utánozza azt, ahogy (szerinte) egy gép történetet ír, úgy élnék a gyanúperrel, hogy a szerző nagyon hasonló eszközökkel élne, mint amiket fentebb kifogásoltam. A géputánzó emberi szerző előszeretettel válogatna a kommentszekciókban feltűnő chatbotok antistilisztikájának szörnyszülöttjeiből. A „felcsillant a vágy” szintagma például könnyen olvasható szándékolt pongyolaságként: egyfelől felcsillanni a remény csillan fel, másfelől viszont

ez a kontamináció egyszersem szép sűrítéssel mutat rá arra, ahogy a szereplő életéből kiveszett a remény és a perspektíva, helyét az éhség és a kiszolgáltatottság pillanatba zártsága vette át. Itt jön be a képbe a stiláris dimenzió mellett a narratológiai sík. A másik szöveggel ellentétben itt egyetlen, mindentudó narrátori szólammal találkozunk. Mindig világos, hogy egy harmadik személyű narrátor beszél, amikor ez a szólam a szereplő belső gondolatvilágára közelít rá, akkor a fokalizáció váltásait rendszeresen jelzi a szöveg (pl.: emlékeztette, gondolt, érezte stb.). Ez a „klasszikus” narráció, szemben a másik változat szólamkettőzéseivel és szabad függő beszédével, átláthatóbban közvetíti az olvasó számára a cselekményelemekkel kapcsolatos információkat, sokkal kevésbé sejtet, kisebb teret hagy többértelműségeknek, tehát pusztán információátviteli eszközöként tekint a nyelvre. Megint csak egy olyan szemléleti tényező, amelyet a közvélekedés az AI-hoz társít, de hát éppen ezért lehet alapja egy sikeres „technomimézisnek” a szerző számára. Ha azonban az AI-mímelő szerző ilyen – bár elnagyolt, de széles körben osztott – olvasói előfeltevéseket aknázna ki, akkor aligha hiszem, hogy egy logikai szinten teljes önellentmondásba futó mondatnál zárná le művét: a „csecsemőkori emlékekről” egyszerre derül ki, hogy a főszereplő számára csak ezek maradtak, illetve hogy elvették tőle az „élet és az emberek”. A két állítás egyszerre nyilván nem lehet igaz. Így a szöveg roncsoltságát végül is nem egy emberi szerző valamifajta „hibapoétikájának”, hanem egy magyarul kissé pontatlanul tudó AI üresbefutásának olvasom, hiszen hiányzik az egész és a rész viszonyát egy mederbe terelő önreflexió: az egész szövegre vonatkozó „tanulság” levonása fontosabb, mint az aktuális (záró)mondat értelme, így viszont én is szintaktikailag összekapcsolt kulcsszavakat olvasok csupán, nem pedig értelmes és koherens állítást.

Pallós Anna Lília magyar szakos bölcsező, design- és művészetmenedzser. Egykori tagja az Alföld Stúdióknak. Részt vett a *Nincs* online folyóirat alapításában és a NINCS Kulturális Alapítvány létrehozásában, utóbbinak kuratóriumi elnöke volt 2022 és 2024 között. E-mail: pallos.annalidia@gmail.com

Pallós Anna Lília 2025: A kimondás motiválatlansága. Emberi és mesterséges intelligencia az irodalmi szövegek születésében és befogadásában. *Filológia.hu* 2025/1–2: 3–27.

Zsanett Adámi-Rózsa

The Dynamics of Adoption

Theoretical Perspectives and Practical Insights from The Routledge *Handbook of Adoption*

Az örökbefogadás dinamikája

Az örökbefogadás Routledge kézikönyve: Elméleti perspektívák és gyakorlati meglátások

Adoption research is multifaceted, bridging disciplines such as sociology, psychology and policy studies. While it is not rigid or impossible to cross the lines, separating research traditions, adoption research has often taken two parallel paths, each driven by distinct interests and methodologies. One primary focus is the exploration of best policies and practices for child placement aimed at ensuring stable adoptions and fostering the well-being of all family members. Researchers examine how children and adoptive parents are matched, the satisfaction levels of adoptive families with services, and how these factors influence the length and success of placements. Another significant area of adoption research is developmental psychology. This branch delves into the mental health of adoption minors, their developmental progress after adoption from institutional settings, and their adoption following foster care placements. Since 2000, much of the research has shifted toward understanding the underlying processes affecting adoption outcomes. This includes examining how adoptive parents react to and navigate their roles, as well as the diversity in their communication styles, which profoundly impact adoptees' adoption and identity formation. Recognising individual differences in adaptation and their root causes is vital for advancing adoption practices. This paper offers a theoretical overview of adoption-related theories and research, as presented in the comprehensive Routledge Handbook of Adoption (2021).

Keywords: adoption, adoptive families, child, family, parents

Az örökbefogadás témája összetett kutatási terület, amely áthidalja a szociológia, a pszichológia és a szakpolitikai tanulmányok közötti határvonalakat. Bár a tudományágak közötti átjárás nem lehetetlen, az örökbefogadással kapcsolatos kutatások jellemzően két párhuzamos irányvonal mentén haladtak, amelyeket különböző kutatói szempontok

és módszertanok határoztak meg. Az egyik meghatározó fókusz a gyermekek elhelyezésére vonatkozó legjobb szakpolitikai és gyakorlati megoldások feltérképezésére irányul, amelyek célja a stabil örökbefogadások biztosítása és az örökbefogadó család minden tagja jóllétének elősegítése. A kutatók elemzik, hogyan történik a gyermekek és az örökbefogadó szülők közötti párosítás, mennyire elégedettek az örökbefogadó családok a nyújtott szolgáltatásokkal, valamint hogy ezek a tényezők milyen hatással vannak az elhelyezés időtartamára és sikerességére. A másik jelentős kutatási irány a fejlődés-
lélektanhoz kapcsolódik. Ez a megközelítés az örökbefogadott gyermekek mentális egészségére, intézményi elhelyezés utáni fejlődésére, illetve a nevelőszülői háttérből történő örökbefogadásra összpontosít. A 2000-es évektől kezdődően a kutatások egyre inkább az örökbefogadási eredményeket befolyásoló folyamatok megértésére irányulnak, beleértve az örökbefogadó szülők szerepértelmezését és kommunikációs stílusának sokféleségét, amely nagyban hat az örökbefogadott gyermekek identitásfejlődésére. Az örökbefogadás egyéni különbségeinek feltárása, valamint ezek okainak azonosítása nélkülözhetetlen az örökbefogadási gyakorlatok fejlesztéséhez. Jelen tanulmány áttekintést nyújt az örökbefogadással kapcsolatos elméletekről és kutatásokról, a *Routledge Handbook of Adoption* (2021) alapján.

Kulcsszavak: örökbefogadás, örökbefogadó családok, gyermek, család, szülők

1. Introduction

The Routledge Handbook of Adoption (2021), edited by Gretchen Miller Wrobel, PhD, Emily Helder, Ph.D. and Elisha Marr, Ph.D., fills a niche in the social science discipline. After reviewing most of the literature on the topic, I concluded that no handbook was written before Routledge's 2021 edition addressing the diversity of adoption issues with the care, research and theoretical background that characterises this work. The authors of this volume highlight several crucial aspects of adoption as a solution and option for starting a family, as well as presenting a myriad of unique challenges of the process. Before this handbook, several studies have argued that adoptive families face many unique challenges and problems (Kirk 1964; Brodzinsky 1987; Schoenberg 1974; Stein-Hoopes 1985). Reading this book will quickly make the reader realise how many groups worldwide are affected by this form of family formation.

2. Book contextualisation

The professional involvement of the three editors is strongly felt in the editing and structure of the volume. As such, the main themes of the handbook are the role of communication in adoptive families in terms of information seeking and curiosity, the impact of early experiences of adopted children on their later development and language, and the impact of child abuse, neglect and early deprivation on their experiences. Furthermore, it touches on the topics of cross-racial adoption, trends in

adoption rates, the experiences of cross-racial adoptees and adoptive parents, and the racial preferences of adoptive parents. Following the content structure of the book, this paper presents the emerging theoretical approaches and practices in these five main content sections.

The editors have divided the book into five main content areas to focus readers' attention on "the context of adoption", "diversity in adoption", "lived experience", "outcomes" and "adoption competence". The five significant chapters will include a minimum of five and a maximum of eight sub-chapters. At the end of each sub-chapter is a paragraph entitled "Implications for Policy and Practice", which contextualises the topic.

3. Adoption in context

3.1. Context of history

Introduces the history of adoption in the United States from the late 19th century to the 2000s. The origins of adoption and foster care in the U.S. can be dated from the 1930s to the 1960s (Brodzinsky 2011; Higdon 2008; Marr et al. 2021). Following the Second World War, white couples living in the USA were allowed to adopt children from other countries; this gave rise to international adoption, which was characterised by phenotype matching, or same-race adoption, which meant that children were allocated to families who were as similar as possible in external characteristics to the adoptive parents (Marr et al. 2021; Ward Gailey 2010). In the U.S., adoption occurs in three ways: through private agencies, public mediation, or private adoption. In public adoptions, governments are responsible for the adoption, placement and management of children who have been removed from birth-parent families by child welfare agencies. The difference between private adoptions and adoptions through private agencies is that the former are not facilitated by public adoption agencies or lawyers but are handled by the birth parents themselves (Biafora-Esposito 2007; Wallin-Miller 2011). The 1970s saw several changes in adoption, with white parents beginning to adopt children of colour, the increased use of contraceptives, the availability of abortion and the acceptance of single parenthood (Fisher 2003; Simon-Altstein 2000; Patton 2000; Ward Gailey 2010). The following changes occurred in the 1980s and 1990s, with three main aspects: an increase in inter-racial and international adoptions (Marr et al. 2021; Biafora-Esposito 2007; Simon-Altstein 2000) and finally, the development of open adoption, where the parties could get to know each other and thus have more information about the child's past, rather than the closed adoption between adoptees and birth parents that had been typical until then, with little or no contact between the parties (Grotevant-McRoy 1998). In the 1990s, the number of inter-racial adoptions increased from 10.8% to 15% per year (Marr et al. 2021; Hansen-Simon 2004), the majority of children adopted through international adoption were Korean (Beck 1992), and then the political situation in the world changed this proportion, with Romanian women handing over thousands of children to orphanages after the fall of the Soviet Union. All welcomed the spread of open adoption. They believed that the availability of

information about their children's adoption positively affected their satisfaction with their adoption, so that contact between families became commonplace and was seen as being in the children's best interests (Siegel-Smith 2012). The change of the 2000s is reflected in the fact that lesbian, bisexual, gay, trans and queer (LGBTQ) people have also become adopters. The first gay couples could adopt in 1979 (Mombian 2017). In 2013, an estimated 27,000 same-sex couples fostered 58,000 adopted and foster children in the U.S. (Gates 2015).

The first part of the Handbook emphasises adoption across racial lines and international matters of adoption, including several agreements between nations, such as the Hague Convention of 1993. Under this convention, standards have been established to regulate intercountry adoptions, to safeguard the rights and interests of children and their parents, and to prevent child trafficking and other abuses. The authors also analyse the cultural and racial aspects of the development and practice of adoption policy, concluding that adoption often intersects cultural and racial issues. Still, a detailed discussion of this is beyond the scope of this paper.

The handbook includes representative studies that help the reader understand the complexity of the relationship between the adopted child and the adoptive parents, such as The American Community Survey. The Early Growth and Development Study sheds light on the development of adoptive and birth families over time and the contributions of heritable and environmental processes to child development. Perfectly related to this is the life course perspective of family theory, which considers the life course perspective of family members, i.e. individuals and families change and evolve.

3.2. Context of adoption life course perspective

The search for identity is something that all people go through, but for adoptees, it is a more complex process. For most of the twentieth century, adoption was characterised by confidentiality and secrecy based on conformity. The child should be as similar as possible in their appearance to the adoptive parents – the 1964 work of H. David Kirk's *Shared Fate* theory challenged this view and argued that adoptive parents should acknowledge the differences inherent in adoption. This theory was later developed in 1987 by David M. Brodzinsky, which resulted in practitioners advising children to share their adoption stories as early as possible. "The development of adoptive identity cannot be understood without placing it in the context of social attitudes towards kinship" (Grotevant et al. 2000: 381). How an individual develops meaning about their adoption indicates how their adoptive identity evolves. Drawing on Erikson's (1959, 1968) theory of identity, the literature identifies three main aspects that are strongly dominant: self-definition, personality coherence and a sense of continuity over time (Grotevant 1993). Self-definition includes the identities by which an individual defines him/herself and by which others identify him/her in a given social and historical context. Coherence of identity refers to a subjective sense of how the different aspects of an individual's identity fit together harmoniously. Finally, a sense of identity continuity over time is the sense that connects the individual's past, present and future while also being expressed in different places, contexts and relationships (Cooper 2013). Identity

is, therefore, a complex concept that encompasses the internal dimensions of personality, subjective awareness, the network of relationships and the effects of the external context. Consequently, the essence of identity can be captured in the “self context”.

To understand identity development in a more integrated way, researchers (Grotevant 1993; McAdams 1988) have used a narrative approach to focus on meaning-making, focusing on how the adopted child makes meaning through the story of his or her adoption. The development of the adoption narrative develops in parallel with the development of the adoptee’s identity (Grotevant et al. 2000). This kind of identity is formed and discussed in the context of relationships within the family. Finally, the type and openness of adoption have a significant impact on identity and intra-family dynamics, as the amount of information available to openly adopted children and families is much greater than that available to closed adopters.

4. Diversity in Adoption

The second part of the handbook is entitled ‘Diversity in Adoption’ and contains eight sections. The diversity mentioned in the title refers to the unique opportunities of adoption included in the sections, such as the strengths and challenges of families, which came to be through international adoption the characteristics of the adoption of disabled children, or chances for adoption in the case of LGBTQ families. The authors present the parents’ preferences from the United States – gender, race and age group – based on separate research data in each section. Furthermore, the paragraphs elaborate on the forms and constraints of adoption, such as political climate, various local and federal politics, rules and regulations regarding adoption. The second part, therefore, provides an excellent insight into policy and practical options.

Spain has the second highest number of adoptions in the world after the United States, with 45,000 children adopted in 2004, of which 5,541 were adopted in Spain. The children were mainly from China (2,389), Russia (1,618), Ukraine (349), Colombia (256) and Ethiopia (220) (Ministry of Health, Consumer Affairs and Social Welfare 2019).

5. Diversity in international adoption

5.1. Diversity of attachment and communication

The diversity of intercountry adoptions can be seen, among other things, in how families deal with the information and challenges of a child’s ethnic and cultural background. The uniqueness of these adoptions is that emotional attachments are created and developed independently of heritage and cultural or ethnic origin. For adoptees, finding similarity and belonging is a particularly challenging task, which is also linked to the integration of their new identity (Reinoso 2021). In the case of internationally adopted families, it is also true that the adoptive parents’ attachment histories determine the attachment relationships within the family. These include the losses they

go through to become adoptive parents, such as infertility, miscarriages, and dealing with grief at not being able to become a biological family.

Adoption communication in adoptive families is an interactional process in which openness and honesty are essential (Adámi 2023b). Regardless of the child's origin, parents control the communication about this, what topics are discussed, how much information about the child's past is shared with their child, and when (Adámi 2023a; Wrobel et al. 2004; Freeark et al. 2008). However, an essential aspect of international adoptive families is that in these interactions, racial and physical differences are less often discussed than the reasons for adoption and birth parents. At this point, it is worth separating communication about parentage from communication about adoption. The former involves accepting and managing differences in the adoptive relationship (Reinoso 2021). Understanding and experiences related to origins align with developmental stages and the specific tasks encountered within each stage (see Brodzinsky–Brodzinsky 1992). Adoptive parents face similar challenges as they work to support their children's adjustment and acceptance of their adoption. A critical aspect of this ongoing adaptation process is reconciling the duality of abandonment and adoption, a realisation that adopted children often begin to comfort during middle childhood.

5.2. Diversity of adoptive families

In what follows, the focus returns to cultural and racial theories from the perspective of the family, in particular adoptive families. In the tenth sub-chapter, Elizabeth Raleigh and Rose M. Kreider discuss the cultural and racial aspects of adoption policy and the adoption trends of black and white children and argue that most prospective adoptive parents prefer to adopt white children even though the process is more expensive and time-consuming. Few studies have looked at black children adopted by black parents. Still, a 2010 study by Vandivere and McKlindon found that black parents are more likely to adopt from foster care, the reason being that international adoption is often more costly. Most of this literature, however, has looked at black adoptive parents from a social work perspective and is mainly based on convenience samples.

The authors articulate that adoption has positive characteristics and could be approached critically, describing how adoption has racial and ethnic risk factors, for instance, in the case of Korean American adopted children. Bronfenbrenner developed ecological systems theory in 1994, often associated with the evolution of human and family dynamics. Understanding the relationships between the environmental factors that influence an individual is fundamental to studying human development. Ecological systems theory takes an interactionist view of individual development, focusing on the interactions between individuals and environmental systems. The present theory can provide a comprehensive framework for studying environmental influences on the developmental processes of adopted children and families in the adoption context and practice. At the *microsystem level*, the relationship between adoptive parents and their child plays a crucial role in the child's emotional and psychological development, as a supportive and secure family environment allows for bonding and can also

strengthen their self-esteem. At the *mesosystem level*, the literature understands the relationship between school, community and health systems and how the consistency experienced in these systems affects the child's adjustment. At the *macrosystem level*, the impact of norms and cultural attitudes on the acceptability of adoption, influenced by both legal and political frameworks, is at the forefront and thus extends to family dynamics and the adopted child's identity. At the level of the chronological system, we can talk about the temporal changes that occur at significant events in a child's life cycle, such as the search for identity in adolescence or meeting biological parents, which can be critical changes in a child's development (Kreider–Raleigh 2016). Overall, Bronfenbrenner's theory highlights that the success of adoptive families is highly dependent on the support and coherence of these systems. Indeed, understanding the dynamic interactions between family and environment can provide a basis for helping adoptive families and prompting children's development. In the second half of the chapter, the authors discuss diversity as an opportunity for countries affected by natural disasters (e.g. the 1994 genocide in Rwanda, World War II, the Korean War, or the 2010 earthquake in Haiti).

6. The Living Experience

6.1. Feminist perspectives on birth mothers: Challenges of adoption

The third chapter, 'The Living Experience,' contains seven sub-chapters. The perspective of birth mothers on adoption as an option and the main reasons for child abandonment in the U.S. are depicted here. The feminist theory on adoption is a branch of theory that deals with the intersection of adoption and issues related to gender, family and social dynamics. Several disciplines contribute to developing a feminist perspective on adoption, focusing on how adoption intersects gender roles, reproductive rights, motherhood, and the experiences of adoptive and birth mothers and adoptees. The study of biological mothers is a highly sensitive area of research. Sub-chapter 16 of this handbook presents some main findings that summarise their lives and experiences. Biological mothers are also referred to in the literature as crisis mothers (Lapidus et al. 2023) who are in crisis or experiencing an unwanted pregnancy. They often have to decide to adopt without access to appropriate services and support during the decision-making process.

It is worth mentioning Carol Smart's 1989 book *Feminism and the Power of Law*, Professor Emirata Lorraine Radford, whose research specialisation is the prevention of gender-based violence, abuse and sexual exploitation towards women, children and young people, and last but not least, Professor Christine Ward Gailey, who has been analysing and theorising crucial and complex issues for feminist scholars and activists from the resurgence of feminist theories and practices in the early 1970s to the present day. The authors draw a picture of the methodology and results of DAI's Options Counseling Study research. The study examined women who voluntarily relinquished their children after 1989. The results show that the birth mothers' family members exerted the most significant pressure to give up the child for adoption; the second

most common reason was the financial situation, and the third most common reason was housing problems. They point out that the United States does not have a uniform system of laws, legislation, information and support in all states, making the decision for birth mothers extremely difficult.

6.2. Adoption openness and attachment through intra-family communication

Lindsey J. Thomas and Kristina M. Scharp, in sub-chapter 18 on the role of intra-family communication in adoptive families argue that intra-family communication can be defined as a factor that positively influences the adjustment and attachment of adopted youth, and therefore, families need communication support. The Family Adoption Communication Model (FAC) summarises the three phases of adoption communication, which can be understood as an ever-changing process, as the adoption discourse is not a one-off event but a process that affects the whole family environment (Adámi 2023b; Thomas–Scharp 2017; Wrobel et al. 2004). The information sharing of adoptees is not time-bound under the FAC model, but in the first and second phases, the adoptive parents control the information sharing. In the first phase, the parents share information themselves with the child; in the second phase, the parents answer the child's questions – the child is already involved in the information-gathering process and can shape it with their questions – while in the third phase, the child is usually seeking information on their own at adulthood. This can be done by contacting an adoption NGO in Hungary or an agency abroad involved in the adoption process when the child was young or by contacting the biological parents if the genealogy search is successful. In the context of the family adoption communication model and family communication patterns theory, adoptees must have an ongoing dialogue about their adoption, and the family must have honest, open communication in which the topic can be raised at any time, not just in response to the child's questions. Like the FAC model, family communication patterns theory focuses on developing communication within the family and the environment. It defines four distinct family communication climates of conformity and conversational orientations. In families with high conversational orientations, family members are engaged in communication, are open to discussing anything, and encourage free communication. In families with a high conformity orientation, family members with an authoritative role (parents) bring the topics, beliefs and attitudes that they expect from family members (Koerner–Fitzpatrick 2002). Horstman and colleagues found in their 2016 work that in adoptive families where conversation orientation is high, there is openness to adoption.

7. Challenges and dynamics in transracial adoptions

Danielle Godon-Decoteau and Patricia Ramsey introduce the reader to the forms and difficulties of racist manifestations towards transracial adoptees with TRAs, the coping strategies of children and the reasons for the process, and the normative criteria and motivations for seeking out birth parents.

Readers can learn that open adoption dates back to the 1980s. It has the advantage of being more easily and quickly available than closed adoptions, thus positively affecting children's development.

Finally, in further subsections, the authors discuss the role of religiosity in adoptions, the role of adoptive parents as parents, research on microaggressions in adoptive relationships and its results, and the emergence of child maltreatment in biological, adoptive, foster and institutional settings.

8. Outcomes

8.1. Language and emotional outcomes in adopted children

The fourth chapter – with seven sub-chapters – is entitled 'Outcomes'. This title is a broad description of what the sub-chapters tell us about the effects of the outcome of adoption, both on the adoptive parents and the adoptee, whether the result is negative or positive. Speech and language development are described regarding the specificity of language learning in international children, where children adopted through international adoption learn a new language after the critical periods for language learning have passed. Their brains process the new language as a second language (Language 1, Language 2), but in most cases, they eventually develop language skills that meet normal expectations for their age. The theory of the critical period of language development (Lenneberg 1967) may help explain why internationally adopted children experience language learning difficulties after the critical period (the critical period is defined as the adoption process). Language learning results from a combination of inherited genetic and environmental traits, but these two factors vary in how they affect language learning over time. In infancy and early childhood, the environment plays a more significant role, and as the child ages, genetic influences increase (Hayiou-Thomas 2008). Lenneberg theorised that there is an ideal time in every person's development when the brain has a much harder time learning language. According to the hypothesis, the critical period is the first few years of life, when language learning and development are essential. The critical period in SLA (second language acquisition) is between the ages of 2 and 13 (Lenneberg 1967). Concerning genetic studies, Hardy-Brown and Plomin found in 1985 that verbal ability and school performance correlate more strongly with biological parents than with adoptive parents. The duration of institutionalisation is also correlated with lower verbal IQ scores.

Sub-chapter two shows the behavioural and emotional adjustment, its challenges and how adoptees struggle with them. The authors argue this might be explained by the fact that adoption itself is an intervention that lifts children out of early disadvantage who have already come to adoption with emotional trauma, which in turn affects their behaviour. The rest of the chapter explains the role of early socialisation deprivation in children in institutional care. The authors sum up how high caregiver ratios and frequent changes of caregivers often prevent children from developing selective attachment, with lasting developmental consequences. In sub-chapter 27, we learn more about the adjustment and competence of internationally adopted children

compared to their non-adopted peers. The role of the adoptive environment is to neutralise the risks posed by international adoption by facilitating children's adjustment in the early stages of adoption and helping them to develop social relationships and recover from deprivation (Chapter 4, p. 381) (Stams et al. 2002). The emotional adjustment and behavioural problems of adopted children are explained by several mechanisms: poor prenatal or birth conditions, genetic inheritance of the child, developmental disorders, abuse and traumatic disruption of attachment (Stams et al. 2002). Post-adoption, parenting style, family relationships and interactions, children's acceptance into the family and their understanding, and adoption communication are major contributors to their development (Palacios–Brodzinsky 2010). Other research has also shown that the emotional intelligence of adopted children lags behind that of their non-adopted peers (Vorraia et al. 2006; Wismer Fries – Pollak 2004). It is hypothesised that difficulties in emotional understanding may partly be explained by the fact that orphanage environments provide limited opportunities for emotional learning, as they lack the socio-emotional conditions necessary for acquiring proficiency in emotional processing (Wismer Fries – Pollak 2004).

Sub-chapter 28 deals with the research on the academic and adjustment differences of internationally adopted children in Norway, compared to their non-adopted peers (Dalen–Theie 2014), which shows that adopted children are characterised by hyperactivity, which strongly influences their academic success beyond their age at adoption. As for sub-chapter 29, the three authors describe parental stress in adoptive families, from which readers learn that the adoption family life cycle is unstable and that the unique challenges in each life cycle place parents under constant stress, which can also affect the child. A study conducted by Judge (2004) on adoptive parents of Eastern European children revealed that adoptive parents are more likely to attribute parental stress to child-related factors rather than parental characteristics. The findings showed that reports of behavioural problems in adopted children were associated with increased stress levels in both mothers and fathers. Thus, parental stress is correlated with the child's attachment style and attitude to adoption, and negative parenting styles and parental stress together contribute to children's behavioural problems and emotional negativity.

8.2. Adoption Competence

'Adoption Competence', the book's fifth chapter, is divided into five sub-chapters. The first sub-chapter draws attention to the importance of adoption competence, first in the clinical and then in the institutional environment, including pedagogical and educational sectors. It describes the steps the CASE (Center for Adoption Support and Education) organisation took to become a site for the TAC (Training for Adoption Competency) program. In the chapter, the author clarifies the critical need for health services and curriculum development with adoption competency. Also articulated in the chapter is the need to integrate adopted children into education.

The second half of the chapter describes post-adoption services by type of adoption and outlines the challenges involved. Such services include emotional support, family

counselling, outreach and financial assistance. These can be accessed by adoptive families either formally through agencies or informally. The final sub-chapter of the book discusses adoption-specific curricula in higher education. The authors describe several post-graduate training programs focusing on adoption, but the pre-requisite or location and time often influence the real success of these courses. Based on the curriculum study presented in this sub-chapter, the authors conclude that there is a need to incorporate the implications of the high impact of the internet on adoptions into the curriculum material for adoption.

In summary, each chapter of the book integrates different family theories to provide the reader with a comprehensive picture of the impact of adoption on family dynamics, relationships and individual identity. These theories include family system theory, attachment theory, life course perspective, social constructivist theory, ecological system theory, cultural and racial theories, and feminist theory. Still, they also describe several family-related psychological, sociological and communication theories. It explores how adoption interacts with and is influenced by these theoretical frameworks, making it a valuable resource for scholars, practitioners and those interested in adoption studies.

9. Critiques

The Routledge Handbook of Adoption is a comprehensive and interdisciplinary work that explores the social, psychological and legal issues of adoption from a variety of perspectives. A particular strength of the volume is that it draws on a wide range of theoretical backgrounds and empirical research to support the issues presented. However, it is worth noting that some chapters of the book do not always reflect critically on the globalisation of adoption processes and the cultural differences that this entails.

While the importance of the search for identity and the life narratives of adopted people is reflected in several places in the book, there is less discussion of the new challenges that the search for information in the online space poses for adopted children. Today, it is becoming increasingly common for adopted young people to use social media and DNA databases to trace their birth families, raising serious psychological and ethical questions. The book only touches on these issues, although such a chapter would be a helpful addition.

In addition, although the book clearly describes the motivations of adoptive parents and the steps involved in preparing for adoption, it places less emphasis on the need to support adoptive parents in their long-term parenting role. Studies that examine the mental health and long-term adjustment strategies of adoptive parents could complement the generally positive narrative of the volume, providing a more balanced picture of the complexities of adoption.

9.1. Prior knowledge and glossary

Several times during the book's reading, the authors assumed prior knowledge that the reader might not have. It is stated that the book is intended for professionals working in the field of adoption, people interested in adoption, people with experience in the social field, professionals in the psychological field, people working in medicine, professionals in family science, and researchers and professionals in the field of education and demography. The target audience is so broadly defined that it is difficult to determine whom the book is intended for and what it is aimed at in terms of academic and expert literacy in the field. Consequently, the volume expects the reader to have knowledge of so many disciplines that it makes some sections difficult to understand and read. It would be helpful to the reader if there were a glossary at the end of the book listing the terms, abbreviations and primary research used. This would be very useful, as many theories, specific abbreviations (e.g. transracial adoptees) and international research are described.

9.2. Where are the views of adoptees? What is the role of the Internet and media?

The volume does not adequately cover two significant topics. One of them is the role and influence of stakeholders in the adoption process, which would warrant a separate sub-chapter. Adoption is not solely a matter between adoptive parents and the child; it involves a range of actors, including child protection agencies, psychologists, legal professionals and social workers. These stakeholders play a crucial role in shaping adoption outcomes and influence the diverse legal frameworks and practical adoption processes across different countries. A more detailed analysis of their contributions would have helped provide a clearer understanding of the broader institutional and societal context of adoption.

The second underrepresented topic is the influence of media, the internet, films and television series on adoption, along with the issue of sharenting. In recent years, adoption narratives have gained significant representation in popular media. These portrayals play a vital role in shaping public attitudes toward adoption and the perception of adoptive families. A dedicated section analysing how adoption is framed in media and how these portrayals impact societal views would have been a valuable addition to the volume.

The internet and digital platforms have become the primary sources of information, encompassing news media, social media and online forums. Media does not only influence public perception of adoption but also poses risks to the online safety of adopted children. One particularly relevant aspect in this regard is sharenting (a combination of "parenting" and "sharing"), referring to the content that adoptive parents share about their children on social media.

Sharenting is a sensitive issue in the context of adoption, as the digital footprint of adopted children can have long-term consequences. Adoptive parents often do not realise that sharing seemingly harmless updates or personal details on social media – even with good intentions, such as seeking support – can be retrieved, misused and

impact their child's identity formation later in life. Additionally, some adopted children may use online resources to search for their biological families, which introduces both psychological challenges and data privacy concerns.

A more in-depth examination of sharenting, online identity protection and media literacy would have been highly relevant for this volume, particularly in helping adoptive parents navigate the complexities of safeguarding their child's personal information in the digital space. As the role of digital content and social media in shaping adoption narratives grows, these issues are becoming increasingly critical in the discourse on adoption.

10. Conclusion

The Routledge Handbook of Adoption is a unique, helpful resource and a pioneering volume in the field of adoption for many reasons. First, it provides comprehensive coverage of the adoption study, including psychological, social, legal, cultural and ethical aspects. This broad coverage ensures that readers gain a comprehensive view of adoption as a complex and multifaceted phenomenon.

It also provides an interdisciplinary approach unprecedented in previous studies, volumes and articles on adoption. It draws on contributions from various experts in psychology, sociology, social work, law, anthropology and others. This interdisciplinary approach provides a variety of perspectives and insights, making the book valuable for a broad audience. It also includes the latest research, trends and best practices in the field of adoption. This is particularly essential in a developing area such as adoption, where research and practice constantly evolve.

It is particularly appreciated that the volume does not shy away from discussing controversial and challenging aspects of adoption, such as issues related to inter-racial adoption, open adoption, or the impact on birth parents. Still, each chapter is tough enough for the reader to engage with complex and sensitive issues.

11. Relevance

The book provides insight into adoption policies and practices, making it relevant for professionals working in the field of adoption, including social workers, counsellors and legal practitioners. It can help inform and guide their work.

The book is a crucial resource for undergraduate and graduate students studying adoption, family science, child development, psychology and related fields. It can be used as a textbook or as supplementary reading for courses. For researchers and academics, the handbook is a rich source of references, theories and research findings to use in their research projects in the field of adoption. It also contains practical insights and case studies that can help adoptive parents, birth parents and individuals considering adoption to make informed decisions and understand the complex issues involved. Another great advantage of this volume is that it includes contributions from different countries, giving readers an insight into adoption practices and policies in

various cultural and legal contexts. It may also be helpful for policymakers and government agencies, as it can be used as a primary resource for developing and reviewing policies and regulations on adoption. Finally, it allows for a deeper understanding of the impact of adoption on individuals and families, helping society to become more empathetic and supportive of adoptive families and adoptees.

The Routledge Handbook of Adoption is a valuable and helpful resource for its comprehensive coverage, interdisciplinary approach, up-to-date information, educational value and ability to inform practice, policy and research in adoption studies. It is a valuable tool for a wide range of audiences, including students, educators, practitioners, researchers, policymakers and anyone with an interest in the topic of adoption.

References

- Adámi, Zsanett 2023a: A kommunikáció jelentősége az örökbefogadási folyamatban és örökbefogadó családokban [The Significance of Communication in the Adoption Process and within Adoptive Families]. *Kapocs* 6/2–3: 112–120.
- Adámi, Zsanett 2023b: Az örökbefogadási kommunikáció egyedisége, elméleti áttekintése [The Uniqueness of Adoption Communication: A Theoretical Overview]. *Jel-Kép* 1/1: 1–13. Online: <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2023.1.1>
- Beck, Ulrich 1992: *Risk Society. Towards a New Modernity*. Translated by Mark Ritter. London – Newbury Park: Sage.
- Biafora, Frank – Esposito, Danielle 2007: Adoption Data and Statistical Trends. In: Javier, Rafael A. – Baden, Amanda L. – Camacho-Gingerich, Annette (eds.): *Handbook of Adoption*. Thousand Oaks: Sage. 32–42. Online: <https://doi.org/10.4135/9781412976633.n3>
- Brodzinsky, David 1987: Adjustment to Adoption: A Psychological Perspective. *Clinical Psychological Review* 7/1: 25–47. Online: [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(87\)90003-1](https://doi.org/10.1016/0272-7358(87)90003-1)
- Brodzinsky, David 2011: Children's Understanding of Adoption: Developmental and Clinical Implications. *Professional Psychology: Research and Practice* 42/2: 200–207. Online: <https://doi.org/10.1037/a0022415>
- Brodzinsky, David M. – Brodzinsky, Anne B. 1992: The Impact of Family Structure on the Adjustment of Adopted Children. *Child Welfare: Journal of Policy, Practice, and Program* 71/1: 69–76.
- Bronfenbrenner, Urie 1997: Ecological Systems Theory. In: Vasta, Ross (ed.): *Six Theories of Child Development*. 2nd edition. London: Jessica Kingsley Publishers. 187–250.
- Cooper, Tanya A. 2013: Racial Bias in American Foster Care: The National Debate. *Marquette Law Review* 97/2: 215–277. Online: <https://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol97/iss2/3>
- Dalen, Monica – Theie, Steinar 2014: Similarities and Differences between Internationally Adopted and Nonadopted Children in Their Toddler Years: Outcomes from a Longitudinal Study. *American Journal of Orthopsychiatry* 84/4: 397–408. Online: <https://doi.org/10.1037/ort0000010>

- Fisher, Allen P. 2003: Still “Not Quite As Good As Having Your Own”? Toward a Sociology of Adoption. *Annual Review of Sociology* 29: 335–361. Online: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100209>
- Freeark, Kathryn – Rosenblum, Katherine L. – Hus, Vanessa H. – Root, Betsy L. 2008: Fathers, Mothers and Marriages: What Shapes Adoption Conversations in Families with Young Adopted Children? *Adoption Quarterly* 11/1: 1–23. Online: <https://doi.org/10.1080/10926750802291393>
- Gates, Gary J. 2015: *Demographics of Married and Unmarried Same-sex Couples. Analysis of the 2013 American Community Survey*. Los Angeles: Williams Institute, UCLA School of Law. Online: <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Demographics-Same-Sex-CouplesACS2013-March-2015.pdf>
- Grotevant, Harold D. 1993: The Integrative Nature of Identity: Bringing the Soloists to Sing in the Choir. In: Kroger, Jane (ed.): *Discussions on Ego Identity*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. 121–146.
- Grotevant, Harold D. – McRoy, Ruth G. 1997: The Minnesota/Texas Openness in Adoption Research Project: Evolving Policies and Practices and their Implications for Development and Relationships. *Applied Developmental Science* 1: 166–184. Online: https://doi.org/10.1207/s1532480xads0104_2
- Grotevant, Harold D. – McRoy, Ruth G. 1998: *Openness in Adoption. Exploring Family Connections*. Thousand Oaks: SAGE.
- Grotevant, Harold D. – McRoy, Ruth G. – Dunbar, Nora – Esau, Amy M. – Kohler, Julie K. – Mendenhall, Tai 1998: Integrating Variable-Centered and Case-Centered Approaches to Family Research: Examples from Research with Adoptive Families. In: Day, Randal (ed.): *Proceedings of the 28th Annual Theory Construction and Research Methodology Workshop of the National Council on Family Relations*.
- Grotevant, Harold D. – Dunbar, Nora – Kohler, Julie K. – Esau, Amy M. 2000: Adoptive Identity: How Contexts within and beyond the Family Shape Developmental Pathways. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies* 49/4: 379–387. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2000.00379.x>
- Hansen, Mary E. – Simon, Rita J. 2004: Transracial Placement in Adoptions with Public Agency Involvement: What Can We Learn from the AFCARS Data? *Adoption Quarterly* 8/2: 45–56. Online: https://doi.org/10.1300/J145v08n02_03
- Hardy-Brown, Karen – Plomin, Robert 1985: Infant Communicative Development: Evidence from Adoptive and Biological Families for Genetic and Environmental Influences on Rate Differences. *Developmental Psychology* 21/2: 378–385. Online: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.2.378>
- Hayiou-Thomas, Marianna E. 2008: Genetic and Environmental Influences on Early Speech, Language and Literacy Development. *Journal of Communication Disorders* 41/5: 397–408. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2008.03.002>
- Helder, Emily J. – Mulder, Elizabeth – Gunnoe, Marjorie L. 2016: A Longitudinal Investigation of Children Internationally Adopted at School Age. *Child Neuropsychology* 22/1: 39–64. Online: <https://doi.org/10.1080/09297049.2014.967669>
- Higdon, Michael 2008: When Informal Adoption Meets Intestate Succession: The Cultural Myopia of the Equitable Adoption Doctrine. *Wake Forest Law Review*, 43/223: 223–282. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1009981>

- Horstman, Heidi K. – Colaner, Colleen W. – Rittenour, Christine E. 2016: Contributing Factors of Adult Adoptees' Identity Work and Self-Esteem: Family Communication Patterns and Adoption-Specific Communication. *Journal of Family Communication* 16/3: 263–276. Online: <https://doi.org/10.1080/15267431.2016.1181069>
- Judge, Sharon 2004: The Impact of Early Institutionalization on Child and Family Outcomes. *Adoption Quarterly* 7/3: 31–48. Online: https://doi.org/10.1300/J145v07n03_02
- Kirk, David H. 1964: *Shared Fate*. New York: The Free Press.
- Kreider, Rose M. – Raleigh, Elizabeth 2016: Residential Racial Diversity: Are Transracial Adoptive Families More Like Multiracial or White Families? *Social Science Quarterly* 97/5: 000–000. Online: <https://doi.org/10.1111/ssqu.12242>
- Koerner, Ascan F. – Fitzpatrick, Mary A. 2002: Understanding Family Communication Patterns and Family Functioning: The Roles of Conversation Orientation and Conformity Orientation. *Communication Yearbook* 26/1: 36–65. Online: <https://doi.org/10.1080/23808985.2002.11679010>
- Lapidus, Lauren – Watkins, Nicole – Farr, Rachel H. 2023: Birth Mothers' Support in Adoptive Placements: Associations with Adoptive Family Functioning. *American Journal of Orthopsychiatry* 93/6: 543–556. Online: <https://doi.org/10.1037/ort0000701>
- Lenneberg, Eric H. 1967: *Biological Foundations of Language*. Hoboken: John Wiley & Sons. Online: <https://doi.org/10.1080/21548331.1967.11707799>
- Marr, Elisha – Helder, Emily – Wrobel, Gretchen M. (eds.) 2021: *The Routledge Handbook of Adoption*. London – New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429432040>
- McAdams, Dan P. 1988: Personal Needs and Personal Relationships. In: Duck, Steve – Hay, Dale F. – Hobfoll, Stevan E. – Ickes, William – Montgomery, Beverly M. (eds.): *Handbook of Personal Relationships. Theory, Research and Interventions*. Hoboken: John Wiley & Sons. 7–22.
- Ministry of Health, Consumer Affairs and Social Welfare 2019: *Estadísticas sobre adopción*. Online: www.mscbs.gob.es/ssi/familiasInfancia/Infancia/adopciones/estadisticas.htm
- Mombian 2017: *A Very Brief History of LGBTQ Parenting*. Online: www.mombian.com/2017/10/10/brief-history-lgbtqparenting/
- Palacios, Jesús – Brodzinsky, David 2010: Review: Adoption Research: Trends, Topics, Outcomes. *International Journal of Behavioral Development* 34/3: 270–284. Online: <https://doi.org/10.1177/0165025410362837>
- Patton, Sandra 2000: *Birthmarks. Transracial Adoption in Contemporary America*. New York – London: New York University Press.
- Schoenberg, C. 1974: On Adoption and Identity. *Child Welfare* 53/9: 549–556.
- Siegel, Daniel H. – Smith, Susan L. 2012: *Openness in Adoption. From Secrecy and Stigma to Knowledge and Connections*. New York: Evan B. Donaldson Adoption Institute.
- Simon, Rita J. – Altstein, Howard 2000: *Adoption across Borders. Serving the Children in Transracial and Intercountry Adoptions*. Lanham: Rowman and Littlefield.

- Stams, Geert Jan – Juffer, Femmie – van IJzendoorn, Marinus H. 2002: Maternal Sensitivity, Infant Attachment, and Temperament in Early Childhood Predict Adjustment in Middle Childhood: The Case of Adopted Children and their Biologically Unrelated Parents. *Developmental Psychology* 38/5: 806–821. Online: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.38.5.806>
- Stein, Leslie M. – Hoopes, Janet 1985: *Identity Formation in the Adopted Adolescent. The Delaware Family Study*. New York: The Child Welfare League of America.
- Reinso, Sancho A. 2022: From Place Attachment to Toponymic Attachment: Can Geographical Names Foster Social Cohesion and Regional Development? The Case of South Carinthia (Austria). In Reinso, A. Sancho (ed.): *Preserving and Constructing Place Attachment in Europe*. Springer. 239–254. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-031-09775-1_14
- Thomas, Lindsey J. – Scharp, Kristina M. 2017: “A Family for Every Child”: Discursive Constructions of “Ideal” Adoptive Families in Online Foster Adoption Photolistings that Promote Adoption of Children from Foster Care. *Adoption Quarterly* 20/1: 44–64. Online: <https://doi.org/10.1080/10926755.2016.1263261>
- Vandivere, Sharon – McKlinton, Amy 2010: The Well-being of U.S. Children Adopted from Foster Care, Privately from the United States, and Internationally. *Adoption Quarterly* 13/3–4: 157–184. Online: <https://doi.org/10.1080/10926755.2010.524871>
- Vorria, Panayiota – Papaligoura, Zaira – Sarafidou, Jasmin – Kopakaki, Maria – Dunn, Judy – van IJzendoorn, Marinus H. – Kontopoulou, Antigoni 2006: The Development of Adopted Children after Institutional Care: A Follow-up Study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47/12: 1246–1253. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01666.x>
- Wallin-Miller, Helena 2011: *Evaluating Effectiveness of Child Welfare Information Gateway Dissemination Activities*. Child Welfare Information Gateway, 2011 Children’s Bureau Evaluation Summit, 30 August 2011.
- Ward Gailey, Christine 2010: *Blue-ribbon Babies and Labors of Love. Race, Class, and Gender in US Adoption Practice*. Austin: University of Texas Press. Online: <https://doi.org/10.7560/721272>
- Wisner Fries, Alison B. – Pollak, Seth D. 2004: Emotion Understanding in Postinstitutionalized Eastern European Children. *Development and Psychopathology* 16/2: 355–369. Online: <https://doi.org/10.1017/S0954579404044554>
- Wrobel, Gretchen M. – Grotevant, Harold D. – McRoy, Ruth G. 2004: Adolescent Search for Birthparents: Who Moves Forward? *Journal of Adolescent Research* 19/1: 132–151. Online: <https://doi.org/10.1177/0743558403258125>

Zsanett Adámi-Rózsa is a doctoral candidate at Corvinus University of Budapest. She completed both her undergraduate and master’s studies at the same institution. Her research focuses on family and adoption-related communication, in which she has published several academic papers in Hungary. E-mail: zsanett.adami@stud.uni-corvinus.hu

Zsanett Adámi-Rózsa 2025: The Dynamics of Adoption: Theoretical Perspectives and Practical Insights from the Routledge *Handbook of Adoption*. *Filológia.hu* 2025/1–2: 28–45.

Aleksandra Urzędowska – Oliwia Florek

The Evolution and Cultural Impact of Otome Games

Audience, Market Trends and Interactive Narratives

Az otome játékok fejlődése és kulturális hatása

Közönség, piaci trendek és interaktív narratívák

Purpose: The article examines otome games¹ in terms of their history, critical reception, cultural significance and impact on the media market. Particular attention is given to the evolution of the genre in response to the changing needs of creators and audiences, the diversity of target groups and the awareness of developers regarding the messages conveyed in their games. Additionally, the study explores how otome games fit into the broader context of media designed for audiences who favour narrative-driven and interactive storytelling experiences.

Research methods: The research includes a historical analysis of the otome game genre, a review of market trends, and qualitative content analysis, with a special focus on LinLinLavender's channel as a case study to determine audience interests and recurring themes within the otome gaming community.

Conclusions: Otome games have filled a gap in the video game market by offering experiences tailored to players who seek emotionally engaging storylines and developed relational narratives. Data indicates a growing demand for more mature themes, new narrative structures and challenging gameplay mechanics. Otome games constitute a significant segment within interactive media, providing female audiences with a space to explore diverse narratives and story scenarios. The expansion of mobile platforms and the rise of independent games contribute to the continued growth of the genre, although accessibility and cost remain key limiting factors.

Originality: This article synthesises historical, market and community perspectives, offering a unique insight into the cultural significance of otome games in contemporary media and the role of female audiences in shaping this sector of the gaming industry.

Keywords: otome games, cultural significance, market trends, audience analysis

1 Otome is a subgenre of visual novel games targeted at a female audience, where the plot's main focus is on romance between the female protagonist and several, more often than not male, NPC (*non-player character*) love interests.

Célkitűzés: A tanulmány az otome játékokat² vizsgálja történeti fejlődésük, kritikai fogadtatásuk, kulturális jelentőségük és a médiapiacra gyakorolt hatásuk szempontjából. Különös figyelmet fordít a műfaj fejlődésére a készítők és a játékosok változó igényeinek tükrében, a célcsoportok sokszínűségére, valamint a fejlesztők tudatosságára a játékaikban megjelenő üzenetek kapcsán. Emellett a kutatás azt elemzi, hogy az otome játékok miként illeszkednek a narratív alapú és interaktív történetmesélést előnyben részesítő közönségek számára készült médiatartalmak szélesebb kontextusába.

Kutatási módszerek: A kutatás az otome játékok műfajának történeti elemzésére, a piaci trendek áttekintésére és kvalitatív tartalomelemzésre épül, különös tekintettel a LinLin-Lavender csatornára, amely esettanulmányként szolgál a közönség érdeklődési körének és az otome játékos közösségben visszatérő témáknak a meghatározására.

Következtetések: Az otome játékok piaci rést töltöttek be azzal, hogy olyan élményeket kínálnak, amelyek érzelmileg magával ragadó történeteket és kidolgozott narratívákat nyújtanak a játékosok számára. Az adatok szerint egyre nagyobb az igény az érettebb témák, új narratív struktúrák és összetettebb játékmenet iránt. Az otome játékok jelentős szerepet töltenek be az interaktív médiában, lehetőséget biztosítva a női közönség számára a különböző történetek és narratív forgatókönyvek felfedezésére. A mobilplatformok bővülése és a független játékok növekvő népszerűsége elősegíti a műfaj további fejlődését, bár az elérhetőség és a költségek továbbra is meghatározó korlátok maradnak. *Eredetiség:* A tanulmány történeti, piaci és közösségi perspektívákat ötvözve egyedi betekintést nyújt az otome játékok kulturális jelentőségébe a kortárs médiában, valamint a női közönség szerepébe a játékszektor alakításában.

Kulcsszavak: otome játékok, kulturális jelentőség, piaci trendek, közönségelemzés

1. Introduction

Historically, the video game industry has primarily targeted male consumers, thereby reinforcing gender stereotypes within its content and development processes. This inequity over time gave rise to a specialised gaming genre focused on fulfilling the preferences and interests of female gamers. Originating in Japan, otome games – a subcategory of visual novels – emerged as a solution to this disparity, combining interactive storytelling with narratives centered on romance that are specifically tailored for women. The growth of this genre has created not only a significant niche for female gamers but also questioned conventional wisdom about gender-based gaming preferences.

This paper discusses otome games as a cultural and media phenomenon, dealing with their development, audience interaction and representation. It traces the origins of the genre, tracing them back to the early work of Japanese companies like *Koei* and its seminal title *Angelique*. It further traces the development of the genre in response

2 Az otome a vizuális regényes játékok női közönséget célzó alműfaja, ahol a cselekmény fő hangsúlyja a női főszereplő és számos, leggyakrabban férfi, NPC (non-player character, nem játékos karakter) szerelmi viszonya.

to changing market conditions and media analyses, highlighting the genre's increasing popularity in Western markets.

A central aim of this study is to understand the motivations and tendencies of players of otome games, analysed through the woman perspective. Using content analysis of LinLinLavender's YouTube channel, a specialised platform for otome gaming, this study tries to find out the themes and features that attract most the audience. By placing these results in a wider academic context, this work endeavours to enrich the discourse about gender representation in games and the broader cultural value of otome games.

This paper highlights how otome games have the potential to become more than a form of entertainment; they may function as avenues in the empowerment of women and the reformation of conventional narratives within gaming culture. The paper also indicates possible areas of growth for the genre, stressing the importance of accessibility, diversity and innovation in appealing to an evergrowing global audience.

2. Rethinking stereotypes in games for women: Perspectives and market dynamics

As Sherry Turkle argues: "If you market to girls and boys according to just the old stereotypes and don't try to create a computer culture that's really more inclusive for everyone, you're going to just reinforce the old stereotypes" (Cassell-Jenkins 1998: 18). Historically, toys have reinforced societal roles: girls played 'house', while boys engaged in games of 'war'. Consequently, feminist scholars argue that games rooted in traditionally feminine themes risk teaching young female players to accept patriarchal norms (Cassell-Jenkins 1998). Moreover, they argue that empirical research in this area is hard to conduct due to the children's tendency to react based on social responses rather than real interest.

Tina N. Richards provides a different take on this. She argues that since female gamers enjoy and 'consent' to this type of content, such activity can be taken as a way of "a reclamer of the feminine and a re-interpreter of gendered content" (Richards 2023: 169). To strengthen her argument, Richards points to several reviews from female gamers who – without caring about the possibly controversial nature of games such as otome games – say that they are simply satisfied with and like experiencing a game. Hyeshin Kim takes a positive view: "Women's games are significant not simply because their existence potentially empowers the player with the understanding that she can be the normative, dominant audience, but also because she can experiment with and enact various female identities and female fantasies through the medium of electronic games" (Kim 2017: 183).

It is cutting women and girls off from enjoying games aimed at them just because the themes might look stereotypically female that creates more problems. Firstly, it discourages content catering to a female audience for fear of criticism, stagnating innovation in this regard. Secondly, it marginalises those who genuinely enjoy such games. If play helps children to understand social roles, then the enforcement of an alternate standard could very well have similar results in making girls feel coerced

into adopting interests traditionally associated with masculinity – a change brought about by feminist critique rather than personal choice. Patricia Flanagan, founder of HeR Interactive, asks the rhetorical question: “If a product appeals to its target audience and introduces them to technology, why criticize it?” (Murray–Kliman 1999: 24). Production must continue to create better titles for women to delve deeper into the market and make it better. Hence, it is very important to add to the already known information about female players by researching and gathering statistical data to give support for the development of future games centred on women.

Recent market statistics show almost parity in the number of female and male video game players. In the USA, women make up about 48% of players to men’s 52% (The Entertainment Software Association 2024); in Poland, it is 47% to 53% (IQS 2024) and in Asia, it is 37% to 63% (Niko Partners 2023). These statistics show that women, once marginalised in the gaming world, have come to be a very strong force in the industry and now represent a substantial audience to be targeted.

Figure 1: Angelique gameplay segment

Source: W1 s. a.

Reports say the most popular genres with female players include match three games (e.g. Candy Crush), family/farm simulators (e.g. The Sims, Stardew Valley), casual puzzle games (e.g. Angry Birds), atmospheric exploration games (e.g. ABZU) and interactive dramas (e.g. The Walking Dead) (Yee 2017). In contrast, the least popular genres with female audiences are sports (e.g. FIFA), tactical shooters (e.g. Squad), racing (e.g. Forza), first-person shooters (e.g. Call of Duty) and grand strategy games (e.g. Stellaris). These preferences dovetail with results published by ENC Focus (see: Murray–Kliman 1999), which found that female players generally eschew violence and repetition in games.

Examining these preferred genres provides insight into gameplay elements that are likely to have particular appeal for female players, including relationship-building, potential romance, creative activities (as in family/farm simulators), simple mechanics (as in casual puzzles) and strong, engaging storytelling (typical of interactive dramas). Many of these elements are central features of Japanese otome games, further underlining their relevance to female players within contemporary gaming culture.

3. Research methods and process – Examining women’s perspectives in otome games

3.1. Core characteristics and distinctions

To grasp the concept of otome games, it is essential to first understand the broader category they fall under: visual novels. Visual novels are a genre of Japanese games that typically utilise a choice-driven format, where the decisions made by players significantly affect the story’s progression. However, it is important to note that choice mechanics are not a strict requirement for a game to be classified as a visual novel. These games primarily use textual narration to present events, character thoughts and dialogue (Finley 2023). As Toiya Kristen Finley describes, visual novels “have static backgrounds and character art, or backgrounds and character art with limited animations. VNs can have a variety of mechanics” (Finley 2023). Otome games represent a unique subgenre of visual novels, characterised by several key features: The protagonist is always a young woman. The setting often takes place in a school, fantasy, or historical context. A central gameplay element revolves around romance, allowing the protagonist to form relationships with various non-playable characters, referred to as “love interests” (LI). The choices made by players influence the development and conclusion of these romantic storylines. These characteristics help distinguish otome games within the broader category of visual novels, offering a focused narrative experience centred on romance and character relationships.

3.2. The origins and development of otome games: A case study of Koei and Angelique

The otome genre has its beginnings in 1983 (Famitsu 2015), thanks to the innovative work of Koei (now Koei Tecmo), a Japanese company involved in video game publishing, production and development. At that time, Keiko Erikawa, Koei’s co-founder and the only woman in the team, noticed a lack of games aimed at female players. She envisioned creating titles specifically for women, which led to the birth of the Neoromance series. Until then, Koei’s offerings had mainly catered to male gamers, overlooking a significant portion of the potential audience. Erikawa recognised this gap, stating: “Some people in the company said, ‘The market is small, so even if we create something for women, it won’t sell’, but I thought, ‘The market exists’. I am glad I persisted” (Famitsu 2015). Beyond reaching this new audience, Erikawa was also driven by a desire to carve

out more opportunities for women in the gaming industry. To realise this vision, Koei set out to hire female developers, but this was no easy task given the limited number of women in STEM fields at the time. Consequently, the company brought on individuals with backgrounds in the humanities instead of those with technical or game development skills, which lengthened the process of building a team and launching their first game. Additionally, the team had to navigate the challenge of creating a product for a market that had not been previously explored. During this time, shōjo manga – Japanese comics targeted at young female readers – was gaining traction. While shōjo is more of a demographic category than a specific genre, it features recognisable traits, such as a stylised “kawaii” art style, a young female protagonist, and a strong romantic storyline often involving a male love interest (typically a bishōnen, or “beautiful boy”). This genre served as a crucial reference point for Erikawa’s team, as they believed that if shōjo manga could thrive in print, it could also find success in the digital realm.

Koei’s newly formed all-female development team, Ruby Party (Ruby Party Neoromance Games 2024), set out to create *Angelique* – the inaugural title in the Neoromance series (Kim 2017: 174). The character designs, including that of the main character *Angelique*, were crafted by manga artist Kairi Yura (Kim 2017), who drew inspiration from the classic shōjo manga protagonist, such as *Candice White* from *Candy Candy* by Kyoko Mizuki. Similarly to *Candice*, *Angelique* is portrayed with blonde hair tied with ribbons and striking green eyes, highlighting the impact of shōjo aesthetics on the game’s design. The groundwork laid by Koei and Erikawa with *Angelique* not only initiated the otome genre but also paved the way for greater female representation both in the gaming world and beyond.

While Ruby Party’s *Angelique* is credited with pioneering the otome genre, its mechanics and gameplay are quite different from those found in modern otome titles. Although *Angelique* includes aspects of the visual novel style, it mainly functions as a straightforward strategy game. Players are required to manage stats and plan their actions carefully to achieve the best results. In contrast, later otome games shifted towards a more narrative-driven format. That said, there are exceptions within the genre that explore different mechanics. For example, dating simulators often focus on accumulating points rather than player choices, similarly to *Angelique*; JRPGs (Japanese Role-Playing Games) may incorporate combat systems; and farming simulators can blend relationship-building with farm management. Still, most of the gameplay in contemporary otome games adheres to the visual novel format (Richards 2023: 38), emphasising choice-based storytelling that draws players into engaging narratives.

After the success of Ruby Party, many other companies started to tap into the female gaming market. In 2002, Konami (now known as Konami Digital Entertainment), which had previously focused on dating simulators for male players (like the original *Tokimeki Memorial*), launched *Tokimeki Memorial Girl’s Side* for PlayStation 2, a game tailored specifically for female gamers. In 2005, Idea Factory made its entry into the market with an adaptation of the beloved series *Fushigi Yuugi* (Excite 2025). The following year, in 2006, the studio released *Hiiro no Kakera*, a comprehensive visual novel. The game’s success prompted the establishment of a new division within the company, Otomate, which was dedicated to creating otome games. Otomate made its first appearance in 2008 with *Hakuoki*. By 2010, the development of otome games

had expanded to portable consoles, particularly the PlayStation Portable (PSP), allowing players to take their favourite characters with them wherever they went. During this time, Broccoli studio launched *Uta no Prince-sama*♫ (also known as *Uta☆Pri*), which kicked off the idol game phenomenon – idol rising games continue to be popular today. A significant addition to the gameplay was the inclusion of rhythm-based mini games, where players could strive for high scores. *Uta☆Pri* also introduced various genre-specific tropes and character archetypes, such as giving each idol a unique colour and featuring characters with distinct personalities (for example, a prince and a character with multiple personalities). Interestingly, after the anime series *Uta no☆Prince-sama*♫ *Maji Love 1000%* aired, the game's popularity among women surged even further, resulting in a spike in Broccoli's stock. In 2012, an *Uta☆Pri* live concert took place, solidifying the title's prominence within the otome genre.

The creators of otome games have started to explore new approaches and variations within the genre, leading to a growing variety of titles. For instance, in 2011, PigeonNation Inc. launched *Hatoful Boyfriend: A School of Hope and White Wings*, a game that lets players pursue romantic relationships with pigeons.

In 2014, Otomate decided to release its titles for PlayStation Vita (PS Vita), acknowledging that the improved audio and visual capabilities of the PS Vita were better suited for the demands of the otome genre compared to the PlayStation Portable (PSP). This decision was soon followed by other studios specialising in otome games, making PS Vita the main platform for future releases. However, in 2019, the production of PS Vita titles was halted, prompting otome developers to shift their focus to the Nintendo Switch (Moriya 2019).

As smartphones became increasingly popular and essential in daily life, many otome games were adapted for mobile platforms (e.g. *Tokimeki Restaurant*☆☆☆, a spin-off of the *Tokimeki Memorial Girl's Side* series). This transition provided players with significant convenience, as they no longer needed to invest in consoles, which, like the PSP or PS Vita, could eventually be phased out. Mobile devices also contributed to the rise of idol-raising games, such as *Ensemble Stars!* by Happy Elements K.K. These games centre around collecting character cards and enhancing their stats. While the narratives in these games may not always be explicitly romantic, players often develop emotional connections to the idols, buy related merchandise, attend events and engage in 'shipping' – pairing characters in fan-created relationships.

3.3. An analysis of LinLinLavender's YouTube channel

This context of otome games from a women's perspective undoubtedly feeds into the YouTube channel of a content creator named LinLinLavender, who has been actively making content since 2017. Her channel is solely dedicated to otome games, covering both the technical and entertainment aspects: the game mechanics and introductions for new players of otome games, as well as entertainment-educative content. This study seeks to contribute to the academic debate on women in video games through an investigation into the topic of motivations and cultural significance for women who are fans of otome games. The research material was collected in 2024, and this period served as the basis for the analysis.

Figure 2: LinLinLavender's Top 10 Steamy Otome Games video

Source: LinLinLavender 2022f

LinLinLavender is considered one of the most recognisable content creators focusing on otome games in the English-speaking YouTube community. Her channel, active since 2017, had approximately 13,200 subscribers as of January 2025. On average, each of her videos receives around 10,000 views, with some significantly exceeding the number of subscribers. This suggests that individual videos may be viewed multiple times by the same users or that the content reaches a broader audience beyond the channel's direct subscriber base. The channel's popularity and the consistent level of audience engagement were key factors in its selection as the subject of this analysis. For the purpose of this analysis, nine of her most popular videos were selected (in 2024) and viewed in relation to their content and viewer responses as of January 2025. This viewing attempted to answer the research question of what female viewers are looking for in this genre of games.

The commentsphere in digital media is a dynamic communication space in which users actively participate in co-creating the digital media sphere through comments. It is a multidimensional environment defined by Anna Teler and Aleksandra Urzędowska (2024) as a platform where users can express their opinions on specific topics. The commentsphere is more than a collection of textual interactions; it is a complex and often multi-layered structure, characterised by the stratification of communication, such as 'comments on comments'. Its asynchronous nature allows for a variety of reactions, from emotional outbursts to structured arguments. An important feature of the commentsphere is that its axiological subtext-comments often contain evaluative language rooted in cultural and emotional contexts. This makes the commentsphere a space for both individual expression and the creation

of broader social narratives. In the present article, the commentosphere is considered from a general and contextual perspective, as a full-scale analysis of comment sections is not the primary aim of this study. However, the authors recognise the relevance of this area and intend to explore it in greater depth in future research, with a particular focus on fan community interactions within otome game fandoms.

The number of comments in the commentosphere serves as a useful indicator for assessing the popularity of a given topic. For example, the topic of women in video games, explored in LinLinLavender's YouTube videos, has generated a great deal of discussion and debate, as evidenced by the large number of comments (and reactions) these videos attract.³ Topics that address feminist perspectives in games often generate polarised responses, reflecting the controversial nature of the discourse. While supportive comments may emphasise the importance of gender equality and representation, opposing viewpoints often reveal resistance or critique. The large number of comments indicates strong user engagement, serving as a barometer of social interest and emotional involvement. However, the variety of responses – from constructive dialogue to hostile exchanges – underscores the dual role of the commentosphere as both a space for meaningful interaction and a battleground for opposing ideologies.

The first video to be analysed is entitled *Top 10 Steamy Otome Games* (LinLinLavender 2022f).⁴ Its popularity might seem to be a contradiction in terms, as most otome games conventionally bank on more innocent, almost virtuous, romantic storylines – an influence carried over from shōjo, which inspired this game subgenre. In this video, LinLinLavender will go over a subjective ranking of titles with a raised level of romantic intensity, such as *Tengoku Struggle*, *Dance with Devils*, *Cupid Parasite* and *Piofiore*, in an appeal to players seeking narratives with elements of mature suggestiveness. That 'steaminess' can be in many different forms: the tone of the storytelling, interactions between characters, voice acting, or visual presentation (computer graphic art).

Given the strong response of viewers for this video, one would imagine that, surely, there must be a visible part of the otome audience, looking for mature engagement with the games – though not necessarily explicit. Indeed, a great many commenters were invigorated by this more subtle take on romance, considering these scenes as adding a welcome layer of excitement to gameplay and enhancing the story. Such scenes are generally cherished as milestone markers, amplifying the sense of closeness between characters and making the feeling of romance even more complex.

Another video, *The Decline of a Genre? – The History of Otome Games 1983–2022* (LinLinLavender 2022d), talks about the history in the development of otome games from their roots to the present. LinLinLavender gives a breezy overview of otome history that complements the more in-depth discussion found in Section 3.2 of this paper. She discusses the growth of the genre and what could be considered its decline, as suggested by the title. Contrary to that implication, the video does show that otome sales did see a lull after 2013, but interest does appear to have rebounded around 2020. This is in line with titles like *Piofiore*, *Café Enchanté*, *Collar X Malice* and *BUSTAFELLOWS*

3 For example 124 comments in LinLinLavender 2023.

4 By the term 'steamy' the author means games with less innocent, more suggestive themes, both in the plot and characters – but not strictly erotic.

becoming more accessible in Western markets. It is not unlikely the pandemic may have broadened the reach of otome, finding players seeking deep, character-driven narratives – escapism that provided companionship during lockdown. Many of the otome games have now been officially translated, due to growing interest from Western audiences – a promising era for this genre's expansion in new markets. Comments from viewers include both seasoned fans who began playing during otome's early years and newcomers drawn to the genre more recently, with many expressing surprise at the historical insights shared.

Next, the video *FREE Otome Games: Recommendations for Beginners* (LinLinLavender 2022b) will take a look at some recommendations for people new to otome games, listed off in categories of light-hearted, humorous, fantasy, horror/mystery, serious and "too good to be free". While these indie (independent) games often have smaller budgets and thus shorter gameplay and limited production teams, they are unencumbered by major publishers, allowing for creative experimentation and unique game mechanics. Such games are simple gateways for newbies, allowing them to try the genre without investing money. The high viewership of this video, which ranks third most-watched under LinLinLavender, would suggest that there would be a strong interest among viewers in exploring more unusual otome games – be it to acquaint them with the genre or to expand their gaming experience.

The fourth most viewed video on LinLinLavender's channel is *ALL English Otome Games and Announcements Nintendo Switch EARLY 2022 – Otome Game Recommendations* (LinLinLavender 2022a), so 2022 must have been a good year for otome. This video is to inform of all the otome games that have been localised for the Nintendo Switch so that otome game veterans will be able to find new otome games that they might not have known about. It also acts as a reference to those new to the market, giving them ideas on possible first stocks. LinLinLavender encompasses coverage of otome games released in Western markets as well as those exclusively available in Japan, including titles that have not been officially translated into English. That and the fact that the video focuses on games that have been translated into English probably explains why it is so popular amongst an international audience.

The second most popular video is *2023 Is the Best Otome Year!* (LinLinLavender 2023), which is a big leap for the genre as it has already seen the release of 25 new titles, Japanese and localised. This fact seems to back the theory that otome games are gradually becoming more and more popular in Western territories, especially with the recent and very popular release of *Jack Jeanne*, which did very well in Japan. The comments show a general excitement among the viewers about the addition to their otome collections, but at the same time they joke about how much money their little hobby is starting to cost them.

The video *The Anti-Heroine in the Anti-Game* (LinLinLavender 2022c) presents an interesting case as it focuses on a single title, *Suuran Digit*. Despite the game not being available in English – and the rarity of non-Japanese-speaking players engaging with untranslated titles – it has attracted significant attention due to its unique gameplay and protagonist. The main character of *Suuran Digit* breaks away from the typical otome heroine mould; she lacks courage, morality and idealism, embodying the traits of an anti-heroine. While she occasionally makes morally sound choices, these

decisions are often driven by self-interest – in this case, simply her desire for sleep. She shows little interest in interacting with others and remains detached from the game's main events. This unconventional portrayal has resonated with players who find morally ambiguous characters more relatable and complex than traditional “gold-hearted” heroes. However, despite the protagonist's appeal, many viewers find the gameplay itself repetitive and underdeveloped, indicating an opportunity for developers to further explore such innovative character approaches.

In *Should You Play BL Games? Boys Love/Yaoi Games on the Switch* (LinLinLavender 2021b), LinLinLavender delves into a different niche within the genre of games for women, specifically those that focus on male–male romances. Known as “Boys Love” (BL) or shounen-ai, these games feature romantic narratives centred on male characters in non-explicit relationships, setting them apart from the more sexually explicit yaoi games. In Japan, fans of this genre are referred to as fujoshi – a term that has gradually evolved from a derogatory label to a more neutral descriptor. This genre often appeals to otome audiences, as evidenced by the popularity of this video. LinLinLavender offers a curated list of recommended BL titles, which, as comments indicate, have found a welcoming audience within the otome community.

The video *The Otome Community in a Nutshell* (LinLinLavender 2022e) provides a humorous take on the otome fanbase, highlighting behaviours and preferences that resonate. The video has garnered over 24,000 views, indicating a positive reception in the commentosphere. Several commentators have pointed out the “greed” among the female gaming community, often not satisfied with the selected main love interests, seeking additional stories with secondary male characters. As such, numerous developers have listened to the feedback and expanded the main cast with those supporting characters (e.g. *Obey Me!* with characters like Simeon, Diavolo and Barbatos, and *Mystic Messenger* with V and Saeran). Most comments, though, simply agree with points made in the video, despite their humorous nature, building a sense of community between female gamers, and sharing inside jokes about the titles they have played.

The last video on LinLinLavender's top nine most viewed uploads is *Best Otome Games for Beginners How to Start Your Otome Game Obsession* (LinLinLavender 2021a) which is perfect for those new to the genre. In this video, LinLinLavender provides a curated selection of otome titles across various platforms and price points, detailing gameplay features to help newcomers make informed choices. From the responses of the viewers, it seems that this advice has helped a lot of new players, making their transition into the community an easier one and also more likely to participate.

4. Conclusions

Otome games have emerged as a significant cultural phenomenon combining entertainment, feminist critique and social participation. This paper establishes that the genre, which originally functioned as a niche market for girl gamers, has evolved to incorporate diverse narratives and now offers traditional and new storylines.

This study reveals some important findings, the first being narrative complexity and diversity. Audiences have shown a strong demand for complex themes,

multidimensional characters and unique storylines. Games that have challenged traditional tropes, such as those featuring morally ambiguous protagonists or anti-heroines, have received wide critical acclaim, thus signifying a shift in player expectations and preferences. Also cultural and community impact is important here. The otome gaming community, as demonstrated by LinLinLavender's platform, takes part in dialogues that impact the cultural development of the genre. Participants take on the role of contributors rather than consumers, fostering an ongoing discussion of gender roles, societal expectations and personal empowerment within the gaming landscape. The next crucial factor is accessibility (and economic considerations). There are economic impediments and platform-related constraints that impede wider engagement. While console games make up the bulk of the market, mobile platforms and indie games provide more accessible points of entry – a further democratisation of the genre – to bring in a wider audience. The last important conclusion concerns feminist debates. Otome games provide a platform for women inquiry, allowing players to re-evaluate definitions of femininity and agency. While some of them continue to promote traditional gender stereotypes, others let women retell their part in society.

5. Summary

This research shows that otome games are a powerful, complex, transformative cultural artifact, with the genre moving from a niche to gaining international attention driven by community activity and a growing desire to have more diverse and inclusive stories. To that end, this study relies on the comment section (ca. 100 comments over one video) of content uploaded by LinLinLavender on YouTube as a pivotal location for the forging of discourses, relationships and future transformations of otome games.

To secure the possibility of sustained growth and relevance, the genre has to tackle the issues of accessibility, cost and narrative diversity. Expansion into untapped markets and exploration of unconventional themes will help in attracting broader audiences while fostering deeper connections with existing players. Otome games bear the potential to become not only an entertainment staple but also a platform for cultural critique and personal empowerment. With gamers demanding more complexity and nuance in their experiences, the potential for the genre to impact gaming culture and societal attitudes toward gender can only continue to grow.

References

- Cassell, Justine – Jenkins, Henry (eds.) 1998: *From Barbie® to Mortal Kombat. Gender and Computer Games*. Cambridge, Mass.: The MIT Press. Online: <https://doi.org/10.7551/mitpress/3125.001.0001>
- Finley, Toiya Kristen 2023: *Branching Story, Unlocked Dialogue. Designing and Writing Visual Novels*. Boca Baton: CRC Press. Online: <https://doi.org/10.1201/9781003199724>

- Kim, Hyeshin 2017: Women's Games in Japan: Gendered Identity and Narrative Construction. *Theory, Culture & Society* 26/2–3: 165–188. Online: <https://doi.org/10.1177/0263276409103132>
- Murray, Megan – Kliman, Marlene 1999: Beyond Point and Click: The Search for Gender Equity in Computer Games. *ENC Focus* 6/3: 1–86.
- Richards, Tina N. 2023: *To Each Their Own. Reclaiming the Japanese Otome Genre as Empowering in the West through LudoConsent*. Brisbane: University of Queensland Press.
- Teler, Anna – Urzędowska, Aleksandra 2024: Wartościowanie poprzez ekspresję i zabarwienie aksjologiczne języka komentosfery Facebooka. Studium eksploracyjne [Valuation through Expression and the Axiology of the Language of the Facebook Commentsphere. An Exploratory Analysis]. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 58/2: 243–259. Online: <https://doi.org/10.18778/0208-6077.58.2.15>

Sources

- Excite 2025. Online: https://www.excite.co.jp/news/article/Inside_85573
- Famitsu 2015: *Josei-muke gēmu no kusawake “neoromansu” 20 shūnenkinen Erikawa Keiko-shi intabyū kotoshijūni “odoroku yōna kikaku” o happyō!?* Online: <https://www.famitsu.com/news/201506/29081240.html>
- IQS 2024: *Game Story Report*. Online: <https://grupaiqs.pl/pl/raporty/game-story>
- LinLinLavender 2021a: *Best Otome Games for Beginners – How to Start Your Otome Game Obsession*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=r2c-cOp15y4>
- LinLinLavender 2021b: *Should You Play BL Games? Boys Love/Yaoi Games on the Switch*. Online: https://www.youtube.com/watch?v=BXq81mmW_vA
- LinLinLavender 2022a: *ALL English Otome Games and Announcements Nintendo Switch EARLY 2022 – Otome Game Recommendations*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=Fk0yYFOWkL4&t=19s>
- LinLinLavender 2022b: *FREE Otome Games: Recommendations for Beginners*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=FlyyoL5X8VM&t=475s>
- LinLinLavender 2022c: *The Anti-Heroine in the Anti-Game*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=CK6fXv5YvZI>
- LinLinLavender 2022d: *The Decline of a Genre? – The History of Otome Games 1983–2022*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=ZNOIDcxP0cc>
- LinLinLavender 2022e: *The Otome Community in a Nutshell*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=EvcdGfTHpX8>
- LinLinLavender 2022f: *Top 10 Steamy Otome Games*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=4poXifvFRtk>
- LinLinLavender 2023: *2023 Is the Best Otome Year!* Online: <https://www.youtube.com/watch?v=1MVluusBlrY>
- Moriya, Miku 2019: *Otome gēmu no kongo o kangaeru*. Online: https://note.com/licca_mori/n/n0d178b9d03fa

- Niko Partners 2023: *Female Gamers in Asia*. Online: <https://nikopartners.com/female-gamers-in-asia>
- Ruby Party Neoromance Games 2024. Online: <https://www.gamecity.ne.jp/neoromance/index.html>
- The Entertainment Software Association 2024: *2024 Essential Facts about the U.S. Video Game Industry*. Online: <https://www.theesa.com/resource/2022-essential-facts-about-the-video-game-industry>
- Yee, Nick 2017: *Beyond 50/50: Breaking Down the Percentage of Female Gamers by Genre*. Online: <https://quanticfoundry.com/2017/01/19/female-gamers-by-genre>
- W1 s. a. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=1-27IEmoKZY&t=1170s>

Aleksandra Urzędowska, Ph.D., media and language scholar, Assistant Professor at the Faculty of Communication Sciences at the Pontifical University of John Paul II in Krakow. She is Head of the Journalism and Social Communication, as well as the Specialist Journalism and Media Studies programs. Her research focuses on topics such as the language of contemporary media, media sociolects, media discourse, digital media genres and linguistic correctness in the media.

Oliwia Florek is a student of Specialized Journalism and Media Studies (MA) at the Pontifical University of John Paul II in Krakow. She focuses on the topic of gaming communities from a feminist perspective. She is interested in literature, Japanese pop culture and the functioning of communities in the media.

Aleksandra Urzędowska – Oliwia Florek 2025: The Evolution and Cultural Impact of Otome Games: Audience, Market Trends and Interactive Narratives. *Filológia.hu* 2025/1–2: 46–59.

Gaál Péter

A mobil lexikográfia múltja, jelene és jövője

The Past, Present and Future of Mobile Lexicography

A 2000-es évek kezdetétől egészen napjainkig a mobiltelefonok és a mobiltechnológia rendkívül gyors fejlődésének vagyunk szemtanúi. Az okostelefonok kétségtelenül a legfontosabb használati eszközeinkké váltak, olyan nélkülözhetetlen segédeszközökké, amelyek a legkülönbözőbb élethelyzetekben nyújtanak segítséget. Mindezzel nagyjából egy időben a lexikográfiában bekövetkezett paradigmaváltások következtében az elektronikus szótárak elterjedése és népszerűvé válása tapasztalható. Az asztali számítógépek és a laptopok mellett az új típusú elektronikus szótárak fokozatosan megjelennek a mobil eszközökön is. A tanulmány célja, hogy rövid áttekintést adjon a mobilszótárak történetéről, a mobil eszközökön történő szótárhasználat jellemzőiről, a legnépszerűbb mobilszótár-alkalmazásokról, a legfontosabb alkalmazási lehetőségekről. Végül megkísérli összefoglalni a mobil lexikográfia jelenlegi és a közeljövőben várható trendjeit.

Kulcsszavak: e-lexikográfia, mobil lexikográfia, mobilszótár, szótár-applikáció, szótárhasználat

From the early 2000s to the present day, we have witnessed an extremely rapid development of mobile phones and mobile technology. Smartphones have undoubtedly become our most important tools, indispensable aids that help us in a wide variety of life situations. At roughly the same time, there has been a paradigm shift in lexicography, with the spread and popularity of electronic dictionaries. In addition to desktop computers and laptops, new types of electronic dictionaries are gradually appearing on mobile devices. The aim of this paper is to give a brief overview of the history of mobile dictionaries, the characteristics of dictionary use on mobile devices, the most popular mobile dictionary applications, the main applications and to summarise current and expected trends in mobile lexicography in the near future.

Keywords: e-lexicography, mobile lexicography, mobile dictionary, dictionary application, dictionary use

1. Bevezetés

A mobiltelefonok és egyéb mobil eszközök mára olyannyira meghatározó részévé váltak életünknek, olyannyira elképzelhetetlennek tűnik a mindennapos létezés nélkülük, hogy gyakran olyan érzésünk támadhat, mintha mindig is velünk lettek volna. Ehhez képest, ha visszatekintünk a mobiltelefonok fejlődésének és elterjedésének történetére, azt látjuk, hogy nem is annyira beláthatatlan az az időtáv, amióta általánosan elterjedtek a kereskedelmi forgalomban kapható készülékek. A modern értelemben vett mobil-telekommunikáció első mérföldkövének a Motorola cég 1983-ban forgalomba hozott készülékének, a DynaTAC 8000X-nek a megjelenését szokás tekinteni, amelyet 15 évnyi fejlesztés után dobtak piacra (Pozniak 2014: 38). Az első mobiltelefon megjelenése azonban nem hozta azonnal magával ennek az új kommunikációs eszköznek a széles körű elterjedését. Egészen az 1990-es évek második feléig a mobiltelefon csak a tehetős rétegek kiváltsága volt, a 2000-es évektől azonban ez a helyzet drasztikusan megváltozott, és a mobiltelefonok a szélesebb tömegek számára is elérhetővé váltak. Olyannyira, hogy 2002-ben a mobil-előfizetések száma már világszerte meghaladta a hagyományos, vonalas telefon-előfizetések számát (Srivastava 2005: 111). Az újabb technológiai ugrást a 2007-es év és az első – mai értelemben vett – okostelefonok megjelenése jelentette, amikor is az Apple kiadta az első iPhone-ját, a Google pedig hamarosan az első Android rendszerű okostelefonját (Han–Cho 2016: 2). Ezek az új készülékek a mai napig meghatározzák a mobilkommunikáció fejlődési trendjeit, hiszen míg a klasszikus „butatelefonok” egyre inkább ritkaságszámba mennek, az okostelefonok használóinak száma folyamatosan újabb és újabb rekordokat dönt meg.

Számos nemzetközi és magyarországi kutatás (például Kosem et al. 2019; Dringó-Horváth 2017; Gaál 2016, 2017a, 2020a; P. Márkus – Fajt – Dringó-Horváth 2021) egyértelműen alátámasztja, hogy a hagyományos, papíralapú szótárak használata és jelentősége folyamatosan csökken, miközben a szótárhasználók egyre inkább az elektronikus szótárakat preferálják. Ezt a hangsúlyeltolódást tovább árnyalja az a tény, hogy a mobil eszközökön történő szótárhasználat mértéke is növekvő tendenciát mutat (bővebben lásd a 3. pontban).

Rendkívül tág azoknak a funkcióknak a köre, amelyekre az okostelefonok használhatók, de az kétségtelen, hogy a különféle nyelvi, illetve nyelvhez kapcsolódó megoldások az okostelefonokon végezhető tevékenységek széles körét érintik, amely kategóriába sorolható a mobilszótár-használat is. A mobiltelefonokon keresztül elérhető, a mobiltelefonokra szánt szótárak és azok használata egyre hangsúlyosabb tárgyát képezik a lexikográfiai kutatásoknak. A *mobil* egy ernyőterminus, amely alá tartoznak a klasszikus, nyomógombos telefonok és az okostelefonok egyaránt. A nemzetközi lexikográfiában *mobil lexikográfia* (*mobil lexicography*) a terület elnevezése, amelyet egyébként elkülönítenek az online/internetes lexikográfiától és a nyomtatott szótárakkal foglalkozó lexikográfiától (Simonsen 2014: 259).

Tanulmányomban kísérletet teszek arra, hogy a vonatkozó nemzetközi és magyar szakirodalom alapján rövid, de átfogó áttekintést adjak a mobilszótárak történetéről, a mobil eszközökön történő szótárhasználat jellemzőiről, a legnépszerűbb mobilszótár-alkalmazásokról, a legfontosabb alkalmazási lehetőségekről, valamint a mobil lexikográfia jelenlegi és a közeljövőben várható trendjeiről. A tanulmányban

kizárólag a mobil eszközökre tervezett szótárakkal foglalkozom, nem vontam be a vizsgálatok körébe azokat az online szótárakat, amelyeket okostelefonról is lehet használni, és nem vontam be az online fordítóprogramokat sem, amelyeket ugyan sokan használnak szótár helyett, de a lexikográfiai szakirodalom továbbra sem sorolja őket a szótári kategóriába. A történeti szempontok és az aktuális szótárhasználati jelenségek összekapcsolását az indokolja, hogy a mobilszótárak változása, fejlődése óhatatlanul maga után vonja a felhasználói szokások és igények változását, ami egyben jó indikátor a jövőbeli folyamatok előrejelzésére is.

2. A mobilszótárak fejlődéstörténete

2.1. A mobiltelefonok előtti korszak

A legmodernebb, mobil eszközökön futtatható szótárak legkorábbi előfutárainak az úgynevezett elektronikus szótárgépek (angolul: *pocket electronic dictionary*) tekinthetők, amelyek külső megjelenésüket illetően leginkább egy hagyományos számológépre hasonlítottak, amelyen nem túl jó minőségű, meglehetősen apró folyadékkristályos kijelzőn lehetett a limitált méretű szótári adatbázisban szótári keresést folytatni (1. ábra).

1. ábra: Sharp Papyrus PW – NK1 típusú japán–angol szótárgép
Forrás: Denshi-jisho

Az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején alkotott szótár-tipológiák ezt a speciális szótártípust még külön kategóriaként szerepeltették (például Lehr 1996, Nesi 2000, de Schryver 2003), napjainkra azonban az okostelefonok elterjedésével funkciójukat veszítették, és eltűntek a forgalomból. Érdekes, hogy az elektronikus szótárgépek nem is annyira a nyugati világban, hanem sokkal inkább Ázsiában váltak igazán népszerűvé.

A mobilszótár-evolúció következő lépcsőfoka a magyarul kézisámítógépnek, zsebszámítógépnek, angolul *personal digital assistant*nek, röviden PDA-nak nevezett eszközökön elérhető szótárak voltak. A PDA-k a mai modern okoseszközökkel összevetve minimális teljesítménnyel és képességekkel bírtak, ugyanakkor az 1992-től 2007-ig (az első iPhone megjelenéséig) tartó időszakot egyesek a zsebszámítógépek aranykorának nevezik (Edwards 2018). Az említett időszak alatt számos gyártó típusok százait dobta piacra, több-kevesebb sikerrel. Az új eszközökben a szótárkészítők, szótárkiadók is meglátták a potenciált, és a legkülönbébb nyelvű és típusú szótárakat készítették el erre a platformra. A legsikeresebbek talán a Palm operációs rendszerrel működő eszközök voltak, amelyre az olyan tradicionális szótárkiadó cégek is készítettek szótárakat, mint például az Oxford (2. ábra).

Oxford American Desk Dictionary

2. ábra: Az Oxford American Desk Dictionary
Palm OS verziója
Forrás: PalmDB

2.2. Az első valódi „mobilszótárak”

A PDA-kat is érintette, de mégis a mobiltelefonokon vált széles körben ismertté a WAP (Wireless Application Protocol) technológia, amely vezeték nélküli adatátvitel lebonyolítására szolgált, és a mobil eszközökön történő internethasználatot volt hivatott elősegíteni. A WAP technológia – noha sokan nagy reményeket fűztek hozzá – végül korlátai miatt hosszú távon nem nyerte el a felhasználók és a fejlesztők tetszését,

de ez nem jelenti azt, hogy nem történtek kísérletek – akár a szótárkészítés terén is – arra, hogy a 2000-es évek elejének technikai színvonalán álló mobiltelefonokon elterjesszék az internethasználatot. A magyarországi e-lexikográfia egyik úttörője, a MorphoLogic Kft. már 2003-ban elkezdte üzemeltetni a *MobiWAP* elnevezésű szótári rendszerét, amely a már korábban létező, népszerű *MoBiDic* asztali számítógépre fejlesztett elektronikus szótár WAP technológiára optimalizált változata volt. A *MobiWAP* működését és a felhasználóktól nyert adatokat Földes (2005) elemezte részletesebben. Az utóbbi szempontnál érdekességként állapította meg, hogy a felhasználók által keresett szavak jelentős hányada az obszcén, trágár szavak kategóriájába tartozott. A szótár angol-magyar, magyar-angol, német-magyar és magyar-német nyelvpárokkal dolgozott (3. ábra).

3. ábra: A MorphoLogic Kft. *MobiWap* rendszere

Forrás: MorphoLogic

Ahogy arra már a bevezetőben is utaltam, az okostelefonok világában a legnagyobb áttörést a 2007-es év jelentette, ekkor mutatta be ugyanis Steve Jobs egy elhíresült rendezvény keretében a világ első iPhone-ját. Ez olyan folyamatot indított be, amelynek következtében a mobiltechnológia az egyik, ha nem a legdinamikusabban fejlődő technológiai szektorrá vált. Hamarosan tömegek kezdtek el az egyszerű internetes böngészésen túl olyan szoftvereket és alkalmazásokat használni az okoseszközökön (azon belül is leginkább az okostelefonokon), amelyeket azelőtt csak asztali vagy hordozható számítógépeken vehettek igénybe. Ma már okostelefonos applikációk milliói állnak a felhasználók rendelkezésére, amelyek a szórakozáshoz, a munkához, a tanuláshoz vagy egyéb tevékenységekhez nyújtanak segítséget vagy éppen lehetőséget. A szótárhasználat csak egy a számtalan lehetőség közül, ám jelentőségét tekintve egyáltalán nem elhanyagolható. Folyamatosan nő az okostelefonokon elérhető szótárak száma, csakúgy, mint a szótárakat telefonon használók köre.

2.3. A mobiltelefonon történő szótárhasználat lehetőségei a közelmúltban és napjainkban

Bármilyen weboldal – legyen az akár egy szótároldal vagy egyéb honlap – felkeresése egy mobiltelefonon az adott eszköz, azon belül is leginkább a kijelző fizikai tulajdonságai miatt eltérő felhasználói élményt nyújt egy nagyobb méretű monitor vagy laptopképernyő használatához viszonyítva. Noha a korai modellekhez képest a mai okostelefonok már lényegesen nagyobb képernyővel rendelkeznek, mint akár még egy évtizeddel ezelőtt is, amennyiben a felhasználók szótárakat szeretnének használni, sok esetben még mindig jelentős kompromisszumokat kell meghozniuk.

Ma már az okostelefonos böngészőprogramok többnyire vannak annyira intelligensek, hogy egy-egy weboldal betöltésekor nem a hagyományos képernyőn megszokott nézetet jelenítik meg, hanem hozzáigazítják azt az okostelefon képernyőjéhez, ezzel kényelmesebbé teszik a böngészést. A korábbi okostelefonok esetében ez azonban nem feltétlenül volt még így, ezért előfordulhatott, hogy ha egy szótároldalt mobilon szerettünk volna használni, akkor azt csak hosszas görgetés, kicsinyítések, nagyítások árán tehettük meg. Ebben az esetben azonban elveszett az elektronikus szótárak egyik legnagyobb előnye, a gyorsaság. Ennek kiküszöbölésére hozták létre az úgynevezett mobil nézetet, amely ugyan egy egyszerűsített megjelenítést takart, segítségével mégis jóval hatékonyabbá vált a szótárázás.

A mobil nézet azonban még mindig nem jelentette az optimális megoldást, ezért az igazán innovatív szótárkiadók gyorsan belátták, hogy az elektronikus szótáraikból érdemes mobilalkalmazást készíteni, hiszen csak így lehetséges az okostelefont használó rétegek megnyerése. A nagy szótárkiadó cégek közül elsőként a Collins Kiadó jelentkezett a saját szótár-applikációjával 2012-ben (Heuberger 2018: 311), majd sorra követték őt a többiek is. Ebből a szempontból Magyarország sem maradt le a trendekben, hiszen az Akadémiai Kiadó is – felmérve a felhasználói igényeket – ettől az évtől kezdődően készít Android, iOS és Windows rendszerekre mobilszótár-alkalmazásokat. A szótár-alkalmazásoknak – az adatbázishoz való hozzáférés tekintetében – alapvetően két típusa létezik: az aktív internetkapcsolatot igénylő applikációké és a telefonra letölthető, offline módban működő szótáraké.

Mára eljutottunk odáig, hogy használjon bármilyen típusú mobil operációs rendszer is a felhasználó, (jó és kevésbé jó minőségű) mobilszótár-applikációk tömkelegét töltheti le a telefonjára. Mind az online szótároldalak, mind pedig az applikációk tekintetében megvannak azok a szótárak, amelyek népszerűségben megelőzik a legtöbb riválisukat. A probléma az applikációk esetében az, hogy ameddig a weboldalak látogatottságát viszonylag egyszerű ellenőrizni, addig az applikációk letöltésszámait (nem csak a szótáralkalmazások esetében) a szolgáltatók nem teszik nyilvánossá. Ha a két legnépszerűbb mobil operációs rendszert, az iOS-t és az Androidot vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az előbbinél az Apple abszolút üzleti titokként kezeli az alkalmazások letöltési rangsorát. Az Androidnál, ha a pontos számok nem is hozzáférhetők, a „helyezésekre” közvetett módon lehet következtetni. A www.appbrain.com oldal népszerűségi listái szerint a legtöbbször letöltött szótáralkalmazás (tehát nem fordítóprogram) az *Oxford Dictionary of English*, majd a *Merriam Webster* szótára, egyaránt 50 millió feletti letöltéssel, illetve egy angol–hindi szótár (*English–Hindi*

Dictionary), 10 millió feletti letöltésszámmal. A magyar Google Play alkalmazás-áruházban a szótárak kategóriában első helyen – nevével ellentétben többnyelvű (angol, német, francia, olasz, spanyol) – az *Angol szótár* nevű applikáció áll, egymillió feletti letöltéssel, utána messze lemaradva az *AllDict* szótár-család darabjai (angol–magyar, német–magyar stb.) következnek 50 ezer feletti letöltéssel. Az első neves szótárkiadó cég, az Akadémiai Kiadó *szotar.net* nevű applikációja 10 ezer feletti letöltést számlál.

Érintőlegesen tartozik csak a témához, de szembetűnő, hogy az online alkalmazásboltokban a szótár keresőszó (vagy idegen nyelvi megfelelőinek) megadása után az algoritmus milyen nagy számban jelenít meg a szótárak helyett fordítóprogramokat, amelyek ráadásul sok esetben sokkal nagyobb letöltésszámokat mutatnak, mint a szótár-applikációk. Mindez arra utal, hogy a szótár-applikációk esetében is problémaként jelentkezik az a jelenség, amelyre Prószéky (2012) már egy évtizede felhívta a figyelmet, és amelyet több későbbi kutatás is alátámasztott (például Gaál 2020b, Dringó-Horváth – P. Márkus – Fajt 2020), azaz hogy nagyon sok felhasználó elektronikus szótárak helyett fordítóprogramokat használ szótározási célokra.

3. Szótárhasználati kutatások

Az elektronikus szótárak felhasználói központú vizsgálata a 2010-es évektől vált igazán domináns területté a lexikográfiai kutatások között (például Gaál 2022). A nemzetközi és magyar szótárhasználati kutatások részben (vagy ritkábban egészében) a mobil platformokon történő szótárhasználatra fókuszálnak. A kutatások bemutatása kronologikus sorrendben történik, aminek az az oka, hogy a mobiltelefonon történő szótárhasználat egy viszonylag új keletű jelenség, ellenben rendkívül dinamikusan növekedett/növekszik mind a felhasználók száma, mind a rendelkezésre álló technikai lehetőségek fejlettségi szintje, amely két tényező alapvetően határozza meg és formálja a kapcsolódó szótárhasználati szokásokat.

Időrendben az első, a témában megjelent kutatás Li és Law (2011) felmérése, amelyben kérdőíves és interjúmódszerrel 342 hongkongi, fordító szakos egyetemista adatközlő válaszaiból az derült ki, hogy 66,1%-uk telepített valamilyen szótár-alkalmazást a telefonjára, és majdnem ugyanennyien napi vagy heti rendszerességgel használták azokat. A 60% feletti mobilszótár-használat egyébként kimondottan magas értéknek számít, különösen a 2010-es évek elején. Ennek oka feltehetően abban keresendő, hogy Hongkong technológiailag fejlett terület, a megkérdezettek pedig a fiatal, az újdonságokra nyitott egyetemista korosztályból kerültek ki, akik ráadásul nyelvi jellegű képzésben vettek részt, tehát a nagy átlagnál bizonyosan magasabb arányban használták a szótárakat. Ilyen értelemben őket rendkívül speciális célcsoportnak tekinthetjük.

A hongkongi felméréssel nagyjából egy időben (2009 és 2011 között) zajlott egy nagyszabású kutatás (Müller-Spitzer 2014) a németországi Institut für Deutsche Sprache kutatóinak vezetésével. A két részletben elvégzett kérdőíves felmérésben összesen mintegy 1100 válaszadót sikerült megszólítani, akik foglalkozásukat tekintve nyelvészek, fordítók, nyelvtanárok és nyelvszakos egyetemi hallgatók voltak. A vizsgálat számos hasznos eredménnyel szolgált a szótárhasználatra, azon belül is leginkább

az online szótár használatára vonatkozóan. A kérdőív kérdései közül néhány azonban a mobil eszközökön történő szótárhasználatra is rákérdezett, amiből kiderült, hogy a megkérdezettek 10,76%-a használt már online szótárakat mobil- vagy okostelefonon. Egy következő kérdésben viszont, amely arról szólt, hogy mely eszközökön használták a leggyakrabban a szótárakat, az asztali számítógépeket 56,5%, a laptopokat 42,45%, a mobil- és okostelefonokat viszont csak 0,6% jelölte meg.

Részben az Institut für Deutsche Sprache kutatási eredményeihez kapcsolódóan zajlott az első nagyobb volumenű magyarországi onlineszótár-használati kutatás (lásd Gaál 2016, 2017a és 2017b), amely közel 300 adatközlő szótárhasználati szokásait és szótárválasztási preferenciáit vizsgálta. Az online kérdőíves adatfelvételben fordítók, idegennyelv-tanárok, idegennyelv-szakos hallgatók és nem nyelvszakos hallgatók vettek részt. Az egyik kérdéskör az online szótárak futtatási eszközeire kérdezett rá, amiből kiderült, hogy a válaszadók 61,3%-a szokott mobiltelefonon, illetve okostelefonon szótárakat használni, 23,1% ezenkívül a táblagépet is megjelölte egy további szótárazásra használt mobil eszközként. Külön kérdés vonatkozott a leggyakrabban használt szótárfuttatási eszközök rangsorolására: ezen a listán a mobiltelefon és az okostelefon mint elsődleges, leggyakrabban használt eszköz 11,03%-os arányt képviselt (a táblagépek aránya itt elenyésző, 2,07%-os volt). Ha a magyarországi adatokat összevetjük az Institut für Deutsche Sprache kutatási eredményeivel, jól látható, hogy a két felmérés között eltelt körülbelül öt év alatt jelentős emelkedésnek indult a szótárakat mobil/okostelefonon használók száma.

Holmer, Hult és Sköldberg (2015) a Svéd Akadémiai szójegyzék (*Svenska Akademiens ordlista*) szótár-applikációjának felhasználói körében végeztek egy online kérdőíves felmérést. A kapott eredményekből kiderült, hogy a felhasználók 75%-a szövegalkotáskor, 35%-a szövegolvasáskor használja az alkalmazást. A válaszadókat leginkább három típusú információ érdekelte: a helyesírás, a jelentés és a ragozás, ezenkívül főként ritkán előforduló, idegen szavakra kerestek rá. A legtipikusabb helyek, ahol az alkalmazást használták, az otthon és a munkahely voltak, ehhez képest elhanyagolható arányban választották az utazás alatti felhasználást, valamint az éttermet és a kávéházat. Kiderült az is, hogy a szótár egy következő verziójáért a felhasználók egyáltalán nem vagy csak minimális összeget lennének hajlandók fizetni.

Dringó-Horváth (2017) 80 német szakos egyetemi hallgató bevonásával végzett kérdőíves kutatást, ugyancsak a szótárhasználati szokások témakörében, specifikus lexikográfiai helyzeteket középpontba helyezve. A kutatás többek között arra kereste a választ, hogy milyen eszközt választ a szótárhasználó, ha: szeretné megtudni egy szó/kifejezés jelentését; szeretné megtudni egy szó/kifejezés helyes írásmódját; szeretné megtudni egy szó/kifejezés helyes kiejtését; szeretne bizonyos nyelvtani információkat (például a szó neve, szófaja stb.) megtudni; egy anyanyelvű szót/kifejezést lefordítani idegen nyelvre; egy idegen nyelvű szót/kifejezést lefordítani az anyanyelvére, illetve akkor, ha azonos vagy ellentétes jelentésű szavakat keres (Dringó-Horváth 2017: 13). A válaszadás során a következő eszközök közül lehetett választani: nyomtatott szótár, offline digitális szótár (CD/DVD), mobilalkalmazás-szótár, online digitális szótár (bármely eszközön), keresőprogram (például Google), online fordítóprogram (bármely eszközön). A válaszadókat két kategóriába sorolták életkoruk szerint: a 35 év alattiak képezték az első, a 35-ön felüliek a második korcsoportot. Így kétféle adat született,

egyrészt a teljes mintára, másrészt a 35 év alattiakra vonatkozóan. A válaszadás során a következő válaszok születtek a mobilhasználat gyakoriságát illetően (a százalékos arányok közül mindig a második, zárójelben lévő adat vonatkozik a 35 év alattiakra): egy szó/kifejezés jelentésének keresésére 5% (4%); egy szó/kifejezés helyes írásmódjának keresésére 10% (14%); egy szó/kifejezés helyes kiejtésére 5% (2%); nyelvtani információk keresésére 6,3% (8%); anyanyelvre történő fordításra 2,5% (3,6%); idegen nyelvre történő fordításra pedig 2,5% (4%). A tanulmány megállapítja, hogy szemben például az offline (CD, DVD) szótárakkal, a mobilalkalmazások használata egyáltalán nem elhanyagolható. Megjegyzendő azonban, hogy esetünkben a mobilalkalmazás-szótárak megjelölése a leginkább érdekes, ugyanakkor a felmérésből nem derül ki, hogy az egyéb online szótárakat és fordítóprogramokat esetlegesen milyen arányban használták a megkérdezettek a mobil eszközökön, ami bizonyára tovább árnyalná az összképet.

Az eddigi legszélesebb körű nemzetközi (e-)szótárhasználati kutatás a 2017-ben indított European Network of e-Lexicography (ENeL) volt (Wolfer et al. 2018, Kosem et al. 2019), amely Európa 26 országára és Brazíliára terjedt ki, és több mint 9000 szótárhasználatot sikerült megszólíttania. (Eredetileg egyébként Magyarország is a résztvevők között volt, azonban nálunk a válaszadók száma sajnos jócskán 100 fő alatt maradt, ezért a végső eredmények értékelésénél a magyar adatokat végül nem vették figyelembe.) Az egynyelvű szótárakra vonatkozó kérdések számos területet érintettek, mint például a szótárhasználat eszközeit, a szótárhasználat okait, a nemzeti nyelvű szótárakhoz való viszonyulást és a legfontosabbnak ítélt szótári jellemzőket. A kutatásban ismét szerepet kapott az eszközhasználat vizsgálata, amelynek során kiderült, hogy a válaszadók 36,5%-a jelölte meg az okostelefonokat mint lehetséges szótárhasználati eszközt, 10,9%-uk pedig mint a leginkább preferált szótárhasználati eszközt. (A tabletek ugyanebben az összehasonlításban 13,7, illetve 2,4%-ot értek el.) Az adatokból az is kiderült, hogy a fiatalabb korosztály jóval nagyobb eséllyel használ okostelefonon szótárakat, mint az idősebb korosztály, ami tulajdonképpen várható eredménynek számít. A kutatást végzők meglepőnek tartják azonban, hogy ezzel együtt nem túl magas az okostelefon-használat aránya a hagyományos számítógépes vagy a papírszótár-használatához viszonyítva, különösen annak fényében, hogy a felmérésben a megkérdezettek közel 90%-a vallotta magát rendszeres okostelefon-használónak. Ennek okát abban látják, hogy a „mobil környezetben” viszonylag korlátozott a szótárakhoz való hozzáférés, egy másik lehetséges magyarázatként pedig az merült fel, hogy a telefonok kis méretű képernyője nem teszi lehetővé a kényelmes szótárhasználatot. A harmadik hipotézis abban állt, hogy a felhasználók eleve valamilyen olyan tevékenységhez hívják segítségül a szótárakat, amelyeket amúgy is hagyományos számítógépen vagy laptopon végeznek, ezért kényelmesebb, ha egyúttal a szótárakat is a számítógépen, nem pedig a telefonon keresztül használják.

Egy következő magyarországi kutatás (Gaál 2020a) a középiskolások szótárhasználati szokásait vizsgálta: a 2017 és 2018 folyamán 370 magyar középiskolás diák bevonásával zajló kérdőíves felmérés a mobilszótár-használatra vonatkozóan is szolgáltatott adatokat. A jelen fejezetben ismertetett többi kutatáshoz képest kiugróan magasnak bizonyult a telefonon történő szótárhasználat: a válaszadók 93,2%-a jelölte meg azt az opciót, hogy használ szótárakat okostelefonon. Mi több, a következő

kérdésre válaszolva a leggyakrabban okostelefonon szótárakozók részaránya 73,31%-ot tett ki, messze megelőzve az asztali számítógépeket és a laptopokat. Az okostelefonok használatának kiugró mértéke nagy valószínűség szerint nem független attól a tényről, hogy a vizsgált célcsoport tagjai jellemzően 2000 körül születtek, így az első olyan generáció tagjainak számíthatnak, akiknek gyakorlatilag az egész életét végigkíséri az okostelefon-használat.

Az eddigi legfrissebb magyar vizsgálat a 2020-ban lezárt, de 2014 óta zajló szótárhasználati kutatás (P. Márkus – Fajt – Dringó-Horváth 2021, Dringó-Horváth – P. Márkus – Fajt 2020), amely a Károli Gáspár Református Egyetem angol és német nyelv, illetve nyelvtanár szakon végzett 197 hallgatójának a szótárhasználatához kapcsolódó szokásait és attitűdjeit vizsgálta. A kérdőívvel gyűjtött kérdések között szerepelt egy, a birtokolt szótártípusokra vonatkozó kérdés, ahol az egyik választható opció az *offline (letölthető) szótáralkalmazás / applikáció mobiltelefonon* volt. Itt a válaszadók 52,8%-a nyilatkozott úgy, hogy birtokában van a fenti szótártípus, ugyanakkor azok kevésbé népszerűek, mint az online szótárak. A mobiltelefon mint szótárhasználati eszköz azonban gyakori választásnak bizonyult, a tabletet, az e-könyv-olvasót és az okosórát megelőzve. A kutatás tartalmaz egy másik – Magyarországon korábban nem vizsgált – szempontot is. Az elektronikus/online szótárakért való fizetési hajlandóságot már korábbi felmérésekben is vizsgálták, ugyanakkor kimondottan a mobilapplikációkra szűkítve nem álltak rendelkezésre információk. A korábbi tapasztalatok alapján a nem papíralapú szótárakra vonatkozó fizetési hajlandóság mind Magyarországon, mind külföldön nagyon alacsony, ehhez igazodva a tárgyalt felmérésben is mindössze egy válaszadó nyilatkozott úgy, hogy valaha pénzt adott ki egy szótár-applikációért.

4. Problémák és megoldások: kihívások a mobil lexikográfia előtt

4.1. Technikai korlátok és külső körülmények

A mobiltelefonok, okostelefonok technikai paraméterei sok tekintetben különböznek a hagyományos számítógépektől. A legszembeütőbb különbség a képernyő mérete, de itt kell megemlítenünk a vezérlést is, hiszen míg egy számítógépen fizikai billentyűzet és adott esetben egér vagy egyéb hasonló funkciójú eszközök is a felhasználók rendelkezésére állnak, addig a telefonoknál (eltekintve most a hagyományos, nyomógombos készülékektől) az érintőképernyő segítségével történik az adatbevitel és a navigáció.

A 2010-es évek elején a mobilon történő szótárhasználatban a lexikográfusok egyértelműen a képernyőméret szűkösségét tekintették a legnagyobb problémának. Leegyszerűsítve itt arról a jelenségről volt szó, hogy az online szótárak megjelenésével a tárhelyprobléma megszűnt ugyan az elektronikus szótárakkal kapcsolatban, a túl hosszú szócikkek azonban egyszerűen nem voltak megjeleníthetők a kis méretű, hordozható eszközökön (Granger 2012: 3). Egy másik, a képernyővel kapcsolatos problémára hívja fel a figyelmet Klosa-Kückelhaus és Michaelis (2022), miszerint a mobilhasználat nagyon sok esetben kültéren, a zárt térben tapasztalható fényviszonyoktól eltérő közegben történik. Így például egy külföldi utazás során, verőfényes

napsütésben nehezen olvasható a szótár/szótáralkalmazás a telefon kijelzőjén, emiatt a fejlett szótároldalakra/szótáralkalmazásokba be kell építeni az úgynevezett sötét mód (*dark mode*) opciót, ami szélsőséges fényviszonyok mellett is biztosítja a kényelmes szótárhasználatot a megfelelő képernyőkontraszt beállításával. A szótár vezérlésével kapcsolatban még azt is megemlítik, hogy az egér és a billentyűzet hiánya miatt a mobilszótárakba integrálni kell a kézmozdulatokkal történő irányítást, például a görgetést, a csíptetést, a zoomolást vagy az érintőtoll hatékony használatának lehetőségét.

Az mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy a szótárkészítők ma már nem hagyhatják figyelmen kívül a szótárhasználók azon rétegét, akik mobil eszközökön (elsősorban okostelefonon) szeretnék használni az elektronikus szótárakat. Az is nyilvánvalónak tűnik, hogy a szótárlekérdezési helyzetek köre nagymértékben kiszélesedett a mobilszótárak és a szótárhasználat megjelenésével, hiszen legyen szó munkáról, tanulásról vagy kikapcsolódásról, a mobiltelefon mindig a felhasználók keze ügyében van, és azonnali szótári keresés indítható róla, szemben egy hagyományos szótárkötetel vagy számítógépen használt elektronikus szótárral. Lássunk most ezekre az esetekre néhány konkrét példát!

4.2. Munka, tanulás és szabadidő

Eltekintve a kimondottan a nyelvhez kapcsolódó, intenzív szótárhasználatot követelő munkakörökhöz, mint például a fordítóké, a legtöbb egyéb munkakör esetén nem feltétlenül életszerű, hogy hosszas, helyhez kötött munkahelyi szótárhasználatra lenne lehetőség. Egy multinacionális vállalatnál, ahol egyre több és több nyelvi problémával szembesülnek az alkalmazottak, a munka hatékonyságára nagy hatással lehet, hogy bárhol is legyenek fizikailag az adott munkahelyen belül, bármelyik pillanatban hozzá tudjanak férni a szótárakhoz vagy éppen terminológiai adatbázisokhoz. Az sem utolsó szempont, hogy ha az adott szótáralkalmazás rendelkezik hangfelismerő funkcióval, akkor nincs szükség a viszonylag lassú és körülményes érintőképernyős gépelésre, ami például egy üzemcsarnokban álló, esetleg mozgásban lévő dolgozó esetében jelentősen meggyorsíthatja az információszerzést (lásd Fóris–Gaál 2013).

A gyakorlatban mindez azonban nem feltétlenül zajlik ennyire zökkenőmentesen. Simonsen (2014) tíz gyakorló orvossal és öt diákkal végzett kísérletet, amelyben az előbbi csoport tagjainak (munkavégzés közben) egy orvosi szakszótárban öt orvosi terminust kellett megkeresniük, az utóbbiaknak pedig egy általános szótárban öt nem szaknyelvi szócikket. Mindkét csoport tagjainak mobiltelefonokat, illetve a rajtuk található szótár-applikációkat kellett használniuk. A kísérlet azt az eredményt hozta, hogy eredményesebbnek bizonyult a szótárhasználat, amikor az alanyok nyugodt helyzetben (ülve) végezték a feladatot, szemben azzal, amikor a szótárhasználat közben mozgásban voltak. Simonsen azt a következtetést vonta le, hogy a mobil lexicográfiának még nagy fejlődésre van szüksége annak érdekében, hogy a mobilszótárhasználat hatékonysága utolérje a hagyományosabb szótárhasználati módokat.

Ennek érdekében fejlettebb technikai megoldásokra, a mobilszótárak struktúrájának megváltoztatására, illetve az alkalmazások általános fejlesztésére van szükség. Hasonló problémákra hívja fel a figyelmet Kwary (2013) is, aki gazdasági, pénzügyi szakszótár-alkalmazások vizsgálata során jutott arra következtetésre, hogy azok egyelőre nem érik el a számítógépen használható szótárak minőségét és funkcionalitását, emiatt ő is a mielőbbi fejlesztések fontossága mellett érvel.

A mobiltelefonok és egyéb okoseszközök oktatási, azon belül is tanórai felhasználása napjaink oktatáspolitikai, oktatástechnológiai dilemmáinak fontos részét képezi. A szótárhasználat tipikusan olyan információkeresési és -felhasználási szituáció, amelyben kiemelt szerep jut/juthat az okostelefonoknak. Az eddigi kutatások abba az irányba mutatnak, hogy ez a napi gyakorlatba is beszűrődik (Gaál 2017c; Dringó-Horváth – P. Márkus – Fajt 2020: 32), azaz a pedagógusok egyre nagyobb hányada gondolja úgy, hogy nemhogy tiltandó, hanem egyenesen támogatandó, ha a diákok (természetesen kontrollált feltételek mellett) a tanórákon használhatják mobiltelefonjukat szótárázási feladatokra. Ez ugyanakkor nemcsak a diákok szótárhasználati kompetenciáinak fejlesztési igényét vonja maga után, hanem a mobilszótár-használat pedagógus-továbbképzésbe való beépítését is, hiszen kidolgozott módszertan, felkészített pedagógusok és kompetens diákok nélkül a hatékony tanórai szótárhasználat nem valósulhat meg. Fóris így ír erről: „A nyelvtanulók számára gyors és egyszerű a mobil szótári applikációk használata, ezért a jövőben [...] a kutatást és az oktatást egyaránt célszerű kiterjeszteni a mobil szótári alkalmazásokra” (Fóris 2018: 72).

A szabadidős tevékenységek folytatása során is számos olyan helyzet fordulhat elő (például utazás, filmnézés, olvasás), amikor elektronikus szótárak használatára van szükség. A munkához és az oktatáshoz hasonlóan a legtöbb esetben a mobilszótárak használata lehet a legkézenfekvőbb megoldás. Leroyer (2011) egy utazási applikáció példáján keresztül szemlélteti azt a koncepciót, amelynek keretében paradigmaváltást sürget az e-lexikográfiában, nevezetesen azt, hogy a szótáraknak át kell alakulniuk, és lexikográfiai információs segédeszközzé (*lexicographic information tool*) kell válniuk. Leroyer a példaként hozott utazási applikáció kapcsán egy továbbfejlesztett útisztár megtervezését vázolja fel. Megállapítja, hogy a hagyományos útisztárak jellemzően szavak és kifejezések kevésbé rendszerezett listáját tartalmazzák. Ezzel szemben ő azt javasolja, hogy a jövőbeli mobilapplikációnak a következő többszintű adatokat és funkciókat kellene tartalmaznia: keresőfelület a primer fontosságú szócikkekre vonatkozóan, belső és külső linkek gyűjteménye a további tematikus kategóriák eléréséhez, automatikus (GPS-vezérelt) hely- és időalapú hozzáférés az aktuálisan fontos információkhoz, vizuális enciklopédia, hozzáférés egyéb hálózatokhoz (kommentek és javaslatok megosztása).

5. Összegzés és kitekintés

A tanulmányban ismertetett szótárhasználati kutatások egyértelműen azt jelzik, hogy a szótári világ átalakulása, a papíralapú szótárak háttérbe szorulása, lassú eltűnése

és ezzel párhuzamosan az elektronikus szótárak térnyerése egyre inkább magával hozza a mobilon/mobilapplikációk segítségével kivitelezett szótárhasználatot is. Ennek többek között az az oka – ahogy azt Gao (2013: 215–216) is megállapítja –, hogy a mobilszótárak az online szótárak valamennyi előnyét képesek nyújtani a felhasználóknak, tehát korlátlan tárhellyel rendelkeznek, könnyen frissíthetők, multimédiás (audio-, videó)információkat is tartalmazhatnak, többféle keresési lehetőséget kínálnak, kiegészíthetők extra funkciókkal (például a nyelvtanulás támogatása), linkeket tartalmaznak külső referenciaművekhez. Mindehhez pedig hozzáadódik még a kis méret, a hordozhatóság, a mobilinternet elterjedésével és olcsóbbá válásával pedig még az állandó internetkapcsolódás lehetősége is.

A felsorolt előnyök kihasználása azonban nem magától értetődő, ahogy arra Holmer, Martens és Sköldberg (2015) is felhívják a figyelmet, a papíralapú vagy az elektronikus szótárak mobil platformokra történő adaptálása nem is olyan egyszerű. A lexikográfusoknak és az applikációkat fejlesztőknek szorosan együtt kell működniük, mindezt úgy, hogy szem előtt kell tartaniuk a végfelhasználók speciális lexikográfiai igényeit, amire követendő példaként a Svéd Akadémia szótára (*Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*) mobil verziójának fejlesztési szempontjait és lépéseit veszik sorra.

Végül mindenképpen fontos kitérni napjaink talán legfontosabb technológiájára, a mesterséges intelligenciára (MI) és a hozzá kapcsolódó dilemmákra. A ChatGPT 2022-es megjelenése és ismertté válása tudatosította a szélesebb közvélemény körében is, hogy az MI alapvetően fogja megváltoztatni a ma ismert világunkat. Feltehetően kevés olyan területe lesz az életnek, amelyet az MI a közeljövőben kisebb vagy nagyobb mértékben ne formálna át, s ez alól a szótárkészítés sem lesz kivétel. Mivel egyelőre a szakemberek is csak találgatnak ennek az új technológiának a korlátairól (vagy éppen korlátlanágáról), a lexikográfiával kapcsolatos kapcsolódási pontokat egyelőre nehéz megjósolni. Az azonban valószínűleg nem tartozik a *science-fiction* kategóriába, ha megelőlegezzük, hogy az MI által generált és frissített szótárakra (beleértve a mobilon futtatható szótárakat is) már nem kell sokáig várnunk. A lexikográfusok feladata ebben a helyzetben nem az, hogy küzdjenek az MI felhasználása ellen, hanem sokkal inkább az, hogy megértsék annak működését, és a leghatékonyabban, megfelelő kontrollt gyakorolva alkalmazzák a szótárkészítés folyamatában (vö. Steurs et al. 2020).

Összegzőképpen elmondható, hogy a rendelkezésre álló kutatási adatok és a szótárhasználattal kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok egyaránt azt bizonyítják, hogy a közeljövő lexikográfiai kutatásai egy jelentős részének a mobil lexikográfiára kell fókuszálnia, hiszen egyrészt a terület a lexikográfiai szakirodalomban egyelőre viszonylag kevésbé reprezentált, másrészt a fiatalabb generációk körében tapasztalható szótárhasználati trendek azt valószínűsítik, hogy a szótárhasználat egyre inkább a mobil platformokra fog áttevődni. Mind a szótárkészítők, mind a szótárhasználók szempontjából elemi érdek tehát, hogy minél nagyobb számú és minél jobb minőségű mobil lexikográfiai referenciaművek készüljenek, amelyek kielégítik a kor elvárásaihoz igazodó lexikográfiai igényeket.

Irodalomjegyzék

- De Schryver, Gilles-Maurice 2003: Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. *International Journal of Lexicography* 16/2: 143–199. Online: <https://doi.org/10.1093/ijl/16.2.143>
- Dringó-Horváth Ida 2017: Digitális szótárak – szótárdidaktika és szótárhasználati szokások. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 17/ksz.: 1–27. Online: <https://doi.org/10.18460/ANY.K.2017.005>
- Dringó-Horváth Ida – P. Márkus Katalin – Fajt Balázs 2020: Szótárhasználati ismeretek vizsgálata német és angol szakot végzettek körében. *Modern Nyelvoktatás* 26/4: 16–38.
- Edwards, Benj 2018: The Golden Age of PDAs. *PCMag*, 2018. november 20. <https://www.pcmag.com/news/the-golden-age-of-pdas>
- Fóris Ágota 2018: *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Fóris, Ágota – Gaál, Péter 2013: Lexicography, Terminography and the Role of New Mobile Devices in Teaching Terminology. *Terminologija* 20: 75–81.
- Földes András 2005: „tök jó, de nincsenek benne csúnya mondatok” – Egy WAP alapú szótári rendszer üzemeltetésének tapasztalatai. In: Alexin Zoltán – Csendes Dóra (szerk.): *III. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 155–166.
- Gaál Péter 2016: Onlineszótár-használat Magyarországon (OHM) – egy kérdőíves szótárhasználati felmérés eredményei I. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 16/2: 1–21. Online: <https://doi.org/10.18460/ANY.2016.2.003>
- Gaál Péter 2017a: Onlineszótár-használat Magyarországon (OHM) – egy kérdőíves szótárhasználati felmérés eredményei II. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 17/1: 1–19. Online: <https://doi.org/10.18460/ANY.2017.1.005>
- Gaál Péter 2017b: Online-szótár-használati szokások vizsgálata Magyarországon. In: Ludányi Zsófia (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017: XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 65–75.
- Gaál Péter 2017c: Online-szótár-használat a szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban: Négy interjú tapasztalatai. In: Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *A véges végtelen: Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára*. Szombathely: Savaria University Press. 71–78.
- Gaál Péter 2020a: Középiskolás tanulók szótárhasználati szokásai – egy Vas megyei kérdőíves felmérés eredményei. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 20/2: 1–19. Online: <https://doi.org/10.18460/ANY.2020.2.006>
- Gaál Péter 2020b: Egyetemi hallgatók szótárhasználati szokásai – szlovéniai esettanulmány. In: Fóris Ágota et al. (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Online: https://mersz.hu/hivatkozas/nyki1tlf_63 https://mersz.hu/hivatkozas/nyki1tlf_70

- Gaál Péter 2022: Szótárhasználat a Kárpát-medencében. In: Eőry Vilma – Tóth Ágoston (szerk.): *A szótár az oktatásban: A lexikográfiától a szótárhasználatig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 127–140.
- Gao, Yongwei 2013: The Appification of Dictionaries: From a Chinese Perspective. In: Kosem, Iztek et al. (szerk.): *Electronic Lexicography in the 21st Century: Thinking Outside the Paper. Proceedings of the eLex 2013 Conference*. Tallinn. Trojina: Institute for Applied Slovene Studies – Eesti Keele Instituut. 213–224. Online: http://eki.ee/elex2013/proceedings/eLex2013_15_Gao.pdf
- Granger, Sylviane 2012: Introduction: Electronic Lexicography – From Challenge to Opportunity. In: Gragner, Sylviane – Paquot, Magali (szerk.): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 1–12. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199654864.003.0001>
- Han, Qiwei – Cho, Daegon 2016: *Characterizing the Technological Evolution of Smartphones. Insights from Performance Benchmarks*. Proceedings of the 18th Annual International Conference on Electronic Commerce e-Commerce in Smart Connected World – ICEC'16. Online: <https://doi.org/10.1145/2971603.2971635>
- Heuberger, Reinhard 2018: Dictionaries to Assist Teaching and Learning. In: Fuertes-Olivera, Pedro A. (szerk.): *The Routledge Handbook of Lexicography*. London–New York: Routledge. 300–316. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315104942-20>
- Holmer, Louise – Hult, Ann-Kristin – Sköldbberg, Emma 2015: Spell-Checking on the Fly? On the Use of a Swedish Dictionary App. In: Kosem, I. et al. (szerk.): *Electronic Lexicography in the 21st Century: Linking Lexical Data in the Digital Age. Proceedings of the eLex 2015 Conference, 11–13 August 2015, Herstmonceux Castle, United Kingdom*. Ljubljana–Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies – Lexical Computing Ltd. 356–371.
- Holmer, Louise – Martens, Monica von – Sköldbberg, Emma 2015: Making a Dictionary App From a Lexical Database: The Case of the Contemporary Dictionary of the Swedish Academy. In: Kosem, I. et al. (szerk.): *Electronic Lexicography in the 21st Century: Linking Lexical Data in the Digital Age. Proceedings of the eLex 2015 Conference, 11–13 August 2015, Herstmonceux Castle, United Kingdom*. Ljubljana–Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies – Lexical Computing Ltd. 32–50.
- Klosa-Kückelhaus, Annette – Michaelis, Frank 2022: The Design of Internet Dictionaries. In: Jackson, Howard (szerk.): *The Bloomsbury Handbook of Lexicography*. London: Bloomsbury Academic. 205–221. Online: <https://doi.org/10.5040/9781350181731.ch-024>
- Kosem, Iztek et al. 2019: The Image of the Monolingual Dictionary Across Europe. Results of the European Survey of Dictionary use and Culture. *International Journal of Lexicography* 32/1: 92–114. Online: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecy022>
- Kwary, Deny A. (2013). Principles for the Design of Business Dictionaries on Mobile Applications. *HERMES* 26/50: 69–81. Online: <https://doi.org/10.7146/hjlc.b.v26i50.97804>
- Lehr, Andrea 1996: Zur neuen Lexicographica-Rubrik „Electronic dictionaries”. *Lexicographica* 12: 310–317.

- Leroyer, Patrick 2011: Change of Paradigm: From Linguistics to Information Science and from Dictionaries to Lexicographic Information Tools. In: Fuertes-Olivera, Pedro A. – Bergenholtz, Henning (szerk.): *E-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London: Bloomsbury Academic. 121–140. Online: <https://doi.org/10.5040/9781474211833.ch-006>
- Li, Ka Leung – Law, Kurt 2011: Mobile Phone Dictionary: Friend or Foe? A User Attitude Survey of Hong Kong Translation Students. In: Akasu, K. – Satoru, U. – Li, K. (szerk.): *ASIALEX2011 Proceedings Lexicography: Theoretical and Practical Perspectives*. Kyoto: Asian Association for Lexicography. 303–312.
- Müller-Spitzer, Caroline (szerk.) 2014: *Using Online Dictionaries*. Lexicographica Series Maior 145. Berlin–Boston: Walter de Gruyter. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110341287>
- Nesi, Hilary 2000: Electronic Dictionaries in Second Language Vocabulary Comprehension and Acquisition: the State of the Art. In: Heid, U. et al. (szerk.): *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, EURALEX 2000, Stuttgart, Germany, August 8th–12th, 2000*. Stuttgart: Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart. 839–847. Online: http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2000/099_Hilary%20NESI_Electronic%20Dictionaries%20in%20Second%20Language%20Vocabulary%20Comprehension%20and%20Acquisition_the%20State%20of%20the%20Art.pdf
- P. Márkus Katalin – Fajt Balázs – Dringó-Horváth Ida 2021: A célnyelv hatása a szótárhasználati szokásokra. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21/1: 157–172. Online: <https://doi.org/10.18460/ANY.2021.1.010>
- Pozniak, Kamil I. 2014: The History of Mobile Phones. *Components of Scientific and Technological Progress* 20/2: 37–39.
- Prószéky Gábor 2012: A nyelvtechnológia és a magyar nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 108/1: 1–18.
- Simonsen, Henrik K. 2014: Mobile Lexicography: A Survey of the Mobile User Situation. In: Abel A. – Vettori C. – Ralli N. (eds.): *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus. 15–19 July 2014, Bolzano/Bozen*. 249–261. Online: www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2014/euralex_2014_017_p_249.pdf
- Srivastava, Lara 2005: Mobile Phones and the Evolution of Social Behaviour. *Behaviour & Information Technology* 24/2: 111–129. Online: <https://doi.org/10.1080/01449290512331321910>
- Steurs, Frieda et al. (szerk.) 2020: *The Future of Academic Lexicography – A White Paper*. Online: <https://ivdnt.org/wp-content/uploads/2021/02/The-Future-of-Academic-Lexicography-A-White-Paper.pdf>
- Wolfer, Sacha et al. 2018: Web-Based Exploration of Results from a Large European Survey on Dictionary Use and Culture: ESDexplorer. *Lexikos* 28: 440–447. Online: <https://doi.org/10.5788/28-1-1473>

Online források

Denshi-jisho. Online: <https://www.denshi-jisho.com/SHARP-Papyrus-PW-NK1-Japanese-English-Electronic-Dictionary-Black.html>

MorphoLogic. Online: https://www.morphologic.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=421&Itemid=240&&lang=hu

PalmDB. Online: <https://palmdb.net/app/oxfordadd>

Dr. Gaál Péter, PhD, alkalmazott nyelvész. A Maribori Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén magyar nyelvi lektor. Kutatási területei a lexikográfia, az online szótárak, a szótárhasználat. E-mail: gaal.peter.hun@gmail.com

Gaál Péter 2025: A mobil lexikográfia múltja, jelene és jövője. *Filológia.hu* 2025/1–2: 60–76.

Iványi Márton Pál

Aš-Šidyāq emlékezete és a máltai találós kérdés: levantei, északnyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab eredet?

Aš-Šidyāq's Legacy and the Maltese Conundrum: Levantine, North African, and/or Sicilian Arabic Origin?

A Libanonból Máltára a 19. század derekán érkezett Aḥmad Fāris aš-Šidyāq tanulmányai, valamint modern kutatások egyaránt hangsúlyozzák a máltai nyelv arab alapjait. Míg a nyelv lexikai állományában és fonetikai sajátosságaiban keleti (levantei) és nyugati (magrebi) arab elemek keveredése figyelhető meg, az utóbbi réteg viszonylagos fölényével, a szakirodalmi fősodor egy szicíliai közjáték jelentős hatásával is számol. A fonetikai jelenségek, például a magánhangzók váltása a szabvány máltában és dialektusaiban (különös tekintettel a testvérsziget Gozóra), valamint morfoszintaktikai párhuzamok további bizonyítékot szolgáltatnak a máltai nyelv eredetének széttartó szálaira. A jelen tanulmány egyensúlyoz a különböző elméletek között, megvilágítva a máltai nyelv fejlődésének komplexitását és sokrétű kapcsolatait az arab Sprachraummal.

Kulcsszavak: máltai, arab, Tunézia, Marokkó, Libanon, Szíria, Szicília, nyelvtörténet

The studies of Aḥmad Fāris aš-Šidyāq, who arrived in Malta from Lebanon in the mid-19th century, along with modern research, both emphasise the Arabic foundations of the Maltese language. While the language's lexicon and phonetic characteristics reveal a blend of eastern (Levantine) and western (Maghrebi) Arabic elements, with the latter showing a relative predominance, the scholarly mainstream also acknowledges the significant influence of a Sicilian interlude. Phonetic phenomena, such as vowel shifts in standard Maltese and its dialects (particularly on its sister island, Gozo), as well as morphosyntactic parallels, provide further evidence of the diverse origins of the Maltese language. The study balances various theories, shedding light on the complexity of Maltese linguistic development and its multifaceted connections to the Arabic Sprachraum.

Keywords: Maltese, Arabic, Tunisia, Morocco, Lebanon, Syria, Sicily, linguistic history

1. Bevezetés

Az angol író, Ernle Bradford (1964: 9) megállapítja az oszmán birodalom terjeszkedésének 1565-ben sikerrel ellenállt Valletta ostromáról szóló, első alkalommal 1961-ben megjelent könyvében, hogy a máltai nyelv „sémi eredetű, valószínűleg a föníciaiaktól származik”.

Ha azóta már tudománytalannak is hat, hogy a máltai föníciai eredetű lenne, e spekuláció mégis egy nagyon érdekes kettősséget világít meg, amennyiben azzal számolunk, hogy a levantei föníciaiak leszármazottai alapították az észak-afrikai Karthágót. Vagyis a punok eredete nem állt meg a mai Tunézia területén, hanem elvezethető a mai Libanonig is.

Ha félretesszük a pun közösséget, egy bizonyos történelmi-földrajzi dualitás érdekessége érvényre jut a máltai nyelv kapcsán is, amelynek az irodalom párhuzamosan tulajdonít északnyugat-afrikai és közel-keleti arab gyökereket.

Ezek az inkább illusztratív okból idézett elgondolások, feltevések roppant izgalmas megvilágításba helyeződnek, ha tekintetbe vesszük az akkoriban oszmán fennhatóság alatt álló Libanonban született Aḥmad Fāris aš-Šidyāq (1805/1806–1887) megállapításait. Ezek egyrészt főbb vonalakban a mai napig érvényes támpontokat adnak egy eldöntetlen vitához. Másrészt fontosak, mivel a levantei arab anyanyelvű szerző, aki fiatal felnőtt koráig Libanonban élt – voltaképp előbbi alapokon: hitellel bírva –, nem köteleződik el a máltai levantei származtatása mellett, ami mindenképpen figyelemre méltó. Harmadrészt nézetei jelentőségteljesek abból a szempontból is, mivel a máltai nyelv pályafutásának egy korábbi fázisáról, még a friss, gyarmati angol behatások több évtizedes elmélyülése előtti viszonyokról ad képet. Utóbbiról, a szigetcsoporthoz a napóleoni háborúk farvizén 1813-tól igazgatni kezdett gyarmatosítókra, illetve nyelvi befolyásukra maga a szerző írja ugyanis pár évtizeddel később, hogy nem készültek fel arra (vagy nem váltak képessé arra – Wehr 1976: 1041) [wa mā tahayya’a lahum], hogy általánossá tegyék azt a máltaiaknak [ʾan yuʾammimūhā ‘inda al-Mālṭiyyīn] (aš-Šidyāq 1881: 66).

Más szóval, aš-Šidyāq libanoni származású gondolkodóként olyan külső, de a tágabb arab nyelvi és kulturális közegben gyökerező megfigyeléseket tett, amelyek sokrétűen járulnak hozzá a máltai nyelv történelmi és nyelvészeti tájolásainak mélyebb megértéséhez. Mindezt kézenfekvő feleleveníteni azon szakirodalmi tendenciára tekintettel, amely a levantei irányokban tapogatózik (Borg 1997, 133–152; Brustad 2000; Wilmsen – Al-Sayyed 2019).

Pályafutása során utazóként, (újság)íróként, költőként és misszionáriusként vált ismertté. 1834 és 1848 között Máltán élt, ahol nyelvtanárként is tevékenykedett. Számos kötetet szentelt a szigetnek, amint arra a máltai arabista, Pierre Cachia is rámutatott (1962: 62). Ezek közül kiemelkedik jelentőségében, egyszersmind a filológus számára is igen tanulságos kétkötetes „ikerkiadvány”, az *Al-Wāsiṭa fī maʾrifat ʾaḥwāl Mālta* (A máltai viszonyok ismeretének közvetítője) és a *Kašf al-muḥabbā ʾan funūn Ūrubā* (Európa rejtett művészetének felfedezése), amelyek fontos és korai rálátást kínálnak – az olykor szűkszavú és időnként felületes jelleg mellett is – a máltai nyelvre. Előbbinek néhány kulcsfontosságú megállapításával folytatnánk arra is figyelemmel,

hogy egészen a közelmúltig a nemzetközi nyelvészet e munkának nemigen tulajdonított akkora jelentőséget, mint amilyent több szempontból is megérdemelne.¹

„Tudd meg – Isten óvjon téged a tévedéstől, és vezessen helyes szavakra és tettekre –, hogy a máltai nyelv az arab nyelv családfájának [dawħa – Wehr 1976: 297] egyik ágából [faħ – Wehr 1976: 707] ered, és gyümölcsének [tamrihā] alulfejllett termése² [šīša – al-Maany-org é.n.]” (aš-Šidyāq 1881: 56; al-Ālim yufakkir 2019; Hindāwī Alapítvány é. n.). Ezen álláspont ma már általános konszenzusnak örvend, tegyük hozzá: legalábbis a nyelv alapjait illetően. Nem véletlenül írta a zebbuġi szerzetes nyelvész, Monsinjur Lawrenz Cachia *L-Ilsien Malti Il-Bieraħ u l-Lum* (A máltai nyelv tegnap és ma – 1994: 219–222) című könyvében, hogy azt, „hogy a máltai az arab nyelvből származik, ma már az általános iskolás gyerekek is tudják”. Sőt, még a rokontudomány történelem területein is ismert mindez, hiszen az angol légierő kötelékeiben Máltán szolgált Brian Blouet (1967: 40) is megállapítja rendkívül sok kiadást megért és népszerű *The Story of Malta* (Málta története) című könyvében, hogy „a máltai nyelv alapvetően arab”. Ám legott hozzáteszi azt is, fontos árnyalatokra hívva fel a figyelmünket: „bár még ez a tény is sokféleképpen értelmezhető”.

A máltai nyelv eredete a sémi nyelvcsaládhoz tartozó arab dialektusként tárgyalható (Iványi 2016), amely a középkori arab hódítás következtében alakult ki Máltán. Annak alapjai vagy a 9., vagy a 11. században alakultak ki, és a mai napig megőrződtek, miközben e pályafutás úgyszólván függetlenül ível az arab közvetlen nyelvi és kulturális behatásoktól.

Az egyiptomi kutató, Yusrī al-Ḥaṭīb (2024) egyik friss vizsgálódása szintén történészi okfejtésbe ágyazza mindezt: a muszlimok sikeresen meghódították és arabosították a sziget nyelvét, földjét és kultúráját, de később elvesztették, ahogyan Andalúziát, Portugáliát, Indiát, Ciprust és más területeket is.

A történelmi összefüggéseket átmenetileg félretéve és továbbmenve, tesz egy olyan megjegyzést is a fentebb idézett aš-Šidyāq, amely szintén rendkívül fontos: „Nem tudom, hogy ennek az ágnak az eredete keleti-e (annyi mint levantei arab) vagy nyugati (magrebi arab), mivel mindkét irányból származó kifejezések megtalálhatók benne. Azonban a nyugati jelleg dominál, igaz, a vallási kifejezések inkább keletiek (vesd össze: Iványi 2021). Például a máltaiak azt mondják: »al-quddās« (mise – szabvány máltai, a továbbiakban MT: il-quddiesa), »al-qadīs« (szent – MT: il-qaddis), »at-taqar-rubun« (két szín alatti áldozás – MT: at-tqarbina) és »al-usquf« (püspök – MT: isqof), valamint ehhez hasonló dolgokat, amelyeket a magrebiek nem értenének” (Hindāwī Alapítvány é. n.; al-Ālim yufakkir, 2019).

Visszaadva a szót maguknak a máltaiaknak is nyelvük eredetét illetően, a fentebb idézett Lawrenz Cachia (1994: 224) ugyanezen nyelvi problémát veti fel, kiegészítve okfejtését a máltai nyelv „iskolapéldája” kapcsán: „Azonban egy kérdés továbbra is megválaszolatlan: melyik arab nyelvjárás áll legközelebb a máltaihoz? A klasszikus arab, a magrebi (nyugati) arab vagy a mashreqi (keleti) arab?”

1 E kézirat már elbírálás alatt állt, amikor megjelent Michael Cooperson fordítása, *Al-Shidyāq's Account of the Maltese Language: An Annotated Translation* című, 2025. január végi cikke.

2 Az al-Maany.org online szótár a középkori, kultikus és nagy presztízsű Lisān al-ʿArab szótár nyomán egész pontosan e kontextusban arra az érési rendellenességre utal, amelynek részeként a beporzatlanság miatt magtalan datolyatermés jön létre.

Ezek közül, követve Hans Stumme 1903-as nyelvészeti fejtegetését, amelyben a német orientalista az utóbbi mellett köteleződik el, mondván, a máltai nyelv jobban hasonlít a szíriai arab nyelvre, Cachia (1994: 224) szintén a (közel-)keleti eredet felé hajlik, mégpedig mindenekelőtt Adrien Barthélemy francia orientalista nyelvész nyomdokain. Mondván: „Én hajlok Stumme véleményére. Nem osztom teljesen, mivel a máltai nyelvben magrebi elemek is jelen vannak, sőt, kisebb kapcsolódások az egyiptomi arabbal is felfedezhetők.”

Miután már ennyivel is jól kivehetővé tette számunkra a máltai arab elágazásait, Cachia ismerteti annak szószerkezetét, amelyet a francia szótár alapján állított össze, olyanformán, hogy „először azokat a szavakat fogom kiválasztani, amelyek tökéletesen megfelelnek a máltai nyelvnek, majd áttérek azokra, amelyek a máltaihoz nagyobb mértékben hasonlítanak, mint bármely más szó”. Cachia könyvének szűk hat oldalán (1994: 225–230) keresztül felsorolt szavait életszerűtlen és indokolatlan lenne ismertetni e helyen, mindezt pusztán pár példával világítanánk meg itt: *triq* (út), *tletin* (harminc), *ħmar* (számár), *ġn(i)en* (kert), illetve két szólással: *Alla jiffa' l-ġid fuq din id-dor* („Isten áldja meg ezt az otthont gazdagsággal”), *Alla jagħmarkom* („Isten sújtson le rátok”). Az utóbbi esettel összefüggésben jegyezném meg, hogy saját kutatásaim és személyes tapasztalataim szerint az *Allāh ya'ħudak* (kb. Allah veszejtsen el) vagy a *yaħrab baytak* (kb. [Allah] rombolja le házad) a keleti arab nyelvjárásokban inkább fordul elő.

Cachia logikus, többnyire megalapozott és rendkívül sok példával alátámasztott értékelése közepette sem tekinti feltétlen bizonyosságnak a levantei (szíriai/libanoni) hasonlóságot. Annak kilátásainak megítéléséhez, hogy ez csakugyan így van-e, igen fontos támpontot ad mindazonáltal a fonetika, a morfoszintaxis és a lexika.

2. Hangtan

A máltai fonetika viszonyulása az arab nyelvi tér összes, sőt akár egyes dialektusaihoz is éppúgy egy monográfiát igényelne, mint úgyszólván bármelyik fentebb érintett szempont. Ezúttal csupán annak bemutatására vállalkozunk, inkább elsősorban érdekességgépp, hogy igencsak izgalmas máltai (gozói)–levantei párhuzamok kínálnak a fonetika terén az arab nyelvi térben.

Ismételten az *al-Wāsiṭa* szerzőjére hivatkozva mutatnék rá egy-két különosságre, amelyek fontosak és elgondolkodtatók. Noha a teljes máltai szigetcsoport nyelvére irányul a következő észrevétele az úgynevezett 'imāla és 'išmām (MT: tafxim) nyelvészeti jelenségek vonatkozásában, az a lentebb terjedelmesebben tárgyalt gozói nyelvjárás általános relevancia bevezetésének is kedvez. „Az »alef« (a) hangot például a »qāla« (mond) vagy »bā'a« (elad) szavakban enyhén »u« hanggal színezik. Ez különös, mivel az »u« hangot a szíriai parasztnál is hasonlóan ejtik” (aš-Šidyāq 1881: 57; Hindāwī Alapítvány é. n.; al-Ālim yufakkir 2019).

Eszociolingvisztikai összefüggések érvényénél is fontosabb, hogy a lengyel Maciej Klimiuk és Maria Lipnicka (2022: 146–147) pár éve megállapította saját kutatásaik és a rendelkezésre álló szakirodalom összegzése nyomán, hogy az *ā magánhangzó o-ra vagy u-ra való eltolódása a fő megkülönböztető jegye a gozói nyelvjárásoknak,

amely fonetikai sajátosságot e sorok szerzőjének 2011-es és 2024-es helyszíni vizsgálódásai egyaránt rögzített hangfelvételekkel támasztják alá (elsődlegesen: Nadur és Xaghra települési lakosok részvételével), amelyek a tervek szerint az Association Internationale de Dialectologie Arabe XV. máltai konferenciájának tanulmánykötetében jelennek meg.

Miközben izgalmas analógiákra bukkanunk a levantei, illetve kimondottan az úgynevezett kánaánita hangváltozások kapcsán (lásd arab: kâhin – héber: kôhên (pap), ar.: mi'ât – héb.: mē'ōt (száz), ar.: ra's – héb.: rōš (fej) stb.), megszívlelendő az is, amit az imént hivatkozott lengyel szerzők egyike vall egy másik helyen, a következőképpen: „A szünetformák (pauzális formák) tekintetében feltűnő tipológiai hasonlóságok kötik össze a gozói nyelvjárásokat a libanoni nyelvjárásokkal, ami Gozo és a Közel-Kelet lehetséges történelmi kapcsolatáról szóló vitához vezet. Mivel nem állnak rendelkezésre olyan egyértelmű történelmi bizonyítékok, amelyek a főníciai/pun kapcsolaton kívül egyértelműen kimondanák a két régió közötti kapcsolatot, a homonímia elkerülésének elvén alapuló szinkron magyarázat a valószínűbb, amíg további bizonyítékok vagy adatok nem jelennek meg” (Lipnicka 2022: 236).

Egy további érdekesség, amelyet már aš-Šidyāq is kifejezetten Gozóhoz köt, a máltai ġ (arab: ġ – ġ) mássalhangzók esete, amennyiben a testvérszigeten „mindannyian a ġmet úgy ejtik, mint a szíriaiak [vagyis [ʒ] zöngés posztalveoláris frikatívába hajló [d̪ ʒ] zöngés posztalveoláris affrikátának – a szerző] [...] Úgy tűnik, hogy ennek a hangnak a helyes kiejtése a šīn (ش) hang képzési helyéhez közel esik, ahogyan a szíriaiak ejtik.” Ez utóbbi betűnek nemkülönben jelentős szerepet szán a morfoszintaktikai elemzés is, amelyre ezúton át is térnénk.

3. Morfoszintaxis

Szintén már aš-Šidyāq (1881: 62) is utalt arra, hogy „a šīn (ش) hang náluk kötelezővé vált a kérdő mondatok után, ahogy a tagadások után is használják” (Hindāwī Alapítvány é. n.; al-Ālim yufakkir 2019). Wilmsen és Al-Sayyed (2019: 1–14) frissebb vizsgálata is reflektál a nyelvészeti érdekességekre. Kutatásuk az alábbi főbb területekre összpontosítva elemez olyan jellegzetességeket, amelyekkel kapcsolatban hipotetikus felvetik, hogy inkább az arab keleti dialektusokkal mutatnának rokonságot.

A máltai nyelv kérdő mondataiban is megjelenik a /š/ [MT: -x] toldalék, ami hasonló a levantei arab (és egyiptomi, tegyük hozzá) nyelvjárásokban tapasztaltakhoz: például az MT: *ġhāndekx il-ħila tmur?* (kb. van merszed távozni?) csakugyan hasonló mintát követ a levantei arab eseteivel (például *šiftš(i) la-Murād?*).

A tiltó *t ... š* (MT: -x) szerkezetek formái a máltai nyelvben nagyrészt a déli levantei nyelvjárásokéira emlékeztetnek. Például MT: *tinsix!* (kb. ne felejtse el) ismét valóban párhuzamba állítható a levanteivel (*tinsāš š-šanta!* – ne felejtse ez a hátizsákot). Csak hogy, amint arra a szerzőpáros utal, ez a tunéziaiban sem ismeretlen jelenség.

Ahogy azt is megállapíthatjuk e szerzők nyomán, a *miš/muš + ige* elrettentő (dehortatív, magyarul *nehogy...* bevezetésű) szerkezetek nemcsak az egész Kelet-Mediterráneumban nyertek teret, hanem másutt, például a tunéziaiban is megjelennek.

Például MT: *mhux jghid li* (nehogy azt mondd, hogy) tunéziai megfelelője: *mušyi-qūlū illi* (nehogy azt mondják, hogy...).

A máltai nyelvben használt értelmezői szerepű mellékmondatok ugyancsak hasonlóságot mutatnak egyebek mellett a szíriai-libanoni arabbal is, abban a tekintetben, hogy időnként a máltaiiban is megváltozik a névmás és az ige szórendje. Ezt példázza az általuk citált *Hi u tisma' lil Rasha* (mialatt hallgatta Rashát) vagy a *hēk min hinnē wu zġār* (azóta így van, amióta kicsik) mondatrészlet is. Ám, mint a szerzőpáros megállapítja, ezenfelül az emírségekbeli és a felső-egyiptomi arabban sem ismeretlen mindez.

Wilmsen és Al-Sayyed végül felveti a /l-/ elemmel történő, kettős tárgyjelölés kérdését, más arab nyelvjárásokhoz hasonlóan. Ennek vélt vagy valós párhuzamára saját példákat hoznék e helyen. MT: *Kemm inħobbu lil San Martin* (hogy [mi] mennyire [is] szeretjük Szent Mártont!) szerepel egy népszerű máltai gyermekmondókában, miközben egy libanoni televíziós beszélgető műsorban elhangzott néhány éve, hogy *mā biṣaddi'o la-rayīs al-Asad?* (nem hiszel Aszad elnöknek?). Hozzá kell tenni viszont, hogy ez a séma megtalálható a levantei mellett az andalúziai és a mezopotámiai nyelvvaltozatokban is, amint arra Wilmsen és Al-Sayyed rámutat. Konklúziójuk végső soron az, hogy ezek a jelenségek nem kizárólag a máltai és a levantei nyelvjárásokra jellemzők, hanem szélesebb körben is előfordulnak az arab nyelvterületen.

Visszatérve ismét aš-Šidyāqhoz, megállapítja mindenesetre azt is, hogy a *sāyir nusāfir* (utazni fogunk) kifejezés hasonló az egyiptomiak és a szíriaiak *rāyih asāfir* (utazni fogok) mondásához (aš-Šidyāq 1881: 61; al-Ālim yufakkir 2019; Hindāwī Alapítvány é. n.). Azonban ugyanő ugyanitt, tegyük hozzá, azt is feljegyezi, hogy a máltaiiban az igeragozás E/1.-ben (n + ige) és T/1.-ben (n + ige + u) magrebi mintára történik.

Szintén vitatott a máltai birtokviszony kifejezése (*ta'* – például: *L-Università ta' Malta* – Málta egyeteme vagy *ad-dār tā aṭ-ṭabīb* – az orvos háza). Egyesek szerint ez az olasz nyelvből származik, ahol a birtokost szintén elválasztják a birtoktól egy prepozícióval (*di* – például *Madonna di Campiglio*). Mások szerint előbbi sajátosság kifejezetten a szír nyelvből ered, ahol szintén ekképp, prepozícióval (amelyhez birtokos névmási szuffixum csatlakozhat) történik (vesd össze: *hāy is-sayyāra taba'ak?* – tiéd ez az autó?).

Aš-Šidyāq ismét a magrebi tájolóadás felé billenti a mérleget: „a helyes nézet szerint a *matā'* (javak) szóból ered, amelyet a magrebiek gyakran használnak birtokos szerkezetekben” (1881: 62).

4. Lexika

Látómezőnk egy további szelete, amely szükséges a kiterjedt összehasonlítás metszeteihez, nem más, mint a szókészlet. Hogy aš-Šidyāq (1881: 64) viszonyítási ponti minőségét e területen is megőrizze, érdekes, hogy miközben magrebi példákat is hoz, a máltai *sodda* (ágy) szó esetében kifejezetten libanoni párhuzamot vél felfedezni (a legszűkebb értelemben vett szülőföldjéhez igen közeli Tripoli települést említi).

E sematikus áttekintés bevezetőjében már idéztük az angol történészt, Brian Blouet-t, aki a szigetcsoport történetének áttekintésekor arra a következtetésre jut, hogy „az arabok által hagyott legfontosabb örökség a máltai nyelv volt”. Utána olyan

kijelentéssel folytatja, amely egyértelműen kijelöli magrebi irányultságát, mégpedig a következőképpen: „Ha a muszlimok továbbra is a szigeteket uralták volna, a Máltán beszélt arab nyelv az események normális menetében ugyanúgy dialektussá fejlődött volna, mint a tunéziai. A szigetlakók például Tuniszban még mindig képesek megérteni magukat minden különösebb nehézség nélkül” (Blouet 1967: 42).

Felbecsülhetetlenül értékes forrása a máltai nyelv(történet)nek a 15. század végi *Il-Kantilena* vers, amely húsz sorból áll, és amelyben egyetlen neolatin szó, a 'szerencse' jelentésű *vintura* szerepel. Ez utóbbitól, persze, még akár az andalúz arab közeli rokona is lehetne a máltai, csak hogy szintén szembemenve értékel az ugyancsak e tanulmány elején idézett Lawrenz Cachia levantista nézetével a tunéziai antropológus, Kamal Chaouachi (2014: 67–74). Utóbbi szerző francia nyelvű tanulmányában azt állapítja meg a szóban forgó költeménnyel kapcsolatban, hogy egyes szavakat sokáig félreértelmeztek, és néha rosszul fordítottak le a máltai nyelv szakértői. Példaként említhetjük a következőket:

- *mirammiti* (az én munkaterületem, vagyis az, amely – burkoltan – a házamhoz kapcsolódik; mindmáig használatban van Tunéziában);
- *hayran* (aggódó, kétségbeesett);
- *yeutihe* (megfelelő vagy alkalmas), amely a következő sorban fordul elő: *biddilhe inte ilmiken illi yeutihe* (azaz: változtasd meg egy megfelelőbb helyre);
- *sisen* (a ház alapjai, alapozása).

Az utóbbi kifejezés különösen érdekes, mivel nem klasszikus, hanem tipikusan tunéziai nyelvjárási többes számú alak. Majd az alábbi következtetésre futtatja ki könyve vonatkozó fejezetét: „Amennyiben a *Cantilena* versei máltai nyelvű (régie vagy modern) átirásukban jelennek meg, első látásra »értelmezhetetlennek« tűnnek egy átlagos tunéziai olvasó számára. De azonnal érthetővé válnak, mihamarabb a kontextust megmagyarázzák, vagy még inkább, ha hangosan felolvassák őket. Utóbbi esetben a tapasztalatok szerint még az írástudatlan tunéziaiak is spontán módon megértik azok formáját és jelentését” (Chaouachi 2024: 72–73).

Más, például Joseph Brincat egy szicíliaizálódott magrebi nyelvjárás mellett száll síkra: összehasonlító tanulmányok jelentős hasonlóságokat mutatnak a magrebi változattal, amely az arab uralom alatt alakult ki Szicíliában. „Ennek fényében a máltai az egyetlen túlélője annak a nyelvi helyzetnek, amely Szicília és Spanyolország nagy részeinek a sajátja volt, ami jelentős történelmi értéket kölcsönöz neki” (2008: 241). A Brincat nevével fémjelzett szicíliai arab teória azt sugallja, hogy a Máltától északabbra lévő nagy szigetet a 7–10. század között fokozatosan megszálló, majd ott emírséget létesítő, eredendően északnyugat-afrikai nyelvjárásokat beszélő csoportok idővel egy olyan arab nyelvet adtak át Máltának, amely már eleve erős bizánci, görög, vulgáris, latin és/vagy normann hatásoknak lehetett kitéve. A szicíliai arab eredet mellett szól különben a rengeteg közös toponímia is e szóban forgó szigetek között, így Salemi, Sliema, Sciarda vagy Xaghra is.

Miként az is, hogy a Máltai Egyetem Molekuláris Genetikai Laboratóriumának (Biomedikai Tudományi Tanszék) vezetője, Alex E. Felice kollégáival, akik a Földközi-tenger térségének más intézményeiből érkeztek, a University College Londonnal

együttműködésben kimutatták, hogy a mai máltai férfiak legvalószínűbb eredete Dél-Olaszország, beleértve Szicíliát is, egészen Calabriáig. Az adatok szerint csak egy elenyésző mértékű genetikai hatás érkezett a kelet-mediterrán térségből, amely a keresztény Libanonnal mutat rokonságot (Vella et al. 2018).

Fontos látni azonban, hogy maga a szicíliai arab sem *ex nihilo* jött létre, hanem szintén északnyugat-afrikai arab összefüggései vannak. Hiszen a történészek többségének konszenzusa szerint a szicíliai irányultságú arab terjeszkedés is Északnyugat-Afrika felől zajlott le (Iványi 2016: 346).

Ezt támasztja alá Martin R. Zammit is, aki a máltai nyelvészek nemzetközi szövetségének (GHILM) egyik közelmúltbeli konferenciáján 41 olyan gyökmássalhangzó sémát vázolt fel, amely alapján a tunéziai Szfaksz (Şafāqis) nyelvjárása állna a legközelebb a máltaihoz. Ugyanezen prezentációja Aquilina máltai–angol szótára (1987–1990) etimológiai megállapításainak alapos revízióját szorgalmazta.

Néhány éve maga Brincat (2022) is óvatosabban fogalmazott: „a magrebi nyelvjárás, amelyet egy arab nyelvet beszélő közösség hozott a szigetekre 1048-ban, szicíliai, olasz és angol szavakat vett át, hogy lépést tartson a társadalmi és anyagi fejlődéssel. Más különben kihalt volna, ahogyan az Andalúziában és Szicíliában történt.” Mindenesetre ő továbbra is az Aquilina-féle szótár szóállományára támaszkodik, rámutatva, hogy 41 016 szavának több mint a fele, 21 519 szó szicíliai és olasz eredetű, csupán 13 293 arab. Ezenfelül 2511 szó angol kölcsönzés, hozzávetőleg 3500 szó pedig ismeretlen eredetű vagy hibrid képződmény.

5. Tipikus máltai vezetéknév mint levantei elemek, illetve nyelvtörténeti zárványok?

Aš-Šidyāq fejtegetésében fontos szerepet kap az etimológia, ez egy olyan terület, amelyből természetesen nemcsak általában a szavak, hanem kimondottan egyes tulajdonnevek kapcsán is roppant érdekfeszítő meríteni.

Egyes szerzők napjainkban is a máltai vezetéknév vizsgálatában keresik a libanoni előzményeket, ám ezek önmagukban nem bizonyítják a levantei kapcsolódást, különösen a szicíliai arab és a maghrebi hatások figyelembevételével. Nagyon izgalmas a máltai származású ausztrál nyelvész, George S. Hull (2015: 135, 161) két konkrét példája e tekintetben: a máltai *Hantus* név egy kihalt településre utal a dél-máltai Siġġiewi közelében, amely nemcsak a tunéziai és algériai *Ḥantūs* családnévvel egyezik meg, hanem Bejrút egyik régi elnevezésével is egybees, ami a szerző szerint akár pun nyelvi örökségre is utalhat. Hasonló összefüggés figyelhető meg a *Garuf* név esetében, amely az arab *ʿarūf* (‘kitartó, állhatatos’) jelentéssel bír, összefüggésbe kerülve az arab *Gharouf/Gharouf* családnévvel, és kétségtelenül a libanoni *Ġabal ʿArūf* helynévvel is, ahogyan a szicíliai Garufo névvel szintén. Ezek az áthallások érdekes adalékok a máltai nyelv történeti rétegeinek feltárásához, de önmagukban nem döntenek el a nyelvi rokonság kérdéséről.

6. Befejezés

E tanulmány egyik fő forrása aš-Šidyāq, aki levantei (libanoni) származású arabistaként korszakalkotó képet adott a máltai nyelvről a 19. század derekán, még a gyarmati idők kezdetén, emiatt különösen fontos a jelen és jövő szakirodalmának. Ő nemcsak a máltai nyelv azon „Janus-arcú” kvalitásáról számolt be, amely szerint nyugat és kelet felé egyszerre tekint, hanem egyes tudománytalan nézeteket is megemlíttet. Előbbiekre két példát hoz: a *kút* (MT: bir) és a *halászat* (MT: sajd) láttán sokan sokáig a főnciaiban véltek ráismerni a máltai nyelvi „felmenőjére”. Sőt, ehhez hozzáteszi nyomban, hogy az abesszin (!) is felmerült lehetséges „ősként”, mégpedig a *manbar* szó miatt, amely elviekben azon alkalmazhatóságra, székre utalna, amelyen az anya megszüli gyermekét (aš-Šidyāq 1881: 58; Hindāwī Alapítvány é. n., al-‘Ālim yufakkir 2019).

Mint látjuk, továbbra is rengeteg „szürkezőna” szerepel a máltai nyelv(észet)i térképen (Iványi 2025), amelyen tudományosan igazolt és groteszk motívumok egyaránt körvonalazódnak. Noha a főnciaiaktól és a punoktól, illetve az abesszinektől nagymértékben távolodott, illetve szűkült a spektrum, az egzakt válaszok a jövő kutatásainak függvényei. Addig is, az egyes antagonisztikus felfogásokat leginkább Manwel Mifsud nyelvtörténész összegző megállapítása békítheti össze, miszerint: „talán inkább az tűnik valószínűnek, hogy a hatások egymást követő hullámai különböző arab állomásokról és a sziget történelmének különböző pontjain érték el a máltai partokat (Mifsud 2008: 146).

Irodalomjegyzék

- aš-Šidyāq, Aḥmad Fāris 1881: *al-Wāsiṭa fī ma’rifat aḥwāl Mālta*. Isztambul: Al-Jawā’ib.
- Blouet, Brian 1967: *The Story of Malta*. London: Faber & Faber.
- Borg, Alexander 1997: On Some Levantine Linguistic Traits in Maltese. In: Izre’el, Shlomo – Raz, Shlomo (szerk.): *Studies in Modern Semitic Languages*. Leiden: E.J. Brill. 133–152. Online: https://doi.org/10.1163/9789004659384_009
- Bradford, Ernle 1964: *The Great Siege: Malta 1565*. London: Penguin Books.
- Brincat, Joseph M. 2008: *Before Maltese: Languages in Malta from Prehistory to the Byzantine Age*. Palermo: Officina Di Studi Medievali.
- Brustad, Kristen E. 2000: *The Syntax of Spoken Arabic: A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian, and Kuwaiti Dialects*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Cachia, Mons. Lawrenz 1994: *L-Ilsien Malti Il-Bieraħ u l-Lum*. Magánkiadás.
- Cachia, Pierre 1962: An Arab’s View of XIX Century Malta. *Maltese Folklore Review* 1/1: 62–69.
- Chaouachi, Kamal 2014: *La culture orale commune à Malte et à la Tunisie* (sous-titre: Contribution anthro-po-linguistique au long débat sur la nature de la langue maltaise). Paris: L’Harmattan.
- Iványi Márton P. 2016: Máltai nyelv: arab nyelvjárás és/vagy „nyelvötvözet”? *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 339–363. Online: <https://doi.org/10.15776/NYK.2016.112.14>

- Iványi Márton P. 2021: Egy látszólagos paradoxon: a kereszténység fogalmainak arab szókészlete a máltai nyelvben. *Argumentum* 17: 878–894. Online: <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2021/49>
- Iványi Márton P. 2025: Hatványozott diglosszia: a máltai nyelv szociolingvisztikai sajátosságai. *Élet és Tudomány* 80/3: 73–75.
- Klimiuk, Maciej – Lipnicka, Maria 2022: The Gozitan Dialect of Xewkija: Three Recorded Dialogues and Some Preliminary Remarks. *The Israel Oriental Studies Annual* 22: 145–177. Online: https://doi.org/10.1163/9789004526792_008
- Lipnicka, Maria 2022: Pausal Diphthongisation in Gozitan Dialects Compared to Zahlé, Lebanon. In: Klimiuk, Maciej (szerk.): *Semitic Dialects and Dialectology: Fieldwork–Community–Change*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing. 229–241. Online: <https://doi.org/10.17885/heiup.859>
- Mifsud, Manwel 2008: Maltese. In: Versteegh, K. et al. (szerk.): *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Leiden: Brill. 146–159.
- Vella, Joanna et al. 2018: *Mitochondrial DNA typing of the Maltese*. The 2018 Meeting of the ESWG, St. Petersburg.
- Wehr, Hans 1976: *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ithaca, NY: Spoken Language Services.
- Wilmsen, David – Al-Sayyed, Amany 2019: On Morpho-Syntactic Levantisms in Maltese. In: Miller, Catherine et al. (szerk.): *Studies on Arabic Dialectology and Sociolinguistics*. Institut de Recherches et d'Études sur les Mondes Arabes et Musulmans. Online: <https://doi.org/10.4000/books.iremam.4180>

Források

- Almaany Dictionary (é. n.): Šīša. Almaany Arabic-Arabic Dictionary. Online: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أصيش/>
- al-Ḥaṭīb, Yusrī 2024: Nihāyat ‘ustūra ġazira Mālṭā. *Alomah.net*, 2024. június 26. Online: <https://alomah.net/اطالام-ةريزج-ةروطسأ-ةيأهونرشلأ-ةريزج/>
- al-Ālim yufakkir 2019: Al-luġat al-Mālṭīya far‘ min dawḥat al-‘arabiyya. *Shorouk News*, 2019. november 8. Online: <https://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=08112019&id=af52a89c-5bc5-4317-badd-d3b85b615935>
- Brincat, Joseph M. 2022: What is Purism? Myths and Facts. *Times of Malta*, 2022. július 17. Online: <https://timesofmalta.com/article/purism-myths-facts-joseph-m-brincat.968407>
- Hindāwī Alapítvány (é. n.): al-Wāsiṭa fī ma‘rifat ‘aḥwāl Mālṭa. *Hindawi.org*. Online: <https://www.hindawi.org/books/84130273/7/>

Dr. Iványi Márton Pál (Óbuda) arab filológus, a máltai nyelvészek nemzetközi szövetségének (GHILM) a tagja. A Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett kommunikációkutató, író, a KRE-IKT Kutatóközpont és az MTMI korábbi partnere, aki történelmi, nemzetközi politikai gazdaságtani,

geopolitikai, irodalomtörténeti és vallástudományi témákkal is foglalkozik.
E-mail: martonpivanyi@gmail.com

Iványi Márton Pál 2025: Aš-Šidyāq emlékezete és a máltai találós kérdés: levantei, északnyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab eredet? *Filológia.hu* 2025/1–2: 77–87.

Dávid Veljanovszki

Separating the Grain from the Chaff: Relying on Linguistic Clues to Tell Real News Apart from Fake News

Book Review

Grieve, Jack – Woodfield, Helena 2023: *The Language of Fake News*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9781009349161>

Despite the best of intentions and a sense of reasonable caution, one is constantly exposed to the danger of manipulation by untrue information supplied wholesale by a seemingly endless and ever expanding range of media outlets these days. One of the most natural ways of safeguarding against an unwanted onslaught of such information could be limiting one's media consumption to trusted content providers. However, as it happens in a number of instances, even the most widely renowned platforms and titles may occasionally not spare their readers the nuisance of unwittingly becoming victims of misinformation or – even worse – of disinformation. Although the average reader of newspapers, printed or electronic, cannot be expected to have the time or the capacity to analyse the linguistic features of news texts to establish their veracity, a handful of empirically based findings about the apparently systematic differences between real news and fake news might furnish the alert news consumer with some useful points of reference.

The Language of Fake News by Jack Grieve and Helena Woodfield offers a detailed report on a corpus-based project analysing the journalistic products of Jayson Blair, a former *New York Times* reporter, widely known for his track record of publishing fake news during the early 2000s. Choosing Blair's texts from his notorious period and compiling a corpus out of them are explained by the authors in terms of three factors: topic variation, the status of the texts within the sample as fake news and time. While acknowledging the limitations of the small sample of 64 articles (*viz.* a few shorter articles were excluded due to their inadequacy for yielding measures for the relative frequency of grammatical forms), the researchers were thus in a good position to control for variables that could otherwise have detracted from validity: register, dialect, authorship, news outlet, topic and political bias – the absence of the last of these resulting from the relative temporal remoteness of the news stories reported on.

In an effort to help the reader better contextualise the subject under investigation, as well as to identify a clear research focus, Grieve and Woodfield devote much of the introductory section of their book to the controversies surrounding the

definition of fake news, embedded in a detailed overview of the history of deception over a period of four centuries. Based on historical examples and taking account of the various media and genres for transmitting fake news ranging from 16th- and 17th-century *avvisi*, through war-time fake news and Soviet-era *dezinformatsiya* to the latest conspiracy theories chiefly propagated on platforms outside the mainstream (e.g. blogging and social media), they make a fine distinction between fake news and false news, referring to the author's express intent to deceive as the underlying motivation for the former. The authors point to the disadvantages of employing natural language processing models, citing their excessive emphasis on classification accuracy at the expense of explaining patterns of language use and giving precedence to variation in language content over variation in language structure. Thus, designating the need for a linguistic description of fake news, concentrating on stylistic variation as a niche area, as opposed to simply plotting topic trends, the researchers settle on an empirical framework informed by functional theories of language use drawing on register variation (cf. Biber–Conrad 2019), as well as by a principled distinction between misinformation and disinformation (cf. Rubin 2019). Grieve and Woodfield also stress the special relevance of their undertaking in terms of contributing to forensic deception detection and investigative linguistics by meeting the general legal requirement of using theory-driven tools to generate evidence admissible in court.

In Section 2 of the book, this research orientation is further supported by an extensive review and well-placed criticism of previous research on the language of fake news. While recognising the merits of the existing, largely veracity-based corpora of fake news (e.g. LIAR or the fake news database of BuzzFeed), the authors expose numerous weaknesses of these collections, blaming their reduction of the true–false distinction to a single binary variable, their lack of attention to so-called partial texts (i.e. individual texts containing both real and fake news), the inevitable politicisation of labelling owing to the involvement of external judges (e.g. fact-checking organisations and mainstream media organisations) in the vetting process and the failure to control for decisive variables such as register, authorship and dialect. In line with their empirical goals, the researchers advocate a new framework grounded in theories of disinformation (i.e. intended to deceive in matters of societal consequence, cf. Stahl 2006 and Rubin 2019) and register variation. Combining these two theoretical strands, Grieve and Woodfield predicate their experiential basis on Biber's model of multidimensional analysis (Biber–Conrad 2019) and argue that disinformation should be treated as a form of register.

After discussing details of the journalistic career and track record of fraud of Jayson Blair in Section 3, the authors proceed to present the corpus in Section 4. In describing the criteria for the selection of the research subject, as well as for the inclusion of texts in the corpus, Grieve and Woodfield highlight favourable conditions for studying examples of fake news where the journalist sought to deceive his readers into believing information he himself did not believe was true (cf. Type II Fake News in Grieve–Woodfield 2023: 13), along with the opportunity to control for register, dialect, authorship, news outlet, topic and political bias. Accordingly, the analysis was conducted along the lines of three dimensions: topic, status as fake news and time. The quantitative results of the investigation utilising the Multidimensional Analysis

Tagger (Nini 2019) are presented and interpreted in Section 5. The analytical framework worked with normalised values for 67 grammatical features based on multidimensional register analysis (cf. Biber 1988). For 28 features, the results are visualised in the form of boxplots, with general communicative purpose in the English language, and in Blair's writing, juxtaposed for each feature. The choice of the format and layout is particularly helpful from the point of view of appreciating two aspects considered simultaneously for each grammatical feature: register analysis and the fake news – real news dichotomy. It is also praiseworthy that, with a view to controlling for topic variation as a variable, an additional subset of textual data was created based on a single fake news story, the D.C. Sniper Attacks, where no major differences were found in the relative frequency of the grammatical features under analysis compared to the rest of the sample featuring a variety of topics.

Apart from presenting and discussing the quantitative results on the relative frequency of the selected grammatical forms in the sample, Section 5 also exploits the dataset for two other variables: information density and conviction. In their treatment of the former, the authors appear to equate information density with concision and succinctness of expression manifesting itself mostly in real news specimens through features such as nominalisation, the use of the gerund, present participle post-nominals, past participle post-nominals, the infinitive with *to* and the use of time adverbials. Conversely, the fake news specimens within the sample tended to be marked by a relatively higher proportion of arrangements such as structures involving the use of the pronoun *it*, 3rd person pronouns, demonstrative pronouns, 1st and 2nd person pronouns, predicative adjectives, attributive adjectives, emphatics, downtoners, place adverbials, split auxiliaries, subordinators and conditional subordination – syntactic features mostly associated with spoken registers. While the prevalent patterns in terms of register are clearly established, it would be interesting to learn whether the overrepresentation of linguistic features more characteristic of spoken registers in fake news texts was simply the result of a slapdash attitude on the journalist's part in his desperate effort to cobble together news reports out of a patchwork of dubious or outright falsified sources, or whether lower levels of information density may be linked to specific types of fraud, like plagiarism, pretence, false claims or systematic fraud, as identified by the *New York Times* investigation. This would, however, require closer scrutiny of the circumstances of the news stories in question.

In conjunction with the final target of the corpus-based study, conviction, it was demonstrated that real news texts contained a relatively larger number of linguistic exponents typically associated with taking a stance and conveying a sense of evidentiality. These included suasive verbs (e.g. *allow*, *demand*, *determine*, *insist*, etc.), possibility modals, by-passives (i.e. passive constructions with an agent) and public verbs (i.e. speech act verbs). At the same time, fake news items displayed more diverse verbal forms, presumably due to the higher concentration of relative clauses introduced by *wh*-relative words.

Given the novelty of the empirical angle adopted, the thorough corpus-based investigation conducted, as well as the authors' cognisance of the limitations imposed by the size and scope of the sample, Grieve and Woodfield's work represents an important and revelatory contribution to our understanding of the nature of fake

news, to forensic discourse analysis as a field of academic inquiry, as well as to the study of media discourse at large. Despite their initial scepticism about the possibility of discerning systematic differences between real news and fake news, the authors have succeeded in identifying systematic linguistic variation between the two datasets, with considerable implications for investigative linguistics. Nonetheless, much as the researchers' rationale for choosing a journalist whose activities and the events he reported on are devoid of any sense of immediate relevance and hence of the risk of politicisation thanks to the distance in time between the present and the early 2000s may be appreciated, one cannot help asking if similar systematic patterns could also be observed for genres that have arisen since, such as blogs, tweets, social media posts or clickbait-motivated short online articles changing in content by the minute. Therefore, future research projects could seek to find out if real news and fake news also systematically differ across these genres.

References

- Biber, Douglas 1988: *Variation across Speech and Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621024>
- Biber, Douglas – Conrad, Susan 2019: *Register, Genre, and Style*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9781108686136>
- Grieve, Jack – Woodfield, Helena (2023): *The Language of Fake News*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9781009349161>
- Nini, Andrea 2019: The Multi-dimensional Analysis Tagger. In: Sardinha, T. Berber – Pinto, M. Veirano (eds.): *Multi-Dimensional Analysis. Research Methods and Current Issues*. London: Bloomsbury Academic. 67–94. Online: <https://doi.org/10.5040/9781350023857.0012>
- Rubin, Victoria L. (2019): Disinformation and Misinformation Triangle: A Conceptual Model for 'Fake News' Epidemic, Causal Factors and Interventions. *Journal of Documentation* 75/5: 1013–1034. Online: <https://doi.org/10.1108/JD-12-2018-0209>
- Stahl, Bernd Carsten 2006: On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective. *Informing Science: The International Journal of an Emerging Transdiscipline* 9: 83–96. Online: <https://doi.org/10.28945/473>

Dávid Veljanovszki, Ph.D., is a linguist, translator and conference interpreter in multiple language pairs. He has been a University Lecturer of English Applied Linguistics since 2001. His areas of expertise include ELT methodology, research methodology in language pedagogy, varieties of English, English as a lingua franca and the history of the English language. He has widely published on various aspects of discourse analysis in academic settings. Currently, he is Associate Professor at the Department of English and German Studies of Ludovika University of Public Service, Budapest. E-mail: veljanovszki.david@uni-nke.hu

Dávid Veljanovszki 2025: Separating the Grain from the Chaff: Relying on Linguistic Clues to Tell Real News Apart from Fake News. Book Review. *Filológia.hu* 2025/1–2: 88–92.

Tóth András

Recenzió Tóth Ágoston *The Company that Words Keep: Distributional Semantics* című könyvéről

Tóth Ágoston 2014: *The Company that Words Keep: Distributional Semantics*. Debrecen: Debrecen University Press

Bizonyára sokunkat érdekel, hogy a ChatGPT, a Microsoft Copilot, a Google Gemini és a hasonló csevegőmegoldások hogyan működnek. A nyelvtchnológiában ezeket *nagy nyelvi modelleknek* hívják, amelyek a *disztribúciós szemantika* kutatási hátterével létrehozott nyelvtchnológiai eszközök.

A disztribúciós szemantika automatikusan osztályozza a nyelv építőegységeit jelentésük szerint. Az építőegységek lehetnek szavak, szóalakok, szótöredékek. Az osztályozásnak az alapja az, hogy ezek az egységek milyen más egységek környezetében fordulnak elő. A nyelvészetben a 20. századi strukturalista gondolatok tekinthetők szellemi előzménynek, Firth például 1957-ben már leírta, hogy „you shall know a word by the company it keeps” (Firth 1957; ‘madarat tolláról, szót szomszédjáról’, fordítás: Tóth 2022).

Tóth Ágoston itt ismertetett könyve (Tóth 2014a) a disztribúciós szemantika korai állapotát mutatja be nemzetközi kutatási eredményekre alapozva, azokat saját kísérletekből származó eredményekkel kiegészítve. A könyvben leírt modellek ugyan még nem neurális nyelvi modellek, viszont továbbra is érdekesek, két fő okból. Egyrészt látható, hogy honnan indult a disztribúciós szemantika, milyen célokkal, módszerekkel, kihívásokkal és kezdeti eredményekkel. Másrészt ebben a fejlődési fázisban tisztábban látjuk az összefüggéseket az eredeti nyelvi adat és a szemantikai eredmény között. A mai neurális nyelvi modellek feketedoboz-jellege miatt ilyen vizsgálatokat csak ritkán, speciális esetekben végeznek, sokkal inkább a modellek alkalmazása, tesztelése, összevetése a cél. Ilyen kutatást, modern nyelvi modellekkel, az itt recenzált szerző is publikált angol (Tóth–Abdelzaher 2023) és magyar (Furkó–Tóth 2023) nyelven, előbbi lexikográfiai, utóbbit társalgáskutatási területen. A magyar vonatkozású eredményekért érdemes figyelemmel kísérni a Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSzNy) konferenciaköteteit.¹

Tóth (2014a) bevezető fejezete az angol *life* (‘élet’) szót példaként felhasználva bemutatja, hogy a nyelvtchnológia hogyan tudja három különböző módon a szó jelentését rögzíteni. Látjuk a WordNet adatbázisból vett adatokat és a szó által aktivált

1 <https://rgai.inf.u-szeged.hu/mszny>

FrameNet esetkeretet. A WordNet és a FrameNet hagyományosnak nevezhető számítógépes nyelvészeti adatbázisok, amelyek a szavak jelentésére összpontosítanak. Ezután, harmadik megközelítésként áttérünk a disztribúciós szemantikára. Olvashatunk a disztribúciós hipotézisről (Sahlgren 2008; Lenci 2008), amely szerint a hasonló jelentésű szavak hasonló szöveggörnyezetben fordulnak elő. Ez az automatizálás szempontjából egy fontos hipotézis, és arra utal, hogy akár címkézetlen, „nyers” korpuszok feldolgozásával is jellemezhető a szavak jelentése.

A disztribúciós hipotézisen alapulnak mind a korai kutatások, mind a legmodernebb eszközök, például a ChatGPT is. A létrehozott szótulajdonság-vektorok közvetlenül a szavak környezetét, disztribúcióját írják le. E vektorok összehasonlításával, csoportosításával szemantikai információ állítható elő.

A bevezető fejezet erre konkrét példát mutat be. Egy 50 millió szavas Wikipédia-részletből kinyert tulajdonságvektorokat hasonlít össze, és felsorolja, hogy mely szavak hasonlítanak leginkább a *life* szóhoz (Tóth 2014a: 14). Ilyen például a *lives* ('életek'), a *time* ('idő'), az *experience* ('tapasztalat'), a *love* ('szerelem'), a *people* ('emberek'), a *nature* ('természet'), az *activities* ('tevékenységek'), a *community* ('közösség') és a *relationship* ('kapcsolat', 'rokonság'). Az itt felsorolt szavak relevánsnak is tűnnek, ha az *élet* szó jelentését keressük. Vannak a listán azonban olyan szavak is, amelyek disztribúciós hasonlósága nehezen magyarázható jelentésük alapján.

A könyv első fejezete röviden összefoglalja a szójelentés megragadásának lehetőségeit számítógépes nyelvész szemmel, de először is a szó terminus meghatározásának nehézségeiről olvashatunk. A szerző itt felhívja a figyelmet arra, hogy ennek az alapvető fogalomnak a leírása elméleti oldalról sem könnyű, ha hasznos és pontos meghatározást keresünk. Már főleg nyelvtéchnológiai szempont a többszavas kifejezések (nevek, idiómák, bizonyos szóösszetételek stb.) kezelésének említése, valamint a WordNet és a FrameNet projektek ismertetése. Ez a fejezet készíti elő a disztribúciós szemantika bemutatását.

A második fejezet a disztribúciós szemantika 2014 előtti állapotának áttekintése. Ismerteti, hogy a szavak együttes előfordulásának megszámlálásával hogyan hoztak létre olyan tulajdonságvektorokat, amelyek jelentéstani információt hordoznak. Magyar példákat is bemutat, például a *magas* és *nagy* szavak hasonlóbb környezetben fordulnak elő, mint a *magas* és *teljes* szavak. Megjegyzi, hogy az ellentétek disztribúciója is hasonló, azaz hasonló környezetekben jelennek meg például a *jó* és *rossz* szavak, valamint a hiponímiát-hiperonímiát is megjeleníti a disztribúció összehasonlítása. Például az *alma* és *gyümölcs* szavak esetében: nagyjából ugyanazokkal az igékkel tudjuk használni ezt a két főnevet, valamint aki megeszi őket, vagy leszüreteli, feldolgozza, az is ugyanaz lehet.

A módszertani kérdések között felmerül a szükséges korpusz méretének kérdése, a célszó környékén vizsgálandó szöveggörnyezet megfelelő méretezése és egyéb paraméterek, amelyek befolyásolják a létrehozott tulajdonságvektorok hasznosságát. A könyv bemutat több erre irányuló kísérletet, amelyek a modellezési paraméterek hatását vizsgálják számítógépes nyelvészeti feladatok megoldásában. Magyar szövegeken mért saját adatokat is kapunk a szerzőtől a könyvben, amelyeket máshol magyarul is elérhetővé tett (Tóth 2013). A könyvfejezet bevezeti és vizsgálja

a tulajdonságvektorok összehasonlításával megvalósítható disztribúciós kompatibilitási relációt (*distributional compatibility relation*).

A harmadik fejezet azt elemzi, hogy a disztribúciós szemantikával nyert adatok korrelálnak-e pszicholingvisztikai adatokkal. A szerző leírja, hogy már az 1960-as években végeztek olyan kísérletet, ahol szópárok hasonlóságát mérték. A kísérlet során a résztvevőket nyilatkoztatták a hasonlóság mértékéről, más résztvevőkkel pedig olyan mondatokat írtak, amelyekben az adott szavak szerepelnek, és e mondatok szavait hasonlították össze. A kísérlet eredményeként a kétféleképpen megállapított hasonlóságok korreláltak (Rubenstein–Goodenough 1965). Ezt a korai eredményt többen felhasználták már saját kutatásukban, az itt bemutatott könyv szerzője is közli saját, magyar nyelvű kísérletének eredményét. A magyar kísérletben is azt látjuk, hogy a szubjektív hasonlósági értékek korrelálnak a korpuszból vett, disztribúciós szemantikai módszerekkel automatikusan számított hasonlósági adatokkal. A szerző kísérletének leírása magyar nyelven is hozzáférhető (Tóth 2014b). A pszicholingvisztikai kapcsolatot több szerző előfeszítéses (*priming*) kísérleteinek bemutatásával is alátámasztja a könyv. Itt saját, magyar adatokat nem közöl a szerző.

A negyedik fejezet megoldandó feladatokat, további kutatási lehetőségeket sorol fel. Az első ilyen a szó szintjéről a nagyobb egységek irányába történő továbblépés lehetőségeit vizsgálja az erre vonatkozó publikációk áttekintésével. Ezek közt van olyan, amely a lexikális szinten maradvá a többszavas kifejezésekkel foglalkozik, és olyan is, amely a mondatok szintjét igyekszik elérni. A második bemutatott terület a jelentéssel kapcsolatos ismert problémák kezelésének lehetőségeivel foglalkozik; itt a többértelműség áll a középpontban. Egy alfejezet a disztribúciós szemantika és a kognitív szemantika, azon belül a FrameNet összekapcsolásának lehetőségét veti fel, meglévő szakirodalmi eredményekre támaszkodva. Ez utóbbi kutatási lehetőséget a szerző a későbbiekben meg is vizsgálta, eredményeit Tóth (2018) közli.

A könyv megjelenése óta eltelt 10 évben a disztribúciós szemantika a neurális gépi tanulásnak köszönhetően új lendületet kapott. A folyamatos fejlesztések során az új megoldások a korábbi modellekre bevezetett tesztelési eszközrendszerrel használhatók, és „saját pályájukon” tudták legyőzni a korábbi megoldásokat. Előnyük nem volt ugyan megdöbbentő (például Tóth 2018 minimális különbséget mutatott ki a korábbi tulajdonságvektoros és a neurális szóbeágyazások közt), viszont éppen elég volt ahhoz, hogy a számítógépes nyelvészetben elterjedjenek (Baroni–Dinu–Kruszewski 2014). Ez tette később lehetővé, hogy olyan képességekre is szert tegyenek a modellek, amelyeket gépi tanulás nélkül nem lehetett megoldani. Így lett megvalósítható a szavak kontextualizációja is, amely a – fent is említett – többértelműség problémáját segít megoldani, és ez egy általánosan kihasználható tulajdonsága lett a neurális nyelvi modelleknek. Példaként említhetjük, hogy Tóth–Abdelzaher (2023) szótári címszavak jelentéseinek elkülönítésére, Furkó–Tóth (2023) pedig szavak diskurzusjelölői használatának azonosítására használta a kontextualizált neurális szóbeágyazásokat.

Az itt bemutatott könyv első fejezetének végén szintén megjelennek a könyv kiadásával nagyjából egy időben publikált, neurális gépi tanulásra támaszkodó disztribúciós szóbeágyazások. A könyvnek ez a része azt is bemutatja röviden, hogy az új módszerrel kapott tulajdonságvektorokkal analógiás műveleteket is el lehet végezni, például az *apple* és az *apples* szavak ('alma', 'almák') tulajdonságvektorainak

különbsége hasonló vektort eredményez a *car* és a *cars* szavak ('autó', 'autók') különbségéhez. Ez már előrevetíti azt is, hogy a disztribúciós tulajdonságvektorok nem csupán a szó jelentését, hanem használatuk további tulajdonságait, az adott példában az alaktani jegyeit (többes szám) is leírják és feldolgozhatóvá teszik. Egy későbbi tanulmányában a szerző úgy fogalmaz, hogy a neurális nyelvi modellekben „olyan reprezentációk keletkeznek, amelyek a szavak disztribúcióját tükrözik, a megfigyelt mintázatok szemantikai, morfológiai és egyéb okait egyszerre megragadva” (Tóth 2022). A disztribúciós reprezentációk e tulajdonsága magyarázhatja azt is, hogy a rájuk támaszkodó fejlesztések a 2020-as évekre a mesterségesintelligencia-kutatások univerzális eszközeivé váltak.

Irodalomjegyzék

- Baroni, Marco – Dinu, Georgiana – Kruszewski, Germán 2014: Don't Count, Predict! A Systematic Comparison of Context-Counting vs. Context-Predicting Semantic Vectors. In: *Proceedings of the 52nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Baltimore, Maryland: Association for Computational Linguistics. 238–247. Online: <https://doi.org/10.3115/v1/P14-1023>
- Firth, John Rupert 1957: A Synopsis of Linguistic Theory 1930–1955. In: Palmer, F. R. (szerk.): *Selected Papers of J. R. Firth 1952–59*. London: Longmans. 168–205.
- Furkó Péter – Tóth Ágoston 2023: Mit tud a mesterséges intelligencia a diskurzusjelölőkről: esettanulmányok a USAS és a BERT egyértelműsítési módszereiről. In: Horváth Viktória et al. (szerk.): *Empirikus társalgáskutatás Magyarországon*. Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. 85–107. Online: <https://doi.org/10.18135/Empirikus.2023.5>
- Lenci, Alessandro 2008: Distributional Semantics in Linguistic and Cognitive Research. *Italian Journal of Linguistics* 20(1): 1–31.
- Rubenstein, Herbert – Goodenough, John B. 1965: Contextual Correlates of Synonymy. *CACM* 8/10: 627–633. Online: <https://doi.org/10.1145/365628.365657>
- Sahlgren, Magnus 2008: The Distributional Hypothesis. *Italian Journal of Linguistics* 20/1: 33–53.
- Tóth Ágoston 2013: Az ember, a korpusz és a számítógép. Magyar nyelvű szóhasználati mérések humán és disztribúciós szemantikai kísérletben. *Argumentum* 9: 301–310.
- Tóth, Ágoston 2014a: *The Company that Words Keep: Distributional Semantics*. Debrecen: Debrecen University Press.
- Tóth Ágoston 2014b: Disztribúciós szemantikai kísérletek: szavakról, számokban. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *MANYE XXIII. Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I*. Budapest: MANYE – Tinta Kiadó. 139–145.
- Tóth Ágoston 2018: Recognizing Semantic Frames Using Neural Networks and Distributional Word Representations. *Argumentum* 14: 400–414.

Tóth Ágoston 2022: Egy szó mint száz szám: mit tanulhatunk a neurális nyelvmodellektől a nyelv működéséről? In: Navracsics Judit – Bátyi Szilvia (szerk.): *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények II. Fordítástudomány, terminológia, retorika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció, névtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tóth, Ágoston – Abdelzaher, Esra 2023: Probing Visualizations of Neural Word Embeddings for Lexicographic Use. In: Medved', Marek et al. (szerk.): *Electronic Lexicography in the 21st Century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference. Brno, 27–29 June 2023*. Brno: Lexical Computing. 545–566.

Tóth András a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója, a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának (DETEP) résztvevője. Kutatási területe a nagy nyelvi modellek működése és felhasználása a szókincs-fejlesztés területén. E-mail: tandrasdeb@gmail.com

Tóth András 2025: Recenzió Tóth Ágoston *The Company that Words Keep: Distributional Semantics* című könyvéről. *Filológia.hu* 2025/1–2: 93–97.

Tartalom

PALLÓS ANNA LÍDIA: <i>A kimondás motiválatlansága. Emberi és mesterséges intelligencia az irodalmi szövegek születésében és befogadásában</i>	3
ZSANETT ADÁMI-RÓZSA: <i>The Dynamics of Adoption: Theoretical Perspectives and Practical Insights from the Routledge Handbook of Adoption</i>	28
ALEKSANDRA URZĘDOWSKA – OLIWIA FLOREK: <i>The Evolution and Cultural Impact of Otome Games: Audience, Market Trends and Interactive Narratives</i>	46
GAÁL PÉTER: <i>A mobil lexikográfia múltja, jelene és jövője</i>	60
IVÁNYI MÁRTON PÁL: <i>Aš-Šidyāq emlékezete és a máltai találós kérdés: levantei, észak-nyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab eredet?</i>	77
DÁVID VELJANOVSKI: <i>Separating the Grain from the Chaff: Relying on Linguistic Clues to Tell Real News Apart from Fake News</i>	88
TÓTH ANDRÁS: <i>Recenzió Tóth Ágoston The Company that Words Keep: Distributional Semantics című könyvéről</i>	93